

Bárka 1997. 4.
Irodalmi és művészeti folyóirat

Tartalom

Gion Nándor: Nem baleset lesz	3
Becsy András: Visszatérő hősök, regénytrilógiák, nyitva hagyott kapuk (Beszélgetés Gion Nándorral)	7
Gróh Gáspár: Kortalan aktualitás (Gion Nándor: Ez a nap a miénk)	12
Nagy Gáspár: Versek egymás közt	16
Éjszakadás versre és álmra	17
Újházy László: Írás	18
Nincsenek álmok	18
Gál Sándor: október fénye	19
befejezetlen	19
minden út előtt	20
Rott József A lélek parazsa	21
Oláh András: staccato	28
távolodunk	28
Töredék	29
Verasztó Antal. Furcsa dallamok	30
Őszelő	30
Banner Zoltán: Kártyalapok egy rendhagyó játszmaéhoz (Nagy Imre íróportréiról)	31
A népi irodalomról mai szemmel	35
Pomogáts Béla: Mítoszok hangján	36
Lakner Lajos: Költői szerep, személyesség, esztétikai hatás (Sinka István olvasása közben)	47
Virágné Horváth Erzsébet. Sinka István költői nyelve	65
Görömbei András: Sors és mítosz Tamási Áron művészetében	72
Tarján Tamás: Ki ölte meg Gál Nagy Esztert? (Szabó Magda: Kiálts, város.)	85
Borító 2., 3., 4; 6, 20., 29., 46., 68., 76., 91. oldal: - Nagy Imre grafikái	
34. oldal: Csomfai Ferenc fotói	

Gion Nándor

Nem baleset lesz¹

Barátságatlan téli éjszakán egy koszos nemzetközi gyorsvonat módfelett nedves fülkájében kissé nehéz a régi szép nyarokról és a zöldellő szőlődombokról társalogni, még akkor is, ha szép színes és napsütéses fényképeket raknak az ember elé, Bozóky Sándor azonban szelíd buzgósággal szedegette elő feneketlennek tetsző aktatáskájából a baranyai fényképeket, amelyeken éppen akkor érett a szótó, gazdag szüret ígérkezett, és amint elmondta, tényleg gazdagon szüreteltek azon az őszön, fiatal lányok szedték a szőlőfürtöket, és esténként gyönyörűen énekeltek. Aztán persze oda is elért a háború, Bozóky Sándor elmenekült a Drávaszögből, mert vérdíjat tűztek ki a fejére, talán azért, mert jámbor könyvtárosként nem a legmegfelelőbb könyveket osztogatta az olvasóknak, vagy csak a nagy kóháza és hűvös borospincéje miatt, elég az hozzá, hogy sürgősen távoznia kellett, azóta előadásokat tart a könyvtárosok összejövetelein unalmas szakmai tudnivalókról, és ebből kifolyólag sokat utazik. A debreceni vasútállomáson futottunk össze, teljesen véletlenül, felszálltunk

¹ Az MTI-Press 1996. évi pályázatának I. díjas novellája

az első gyorsvonatra, amely Budapestre tartott, Bozóky Sándor ragaszkodott hozzá, hogy a büfé melletti első dohányzó fülkébe üljünk, mivel mindketten erős dohányosok vagyunk, a dohányzó fülkében azonban nem voltak hamutartók, garázda emberek letördelték valamennyit, bizonyára részegek voltak az előttünk utazók, mert igen sok sörösüveget és két vodkás üveget hagytak maguk után, az üres üvegek a lábunk mellett gurultak előre és hátra a vonat zakatolásának ütemére, a padlószőnyeg lucskos volt, vodka- és sörszagú, de Bozóky Sándort, az edzett utazót ez egyáltalán nem zavarta, kinagyított szőlőfürtöt nézegetett, és mosolyogva azt mondta:

- Abban az esztendőben hosszú volt a nyár, és megteltek édességgel a szőlőszemek.

Én nem vagyok edzett vonatos, és az utóbbi időben nem kedvelem a nosztalgikus beszélgetéseket, mert azok általában szomorúan végződnek.

- Honnan jön ez a mocskos vonat? - kérdeztem idegesen. - Még sohasem láttam ennyire leromlott nemzetközi gyorsvonatot.

- Nem tudom pontosan, hogy honnan jön, de minden bizonnyal elég messziről - mondta Bozóky Sándor szórakozottan, és újabb fényképet vett elő a táskájából. - Itt van a nagy diófa a borospincém előtt. Egyszer te is üldögéltél alatta, jó bort ittunk egy sikeres író-olvasó találkozó után. Kár, hogy csak egyszer látogattál hozzánk.

- Most is sikeres író-olvasó találkozóról jövök - mondtam. - Gyönyörű gimnazista lányoknak magyaráztam, hogy milyen nagy író vagyok én.

- Elhitték?

- Úgy tettek, mintha elhitték volna. De a vasútállomás előtt találkoztam egy rosszfajta lánnyal, cigarettát kért tőlem, és miután adtam neki, biztosított róla, hogy elhiszi, hogy nagy író vagyok.

- Akkor talán nem is volt egészen rosszfajta lány - mondta Bozóky Sándor, és megmutatta a következő fényképet, amelyen három férfi állt a szőlőtőkék között: Bozóky Sándor, a bátyja, és egy számomra ismeretlen ember, mindhárman mosolyogtak, nyilván a gazdag szüret reményében. - Egy csoportképből nagyítottam ki. Emlékszel még Lajosra, a bátyámra?

- Igen.

- Ő otthon maradt vigyázni a házra, a szőlőre és a pincékre. Lelőtték.

- Kik?

A számomra ismeretlen emberre mutatott.

- Miodrag. Takaros kis háza volt a falu mögötti dombon, és jól gondozott kis szőlőskertje. Jó barátságban éltünk akkoriban.

- Miért ölte meg Lajost?

Bozóky Sándor a vállát vonogatta.

- Talán nagy házra és nagy szőlőskertre vágyott. Most megvan neki. Csakhogy én már összegyűjtöttem a pénzt. A kétezer dollárt. Ennyi kell egy látogatáshoz.

- Haza akarsz látogatni?

A fejét rázta, lehúzta az ablakot, kinézett a havas földekre, cigarettára gyűjtött.

- Én már nem megyek vissza. Majd valaki másnak megfizetem az utat. Eddig arra gyűjtöttem.

Tehát ez a nosztalgikus beszélgetés is szomorúan végződött, amint azt jó előre sejtettem.

- Tüntesd el a fényképeket - mondtam -, és menjünk egy tisztább fülkébe.

A fényképeket gondosan visszarakta a táskába, az órájára nézett.

- Félóra múlva ebben a fülkében kell találkoznom egy emberrel. Még sohasem láttam az illetőt, csak annyit tudok róla, hogy Leonyidnak hívják és nyakkendővel házal. Egy égővörös nyakkendőt akarok venni tőle. De addig átmehetünk a büfébe, és fizethetsz egy pohár bort, bizonyára kaptál honoráriumot irodalmi hengegéidért.

Kaptam honoráriumot, és örültem, hogy legalább félórára kimehettem a koszos fülkéből a valamennyivel tisztább büfébe. Ott egy szál pincér unatkozott, hosszú idő után mi lehettünk az első vendégei, igen szolgálatkészségnek mutatkozott. Rendeltem két pohár bort, az ablakhoz álltunk, bámultuk a kinti sötétséget, és a bor minőségéről, azaz karcosságáról elmélkedtünk. Közben kicsit megélénkült a forgalom, besietett két borostás arcú fiatalember egyforma lila nadrágban és egyformán kikericsárga bőrdzsekiben, szemmel láthatóan kedvelték a rikító színeket, és valamiért az volt az érzésem, hogy bennünket követtek. Az érzésem ezúttal sem

csalt, mert alighogy megkapták az italukat, az egyik odajött hozzánk, és halkán azt mondta Bozóky Sándornak:

- Mi olcsóbban elvégeznénk a munkát, mint Leonyid.

Bozóky Sándor is halkán válaszolt:

- Nekem a legjobb külföldi szakember kell.

- Mi is külföldiek vagyunk és értjük a dolgunkat.

Bozóky Sándor végigmérte a fiatalembert.

- Nem bízom az olyan emberekben, akik lila nadrágban járnak.

A rosszarcú fickónak fenyegetően megvillant a szeme, aztán mégis eloldalgott mellőlünk, társával az egyik sarokba húzódtak, pusmogtak valamit a hátunk mögött, nem értettük, hogy milyen nyelven. Visszatérhettünk a bor elemzéséhez, de mielőtt belemélyedhettünk volna, a hátunk mögött padlóra esett és darabokra tört egy üvegpohár, aztán hangos öklendezés hallatszott. Hátrafordultunk. A két lila nadrágos fiatalember kétrét görnyedve, fuldokolva támolygott az ajtó felé, amikor az ajtó becsapódott mögöttük, mintha jajkiáltást hallottam volna. És ekkor már Bozóky Sándor és a pincér is krákogott és köhögött, nekem könnybe lábadtak a szemeim, kegyetlenül szúrós bűzt éreztem, összeszorult a torkom.

Levegőért kapkodva siettünk vissza a lucskos fülkébe, vagy öt percig szólni sem tudtunk, csak hápogtunk. Aztán cigarettára gyújtottunk, és még mindig nem értettük, hogy mi történt. Akkor belépett egy elegáns öltözékű férfi, olyan harmincéves forma lehetett, diplomatatáskát tartott a kezében, udvariasan köszönt, leült, ártatlan kék szemével megnézett bennünket, kinyitotta a táskát és nyakkendőket helyezett maga mellé az ülésre. Bocsánatkérően magyarázkodott:

- Sajnálom, hogy magukat is megköhögtem. Kénytelen voltam egy kis féregirtó gázt fűjni azokra a tetűkre. Ne molesztálják az ügyfeleimet.

Bozóky Sándor kiválasztott magának egy égővörös nyakkendőt, és átadott egy vaskos fehér borítékot és azt a fényképet, ahol három ember áll a szőlőben. Az elegáns idegen a táskájába tette a borítékot, a fényképet hosszasan nézegette.

- Ő az - mutatott Bozóky Sándor a fényképre. - Név és cím a hátlapon.

Leonyid megfordította a fényképet, rosszallóan csóválta a fejét.

- Miodrag... Kedves név. Baleset legyen?

- Nem - mondta élesen Bozóky Sándor.

- Kés vagy pisztoly?

- Mindegy. A fényképet tegye a feje mellé.

- Majd megüzenem, hogy az elvégzett munka után a második borítékot hol és mikorra várom - mondta az elegáns öltözékű férfi, aztán felállt, udvariasan elköszönt, kiment a fülkéből, a kitergetett nyakkendőket nem vitte magával.

Bozóky Sándor kissé szomorúan, de mégis elégedetten dőlt hátra.

- A nyakkendőket elosztjuk - mondta. - Bármikor szükségünk lehet rájuk. És most már kereshetünk egy valamivel tisztább fülkét. Még rengeteg szép nyári fényképet szeretnék megmutatni.

Visszatérő hősök, regénytrilógiák, nyitva hagyott kapuk

Becsy András beszélgetése Gion Nándorral

B.A.: Ebben az évben jelent meg a Latroknak is játszott című trilógia befejező része, majdnem két évtizednyi késéssel, hiszen a '80-as évek elején már tervezte a megírását, amelyről akkor nyilatkozott is. Miért kellett várni ennyit erre a regényre?

G.N.: Számos interjúban azt a könnyelmű ígéretet tettem, hogy hamarosan megírom a tervezett trilógia harmadik részét. Persze találhattam volna mentséget arra, hogy miért nem akkor írtam meg, amikor ezt nyilatkoztam. A kritikusok azóta fel is dobták az ötletet, mondván, hogy azért nem

lehetett megírni, az Ez a nap a miénk című regényt még akkor, mikor Jugoszláviában éltem, mert ebből komoly bajaim származhattak volna. Ez csak részben igaz, mert az ott megírt regényeim majdnem mindegyikéből kisebb-nagyobb bajom mindig származott, de én ezeket a bajokat megúsztam, és meg tudtam volna írni ezt a könyvet is, legfeljebb egyféle tolvajnyelven vagy virágnyelven. Még meg is jelentették volna, de halogattam a megírását, mert úgy gondoltam, hogy ezt a témát nem szabad szórmentén feldolgozni.

B.A.: A '80-as években betöltött magas közéleti funkciók is gátolták ebben?

G.N.: Ez is csak részben igaz. Persze kereshetnék olcsó kibúvót azzal, hogy rám kényszerítettek bizonyos vezető posztokat, és terhük alatt sem időm, sem energiám nem maradt az irodalomra, de nem erről szólt a történet.

Az az igazság, hogy ezek a közéleti szereplések nem úgy jöttek, hogy én visszautasítottam, és rám kényszerítették, hanem kicsit úgy jöttek, hogy én nem eléggé energikusan utasítottam vissza a felkérést. Ehhez persze tudni kell, hogy milyen idők jártak akkor. Például visszautasíthattam volna azt, hogy tizennyolcéves koromban felkérésre belépjek a Jugoszláv Kommunista Szövetségbe. Visszautasíthattam volna? Fölkértek, mert akkor abban az ipari iskolában én voltam az egyetlen kitűnő tanuló, és a párt, a maga logikája szerint, valószínűleg helyesen, úgy ítélte meg, hogy ha besorol tagjai közé, akkor ezt mások is követik majd. Ímmel-ámmal, de beléptem a pártba, és nem én voltam az egyetlen. Ez aztán azzal járt, hogy amikor az Újvidéki Rádió ösztöndíjasaként az egyetlen lediplomáztam, már nem léphettem volna be a Rádióba újságírónak párttagsági igazolvány nélkül. Ez így működött.

Az egész szerkesztőségben egyetlen újságíró volt, aki nem akart párttag lenni, mert az ő apját a partizánok végezték ki '45-ben. Érte jóformán évente vívtunk ökölharcot pártértekezleten, hogy ne hogy kirúgják. Megmagyaráztuk, hogy nagyon jó külpolitikus, és egyébként is, a hírügynökségtől kapott külpolitikai híreket fordítja le magyarra, és darálja be. Mindenféle trükköt kitaláltunk, hogy megmentjük a bőrét, és meg is mentettük.

B.A.: Hogyan kezdődött közéleti tevékenysége?

G.N.: Már a '80-as évek elején bajban voltam a funkciókkal, és érdekes módon az irodalom miatt. Megjelent már néhány könyvem, a Rádióban irodalmi szerkesztő lettem, és akkor a Vajdasági Íróegyesület titkárává választottak. Elég jó nevem volt már, és elég fiatal voltam ahhoz, hogy ezt csináljam, és nem voltam elég okos ahhoz, hogy ezt visszautasítsam. Az egész Vajdasági Íróegyesület, akárcsak a Jugoszláv Írószövetség egy kicsit sóhivatal volt.

Az én titkári tevékenységem például úgy kezdődött, hogy nem volt irodám, csak egy titkárnőm, aki egy válltáskával szaladgált a városban, amiben az összes dokumentumunk volt. Néha találkozgattam vele, aláírtam, amit a kezembe adott, és itt elkövettem azt a hibát, hogy elkezdtem megnézni, miket is írogatok én alá. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy akármilyen nomád életet is élünk, azért valamit el lehetett intézni.

A régi Jugoszláviában minden köztársaságnak és tartománynak volt külön írószövetsége. Ezeknek a titkárai, ami nyolc főt jelentett, automatikusan bekerültek az országos titkárságba. Az elnökök ugyanígy az országos elnökségbe. Erre a mechanizmusra, ami a szocializmusban önmagától működött szinte, ahol az ember, ha egy funkciót vállalt, akkor a nyakába zúdult egy csomó más feladat is, erre nem számítottam én.

Nos, amíg az iratokat bogarásztam, rájöttem, hogy néhány dolgot meg lehet jól csinálni. Például, hogy pénzek hevernek külföldi utazásokra, egyezményeket lehet kötni. Miután erre felfigyeltem, elkezdtem intézkedni. Nem azért, mert annyira szerettem ezt a munkát, hanem azért, hogy legalább csináljak valamit.

Közben az írók észrevették, hogy az ügyeket intézem, és egy év múlva megválasztottak elnöknek. Elvárták, hogy működtessem a szövetséget, és egyre több helyre hívtak, egyre több helyre rakosgattak be. Csapdába kerültem. Persze mindig találtam rá alibi-magyarázatot, és éltem is vele. Munkáim mellett sajnos nem tudtam már évente megírni egy könyvet, mint régebben.

B.A.: Hogyan került az Újvidéki Színházhoz?

G.N.: Éppen akkor betegedett meg a színház igazgatója. Ebben az időben albérletes volt ez az intézmény, tehát nem volt állandó épülete. Miután az Írószövetségben sok mindent el tudtam

intézni, úgy vélték az illetékesek, elég pimasz vagyok ahhoz, hogy épületet is tudok szerezni. Ebbe a csapdába is belesétáltam. Sikerült kiverekednem két épületet a színháznak, itt viszont az írásra számítható időm tényleg ráment erre.

B.A.: Ekkor ismét a Rádióhoz ment dolgozni.

G.N.: Igen, de ez sem ment egyszerűen. Mikor vissza akartam vonulni irodalmi szerkesztőnek, nemet mondtak, és ez már az előbb említett pártmechanizmus tapintható fogsága volt. Közölték, hogy aki ilyen aktív a közéletben, az nem vonulhat vissza. Két választásom volt: vagy a Színháznál maradok, vagy főszerkesztőként fogok dolgozni a Rádiónál. Végül is a Rádiót választottam.

Igen ám, de a körülmények megnehezítették a munkámat. Már nem babra ment a játék. Nem arról volt szó, hogy a hírügynökségi híreket sorrendbe rakva beolvassuk, hanem akkorra már élesben ment a politika, és élesben ment a lövészet is. A háború is kitört.

Kemény vitákon és tárgyalásokon vettem részt. Megróttak bennünket, amiért nem dicsőítjük jobban a szerb hadsereget, és lagymatagon kezeljük az ügyeket. Az volt az elvem, hogy csak tényeket közöljünk, és túl sokat ne okoskodjunk közöttük. Kommentár nélkül beolvastuk, hogy itt ennyit gyilkoltak, ott annyit, a világ egyik részéről ezt így reagálták le, a másik részéről meg emígy.

Nem azért csináltam, hogy a bőrömet mentsem, hanem azért, hogy reggelenként bele tudjak nézni a tükörbe, és megvédjem azokat az embereket, akik a kezem alatt dolgoztak. Ez így, ahogy elmondtam, közhelyszerűnek tűnik, minthogy sok esetben az is, de erre rengeteg időt pocsékol az ember, és háttérbe szorul az irodalom.

B.A.: Hogyan születtek ebben az időben a regények?

G.N.: Én, aki magas posztokat töltöttem be, és még magasabb posztokat betöltő emberek között forgolódtam, már éreztem, hogy nagy bajok lesznek abban az országban, abban a tartományban, abban a városban, ahol élek, és a vajdasági magyarok között is.

Nem is azt mondanám, hogy nehezebben ment az írás, hanem jobban oda kellett figyelni apróbb mozzanatokra is. Ekkor látszólag novellákat írtam, amikről a végén derült ki, hogy regény. Mindegyiküknek a Börtönről álmodom mostanában volt a főcíme, és a könyv is ezzel a címmel jelent meg.

Mikor írtam, igyekeztem nem politizálni. Imitt-amott jeleztem valamivel, hogy mennyire nincs rendben az ország. Szándékosan békebeli történeteket írtam, amik csak nagyjából jelezték ennek a hazug világnak a végét. Csak érzékeltetni akartam, hogy mi fog bekövetkezni, és nem nyíltan kimondani. Az a történészek feladata, az irodalom valami más. Ezeket nagyrészt még ott írtam, és itt Magyarországon, ahová 1993 őszén települtem át, csak néhány fejezetet illesztettem a regénybe, mindenféle gyalázkodás nélkül, holott itt már nyugodtan ki lehetett volna mondani az igazságokat. Egyébként a témák még mindig odaátról jönnek, de már egy-két szálát tudatosan átfűzők az anyaországba.

B.A.: Az áttelepülés milyen mértékben viselte meg, és hogyan hatott írói munkásságára?

G.N.: Rosszul választottam meg a költözés időpontját. Tartottam magam ahhoz, hogy amíg valami hasznosat tudok csinálni a Vajdaságban, addig ott maradok, bár már régóta szerettem volna áttelepülni, tudniillik mindig is többségi nemzethez akartam tartozni.

Az időpontot azért választottam rosszul, mert nem a rendszerváltás előtt jöttem át, pedig ezt a szándékomat már korábban jeleztem. Akkor a dolog úgy működött, hogy beköltözhettem volna egy hámszobás lakásba ingyen, ahol csak a lakbért fizetem. '93-ban azonban már nem osztogattak lakáskulcsokat. Mindazt, amim ma van, saját pénzből teremtettem még.

Talán ennek is megvan az előnye, hiszen így senkinek sem kell hálálkodnom, és a megnehezült helyzetben megmutatkozott, kikre számíthatok. Tehát letisztázódtak a viszonyok mind az íróársak, mind a folyóiratok, könyvkiadók felé.

Sajnos a '80-as években, mint említettem, valóban nem jutott elég idő az irodalomra. Mikor átjöttem, lakást kellett venni, azt be kellett bútorozni, feleségemnek munkahelyet kellett keresni, így nem maradt más választásom, le kellett ülnöm könyveket írni.

Az írásaim iránt megnyilvánult egyfajta érdeklődés, és nem kellett különböző szerkesztőségekbe rohángálnom velük. Sajnos, még ma is sokkal kevesebbet írok, mint amennyit el tudnék adni. Ez önbizalmat is ad és megnyugtató érzés. Olyan nyugalmat biztosít számomra, ahol arra

koncentrálhatok, amiből élek: az irodalomra.

B.A.: Aki a trilógiát olvasta, abban felvetődik a kérdés, miszerint a Kárókatona még nem jöttek vissza, a Sörtüz egy fekete bivalyért és az Angyali vigasság tulajdonképpen ennek a folytatása, csak gyerekszemmel nézve a történeteket.

G.N.: Valamikor úgy képzeltem pályámat, hogy csak felnőtt olvasóknak írok majd. Az ifjúsági regények írásába csak véletlenül kaptam bele, egy pályázat miatt.

Észrevettem, hogy ezt a műfajt nem figyelik annyira, mint a „felnőtt” regényeket, ezért itt nyíltabban ki lehetett mondanom néhány fontos dolgot, pergő cselekmény mellett.

Az első nyáron, a második ősszel, a harmadik, ami már felnőtteknek szól, télen játszódik, és kész van a negyedik része is, aminek Zongora a fehér kastélyból lesz a címe és az MTI-Press pályázatára készült.

Ezek az ifjúsági regények azonban nem folytatásai a most befejeződött Latroknak is játszott című trilógiának. Persze vannak közös szereplők, mint a háborúból visszatérő Dukay János kuglibajnok. Ezzel inkább azt akartam érzékeltetni, hogy ez ugyanaz a világ, amiről az Ez a nap a miénk című regényben beszélek.

B.A.: Hasonlóan a Börtönről álmodom mostanában című könyvéhez, novella-novellaciklus-regény felépítésű az Izsakhár is, amit már Magyarországon írt.

G.N.: Igen. Valóban hasonló módszerrel készült az Izsakhár című könyv is, amit kezdettől fogva regénynek szántam, és a fejezeteket úgy írtam meg, hogy novellákként külön is megállják a helyüket. Szándékosan nyitva hagytam a végén egy kaput, hiszen itt is trilógiáról van szó. Egyrészt, mert maga a történet kívánja a folytatást, másrészt, mert az MTV megvette a megfilmesítési jogát, megcsináltatta velem a forgatókönyvet, és a rendező, igaz, forgatókönyv műfajában, de igényli a folytatást. Ha majd lesz rá pénz, megcsinálják a filmet. Persze, nekem is van még adósságom. Két-három fontos évet még meg kell írnom a Latroknak is játszott trilógiához.

B.A.: Tehát ez azt jelenti, hogy várható a folytatás?

G.N.: Szeretném hamarosan megírni a következő részt, ami a negyvenöt és negyvennyolc közötti időszakot foglalná magába. Gyerekszemmel ezt már megírtam, most a felnőtteknek szóló könyvet tervezem. Remélem, néhány év múlva kapható lesz a boltokban.

B.A.: A közeljövőben hol és milyen könyvvel lepi meg olvasóit?

G.N.: A '98-as könyvhétre jelenik meg válogatott novellás kötetem, amelynek első része egy régebben, külön kötetben megjelent novellafüzér-majdnem regény, amelyet már jóformán sehol sem lehet fellelni, mert első megjelenésekor félig-meddig feketelistán voltam Magyarországon, és az egyébként szép kivitelezésű könyvet valahová elsüllyesztették. A címe Ezen az oldalon volt. A most kiadásra kerülő válogatott kötet címe viszont Jéghegyen szalmakalapban lesz.

Gróh Gáspár

Kortalan aktualitás

Majd negyedszázada, hogy megjelent Gion Nándor Virágos katona, majd nem sokkal később a Rózsaméz című regénye (hamarosan Latroknak is játszott címmel együtt is kiadták őket), s egy csapásra ismertté tették írójuk nevét. A Rózsaméz utolsó sora ez volt: „Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.” Nem árt megjegyezni: a regénybeli Szenttamás létező, egyes lakosságú település. A Rózsamézből tudhatjuk: 15 555 lakosából 9000 szerb, 5555 magyar, 70 cigány, 30 német, 17 zsidó és 883 egyéb nemzetiségű. Figyelemreméltó, hogy 45 kocsmája van.

Két évtized után Gion Nándor Ez a nap a miénk címmel megírta a folytatást. Érdekes volt várnia: kívárni azokat a változásokat, melyekről egyre kevésbé tudni, hogy eredményeként vagy következményeként elhallgatás nélkül, cenzurális korlátoktól mentesen írhatott arról a korszakról, mely a korábbiakkal össze nem hasonlítható szenvedéseket hozott a

szenttamásiakra. Igaz, közben sok mindent megtudhattunk már arról, ami történt és amiről hallgatni kellett. A tényeket összegyűjtő történészek munkáin kívül Cseres Tibor: Vérbosszú a Bácskában című kötete ismertette meg a szélesebb magyar közvéleménnyel egy kisebbség sokáig titkolt tragédiáját. Ezek az ismeretek azonban olyankor váltak hozzáférhetővé, amikor a magyar közvéleményre egyszerre zúdult mindaz, amit két nemzedéken át titkoltak előle. Így aztán korántsem tudatosodott, hogy miféle eszelős népirtás folyt a Délvidéken - a visszacsatolt területek soron következő visszacsatolásakor. Ahogyan a korábbi (el)hallgatásnak megvoltak a maga politikai okai, úgy a tények megismerése körüli csendre is van magyarázat, elsősorban lélektani. Az az irracionális szadizmus és brutális tudatosság, ahogyan tömeggyilkosságok sora úgy mehetett végbe, hogy utána nemhogy felelősségre vonás nem következik, de még az emlékezés is lehetetlen; hogy nemcsak a bűnösök hallgatnak, hanem az áldozatok köréhez tartozóknak is hallgatniuk kell - valóban példátlan.

Hogy ez a csönd milyen fenyegetést rejtett, milyen katasztrófákat értelt, azt a regény világán kívüli események bizonyítják. Bármennyire is magával ragadja Gion írói világa az olvasót, nehezen szabadulhat attól a gondolattól, hogy az az összeomlás, amely lehetővé tette e regény közreadását (egyáltalán: megírását), a viszonylag nyugalmas hatalmi egyensúlyt is maga alá temette, s mérhetetlen szenvedést hozott. A szemünk láttára végbement, és a hazai közvéleményben máig nem tudatosodott jelentőségű délszláv háború adja Gion krónikájának iszonyatos hátterét. Nemcsak azzal, hogy azoknak a rémtetteknek, az etnikai tisztogatásnak nevezett genocídiumnak, láncfűrésszel elevenen földarabolt embereknek a sorsára rímel, amit elmond - az utóbbi műveletet még kézi erővel végezték -, hanem azzal is, hogy éppen napjainkban látszik utolsó szakaszához érni a Trianon után megindult folyamat: a magyarság végleges kiűzetése egy olyan területről, ahol ezeregyszáz éven át hazája volt. (E regény partizánvezére mondja: „A németeket az utolsó szálig el kell takarítani, benneteket, magyarokat pedig alaposan megritkítani. Mert amíg sokan vagytok, örökös veszélyt jelentetek. Miattatok bármikor visszajöhet a magyar honvédség, és akkor megint kiloccsanthatják a szerb harangozó agyát, aztán megint átszabhatják az országhatárt.” Szorongás és agresszív brutalitás - az etnikai tisztogatásnak nem a fogalma, csak pedáns megnevezése újdonság a kilencvenes években...)

Gion nem erről ír - és mégis erről ír. Szívszorító művészi bravúrral úgy lesz a történelem krónikása, hogy mindenekelőtt emberekről, személyes sorsokról szól. Hősei sorsa mutatja meg, hogy milyen az a történelem, ami nem érdemli meg, hogy külön foglalkozzanak vele.

Ez a regény 1941 Húsvétjával indul, a magyar honvédek bevonulásával - és a szerb (illetve jugoszláv) közigazgatás visszatérével, a kommunista hatalomátvétel kezdeteinek képeivel ér véget. A történet azonban még az Osztrák-Magyar Monarchiában kezdődik. A regény hőseiről jószerivel mindent tudhatunk amikor kinyitjuk ezt a könyvet, egy trilógia záródarabját. Ámbár az sem lenne meglepő, ha idővel tetralógiává alakulna. (Hiszen van Gionnak egy korai kötete, a Testvérem, Joáb, amely húsz évvel ezelőtt jelenidejűségével még a regényfolyam elsőként megírt záródarabjának tűnt.) Az íróban megvan a folytatáshoz szükséges erő, s voltaképpen itt kezdődik az a kor, amelyben közvetlenül építhet saját élményanyagára, és - főként - aligha hagyja nyugodni az az elemi erejű elbeszélőkedv, ami által egy történet önmagában véve is olyan sodrást kap, mely olvasóját az első sorok után a maga közegébe ragadja.

Gion Szenttamása önálló világ, önálló univerzum, amelyen átcsapnak időnként a külvilág hullámai. De amit külvilágnak mondunk, az sem ura a maga sorsának. Hogy Szenttamás hol van, azt főleg azért kell tudnunk, hogy képünk legyen e hullámok véres természetéről. A hely egyúttal történelmet, az pedig mérhetetlen szenvedést jelent, még az errefelé szokásosnak tekinthető mértéken is fölül. A térségben nagy európai régiók ütköznek, Közép-Európa itt találkozik a Balkánnal, katolicizmus az ortodoxiával - s a kultúrkörök különbségei az itt lakókat sokszorosan terhelik.

Szenttamás tökéletesen elegendő volna önmaga számára. Mert a falu a benne lakóké, s az igazi történések kereteit (amit még befolyásolhatnának) az emberi lélek, erkölcs és jellem dimenziói jelölik ki. De ezt a természetes folyamatot a történelem kavargása nem hagyja érvényre jutni. Az erőszak paradigmája minden mást maga alá gyűr. De a történelem Szenttamáson nem távoli, nem az

embertől független csapás - legalábbis Gion hősei számára nem. Ezek a felejthetetlen figurák úgy élnek a rájuk szakadó események között, hogy a maguk életének törvényei határozzák meg sorsukat. Életük és haláluk egyformán az övék: nem öntudatlanul halálba vitt áldozatok csupán. Még akkor sem, ha ilyen is akad köztük: de aki a mártíriumot véltlen-véletlenül szenved el, annak saját életéhez sincs sok köze. És ez a szemlélet már túlmutat azon, amit a regény - egyébként sodróan izgalmas - története kifejez. Gion (ezúttal a szó szoros értelmében is) vérbő elbeszélő, akinek bámulatos képessége van ahhoz, hogy néhány vonással jellem- és sorsképleteket megtestesítő figurákat állítson elének. Olyan bőségben, hogy - noha pontosan tudjuk, ki a főszereplő, melyik család krónikája is a trilógia, az élet olyan gazdagon árad benne, hogy bármikor átcsaphatna mások történetébe. Nemcsak Rojtos Gallai István és Krebs Rézi életútja jelenik meg, hanem az ő családjuktól függetlenül a Csozogó Törökök, vagy Lusztig Kornél, a zsidó órás és fiai, Haramász fuvaros, Váry János, az egykori földesúr, aki neve napján évről évre egész birtokát fölteszi a környék iparosaival vívott kártyacsatájában (a biztonság kedvéért egy tartalék ászt is a keze ügyében tartva), majd győzelme után kidobhatja őket - és így tovább. Ez a tabló attól olyan étellel teli, hogy a szereplői közti viszony önmagukban is teljes értékű hősök között teremt kapcsolatot. Ráadásul ezek a figurák bármennyire egy darabból vannak megmintázva, az idővel változnak, s nemcsak aszerint, ahogy környezetük és helyzetük alakul, hanem saját természetük törvényei szerint is. Rézi, a csontos sváb molnárlány a magyarok közt élve lélekben, karakterben sokat átvesz környezetétől, de szívósan megőrzi veleszületett munkaszeretét, kemény tartását. Csozogó Török Ádám fékezhetetlen, kötekedő kamasz, korlátozást nem ismerő bűnöző, majd a történelmi-politikai változásokat hideg fejjel kihasználó kalandor lesz. Igaz, amit ezzel elér, s amivel elégedettnek látszik, nem túl sok: módos paraszti idill, amelyet egy pár lopott birka vagy ló nem nagyon befolyásol. Végül, a természetét meghatározó bátorsággal jön elő biztos búvóhelyéről, hogy a Szenttamást elfoglaló partizánok és a fedezetükkel garázdálkodó hisztérikus bosszúállók ne kínozzák halálra valamennyi bátyját.

A szerteágazó, s minden pillanatban vibrálóan érdekes cselekmény végső soron mégiscsak Rojtos Gallai István történetében fókuszálódik. Különös módon az első és a harmadik részben (magyar fennhatóság alatt) ő maga a mesélő, a Rózsamézben (a két háború között, Szerbiában) azonban harmadik személyben, kívülről mondja el a történetet. A Virágos katonában (kétségtelenül túl irodalmiasam, didaktikusam) a szenttamási kálvária stációinak egyik furcsa figuráját nézi az akkor még kamasz Gallai István. Ez a katona mosolyog, az egyetlen boldog figura az ábrázoltak között. Gallai magyarázata szerint úgy résztvevője a történeteknek, hogy valójában nincs ott. A Gion által adott életmodell Sütő Andrásnak egy vitatott példázatát idézi, mely szerint a „fű lehajlik a szélben, és megmarad”. Morális kompromisszum lenne ez, az erkölcsi erózió igazolása, megalkuvásra való felszólítás? Aligha. A fűszál nem a maga szándékából hajlik, hanem a szél hajtja a földre. Nagyobb erő - vis maior - uralkodik fölötte, s még arról sem tehet, ha megmarad. „Él kell menni onnan, ahol a ronda dolgok történnek” - értelmezi Gion hőse a Virágos Katona magatartását. S akinek erre fizikai értelemben nincs módja, az tudatában helyezi kívül magát az eseményeken. A Virágos Katona sem mehet el, neki kell Krisztust megostoroznia. Vélhetően nem tud Krisztus Isten voltáról, s aligha hóhérségédnek szegődött. Nem tanítvány és nem üldöző. Megostorozza Krisztust - de a szöges ostor szögei visszafelé állnak, s nem vérzik fel bőrét. Így él Gallai István is. Nem úgy, ahogyan szeretne, hanem ahogyan tud. Senkit sem bánt, hacsak nem kényszerből. Virágos természet, akit a „ronda dolgok” nem kerülnek el, de ő igyekszik nem jelen lenni bennük. Ezért él túl őket, a háborút, a visszatért szerbek vérengzését. És aztán játszik citeráján, ezen a halk, rezgő hangú zeneszerszámon. És énekel, mert a ráért sorsot aligha viselhetné el másként. S aligha maradhatna életben egy olyan világban, ahol a civil életnél biztonságosabb a fronton harcolni. A túlélők fajtájába tartozik. Azért, mert szeret élni - és ezért szeretik mások is, még azok közül is, akikkel összeütközésbe kerül. De legalábbis ezért bocsátanak meg neki, mert nemcsak a maga, hanem a mások életét is szereti.

Ahogy a figurák sokaságának megalkotásával vázolja föl az író Szenttamás hiteles szociológiai képét, így a történet nagyregényhez méltó kiteljesítését apró történetek egymásutánja, sajátos epikai hullámverése szolgálja. Gion képes arra, hogy eredendően novellisztikus tehetségét tudatosan

nagyobb formákba építse. Eközben távlatokban gondolkodik, az emberi sorsokban kifejeződő teljességről tudósít. Ezért képes a lélek valamennyi húrján játszani: szeretet és kegyetlenség, törvénytisztelet és sunyítás, mások jogain átlépő fékezhetetlen erőszakosság, s önmagáért felelős férfias bátorság egyaránt megjelenik. Ahogyan az öncélú gyáva kegyetlenség is. Mindezt összeköti a moralizálástól mentes, letisztultan bölcs írói moralitás, és a szörnyűségek bemutatásában is szenttelenül pontos ábrázolásmód. Többek közt ettől is nagyszerű ez a regény. És sajnos aktuálisabb annál, hogy csupán ezért legyen rendkívül fontos is.

(Gion Nándor: Ez a nap a miénk. Osiris, 1997. 260 l. 780,-Ft.)

Nagy Gáspár

Versek egymás közt

Talán még a versek
mert költők már nem!

A versek még valaki
szeszélye szerint
egymás mellé
elé és mögé
kerülhetnek
de a költők már szét:
ki a hallgatásba
ki a fecsegésbe
s szívükbe
beköltözik
Arion
meggyilkolt delfine
kiomló vére
ott áramlik és bolyong
a melegebb tengereken.

Talán még a versek...
a versekben
a legárvább hangok
a közös betűk
a néma ó-k
és a gyöngye ú-k
esőként suhogó l-ek
átszólnak
a Dunán
hogy „szörnyű idő”
bár sehol az ellen
csak egy tölgy hajladozik
gyönyörű verset a Szigeten
alatta egy anonim
ifjú Arany János.

Éjszakadás versre és álmra

Nincs szörnyűbb annál mint éjszaka kettesben maradni egy félkész verssel először is nem hagy aludni föltárja minden fogyatékoságát bár ezt úgy teszi mint valami szenvelgő pártszúz aki arra pályázik hogy vérét ontsa érted de aztán kiderül: már az első hajnali kakasszó előtt egy érzékeny mellre tűzhető membrános jelvényért elárult

nincs szörnyűbb illetve van: az éjszaka sejtelmesen bénít és csábít egyszerre belépsz a szentélybe s a kárpitok mögött árnyak tolakszanak ebből keresnéd a megfelelő szóvonalzót mellyel a félkész portéka lelkét valahol a súlypont körül megcsiklandoznád hogy kimozduljatok ebből a buja semmittevésből

ha már nem álmom de iszonyú álmoság gyötör mikor ő kezd éledezni és követelőzni mint a teremést roppant türelmetlenül viselő ember kényesebb oldalbordája hát kényszerűségből is belátva hogy nem menekülhetsz kávéra teára gyújtasz egyikre a másik után

égő csikkjeid a kint égve hagyott csillagok legyen csak emlékezetesebb az éj így rendelkezett ő míg alakult és idomult a múlhatatlannak tetsző kéjben agyad és véred millió sejtjének protonját használva és pörgetve

alakult már az ablakon a hajnali párafolt tigris mintázó csipkézete és a hideg lehelet mely a halált akarta szívedre fuvintani halj bele halj bele ebbe az éjszakába s te már nyugodtan nézed a szerelem-lucokban magzatvízben meghengergetett drága testet meleg és lüktet a fehér gyolcs a papíron míg indigó pelenkákat kékít feketít alája kezéd majd röpteted mint az ég madarait ablakod már természetes fényben nyílik: ő kész de te most félsz mit is tettél ha nem látsz ha nem látnál a hegy mögül az éppen felbukkanó Napostyában egy biztos jelet: fehér mint az éjszaka mélyén a nagyon fehér

(1997)

Újházy László

Írás

tűnődésem várfalain
néhány szövirág
mintha rozsmaring (?)

fehér a fény
s akár e tény
az ész csak álmodik

fekete kabátban jönnek az évek
otthonféle tisztásokra érnek

itt találunk egyedül a verssel
a mázsaszám nehéz szavakkal

emelem őket a Nap felé -
te a szívükben vagy

Nincsenek álmok

üres faluban templomóra ver,
őszi államjogok jönnek,
ég nem világosodik.

a tengervilágította város messze,
ahol az álmok árkaiból
hegyre kíváncozhatunk.

templomóra veri a tam-tamot.
a hitetleneknek mindenfelé
árulók prédikálnak.

az ember tulajdona
tehát az a tudat, hogy tudja:
tulajdonképp tulajdontalan.

Gál Sándor

október fénye

azt a kevéske fényt
kiérdemelni
az őszi ég
szelíd magasát
s alatta
az áldott csendet
ezüsttel befedni
hogy megmaradna
túl a lehajló
horizont megett
ami csak sejtés
s nem valós távol
terek s tengerek
kinyílt végtelenje
ezt a kevéske fényt
látni még
ahogy elér
szemedből szemembe

befejezetlen

közeledő csillagok előtt

hullámszik a csend
egymásba szakadó erők
rajzolják ki a végtelent
vagy a végest a nemtudhatót
ami valótlanágában él
s vallatja a mindenhatót
a teremtésben mi volt a cél
mi az örök ha szerteporlik
a szikla és az ember teste
a tenger még meddig morajlik
s meddig lesz nappal és este

minden út előtt

nagyon messziről
a messzibbnél is túlról
mintha anyám szólna
vélem hangját hallani
s mintha valamitől óvna
akár az egykor-volt hajnali
kelések idején
minden út előtt
ősz - s tavasz között

Rott József

A lélek parazsa

Álmataggá, ögyelgővé tenni a nyers, kurta szóhoz szokott bányászlegényeket talán nem is lehet másképpen, mint ahogy Kacsmarik Borbála tette a századelőn: ártatlanul, már-már szándék nélkül. Ő csupán elég mozgékony volt ahhoz, hogy napjában többször is megmutatkozzon a szatócsnál és a Csobolyó-parton, hajlékony, hogy kecses bokája kilássék a szoknyája alól, beszédes, hogy köréje gyűljenek a lányok, gyerekek, és elmés, hogy gondolatai ne hulljanak porba mindjárt a kimondásuk pillanatában. Szárnyalt is csábosságának híre; ki megtoldotta, ki megkurtította egy arasznyival, ám így is, úgy is Borbála dicsfényét hurcolták széjjel a hegyek árnyékolta faluban.

A legények estéenként elzarándokoltak a Kacsmarik házig, ráköszöntek bárkire, hogy kiereszthessék a hangjukat, elbajlódtak a véletlenül kioldódott cipőkötőjükkel, cigarettát csetertek igen ráérősen, közben ki nem engedték volna szemsarkukból azt a függönyös, muskátlis ablakot, mely mögött a lányt sejtették. Nyári alkonyokon megálltak a szatócsbolt előtt, és napraforgómagot rágva várták, hogy Borbála kidugja a fűtös fejécskéjét a harangjátékra nyíló ajtón. Megtört a fény az üvegen, aztán a kétfokú kőgrádicson leóvakodó öregek és a tutyis, kötényes bányászasszonyok töprenghettek hazáig, hogy láttukra miért ült ki undor a legények arcára. Kisvártatva Borbála is megszólaltatta az apró csengettyűt; fejét fölvetette, és szemlátomást nem kereste módját a társalgásnak. A legények később váltig bizonygatták, hogy topánkája alatt megfényesedtek a Templomtér gránitkövei.

Ilyen lány volt Kacsmarik Borbála: az enyelgő szándékot elutasította, a zengzetes ígéretek

eleresztette a füle mellett; a pökhendikkel, kérkedőkkel szóba sem állt, a tolakodókkal epés volt, a pipogyákat, törleszkedőket pedig kinevette. Ez a csábosságához társuló, bányászlányoktól szokatlan büszkeség tette izgalmassá a kegyéért folytatott vetélkedést, melynek éppúgy része lehetett a fölsülés egész kolóniát megneveltető kudarca, mint a cél elérésének kockázata. Mert ugyan mi garantálhatta, hogy a merész természet csupán álca, és érző, tiszta szívet takar?

Akad két legényember Ófaluban, akiknek ez a kérdés meg se fordult a fejében. Ragaszkodásuk túlmutatott a hétköznapi érzéseken, megszállottá tette őket, s ezzel együtt szánandóvá, mert szavukból és gesztusaikból kitűnt, hogy a képzeletben Borbálával leélt órák, esztendők és életek során további, aligha létező tulajdonságokkal cicomázták föl a lányt. Míg Rabóczki, a selyeminges, nyakkendős bányatisztviselő hetek alatt elhízott, és noha annak előtte az irodában is ritkán szólalt meg, most úton-útfélen beszélgethetnékje támadt; addig Gránitz Pali, a fiatal vájár, aki boldogboldogtalannal beszélő viszonyban volt, ijesztően lesóványodott, fekete szemében szertelen fények lobogtak, s nem volt hajlandó szólásra nyitni a száját.

Rabóczki törökmézet vett díszcsomagolásban, ám eszes és falánk lévén, időben átgondolta nem egy legénytársa kudarcát, és ahelyett, hogy elküldte volna a csemegét Borbálának, ott helyben, a Templomtéren bekebelezte. A ragacosos ujjait törölgette monogramos zsebkendőjébe, amikor csiklandós kedvű kuncogást hallott. Elakadt a lélegzete: Borbála sétált el mellette a barátnőivel kartkarba öltve, és folyvást pusmogtak, vihogtak. Berontott a szatócshoz, s bár rá se bírt nézni, vásárolt magának még egy jókora darab törökmézet.

Ugyanebben az időben Gránitz Pali nagy léptekkel rótt a kolónia sikátorait, gallyat tört le az árokszéli bodzabokorról, azt morzsolgatta. Megállt a Kacsmarik ház előtt, de nem észlelt mozgást odabent, csupán a kutya ugatta meg. Földhöz csapta a széttrancsírozott, vad szagú gallyat, ledübörgött Mohásék bögrecsárdájába, ahol a falat támasztva, pohárszám nyelte a vörösbort, szeme meg-megvillant, ha valamelyik asztaltól nevetést hallott.

Így éltek szélütött módjára, egymásról mit sem sejtve, a lelküket mardosó vágy fogságában. Rabóczki elmélázott az iratok fölött, mintha az irodaablakból egyenest Borbála szobájába látna; Gránitz Pali pedig megszállottként dolgozott, akárha a lány ablaka a köves, fullasztó levegőjű elővájásra nézne, s naphosszat csak az ő ácsolására, lapátolására lenne kíváncsi.

Szenvedélyük akkor vált igazán veszélyessé, amikor fölfigyelt rá a környezetük, mert a templomtéri kőházak úrasszonyainak véleményével ellentétben, a bányászember csöppet sem érzéketlen, nagyon is meghatja mások gyötrődése: ilyenkor a legvaskosabb tréfák kiagyálására képes, hogy kiragadja társát az önként vállalt kárhózatból.

Gránitz Pali lelki szeme előtt Borbála rendre abban a fess, galambfehér, enyhén buggyos, ujjatlan gyolcsingben jelent meg, melyben kankalinvirágzás idején véletlenül meglátta az ablakában, s az erdei avar illatát képzelte hozzá. Ehhez képest egyenest kiábrándító volt a kasban az arcába nyomott lábkapca áporodott szaga.

- Becsüld meg a keszkenőmet, Palikám - könyörögtek elvékonyított hangon a csákánytársai. - Ki tudja, kapsz-e még ilyen?

Bosszantotta a durva hahota, ám a bőréből se tudott kibújni, mert ki képes megorrolni, amikor a dohos bányalevegőt éppen legyőzi az erdők és rozsföldek illatát hordó szél, és a rozsdás vasketrec végre megfürdik a napfényben. Vigyorogva lépett volna a bányaudvarra, ám Patyinka Bandi nadrágostól megmarkolta a heréjét.

- Ügyesen, Palikám - rimánkodott idegesítő fejhangon. - Még jány vagyok... ezen a héten?

Ököllel mellkason csapta, és együtt röhögött a többiekkel.

Rabóczki viszont hitt az irodaablakon besuttogott szép szavaknak, és estére élre vasalt nadrágban, lezserül kigombolt tweed zakóban megjelent a téren. Megnyálazott ujjbegyével a füle mögé fésült, selymesszőke haját simogatta, megcserélte kezében a kis csokor virágot, izzadó tenyerét a zakójába törölte. Miközben türelmetlenül járt föl s alá, ránézett a lámpafényben megcsillanó zseborájára. Egy idő után hangosnak találta a cipője kopogását, mert sokáig lábujjhegyen lépkedett, végül fáradtan meglapult az árnyékban.

A bányászlegények mindaddig a Szomjas Vájár ablakából röhögtek, és üvöltve továbbították a

söntésnél iddogálóknak valamennyi mozdulatát, most kibódultak a térre. Rabóczki megbújt a templomajtóban, ők persze úgy tettek, mintha véletlenül vetődnének arra s nem látnák, csakhogy idétlenül vékony hangon csacsogtak egymással. A tisztviselő földhöz vágta a csokrot, és kopogó léptekkel távolodott.

- Ne rohanj - intette a kórus röhögve -, kimelegedsz, kedves?

Rabóczki egészen belebetegedett a megszégyenülésbe; elhagyta az étvágya és a beszélő kedve, búcsú napjára már lötyögött rajta a divatos ruha, ritkán borotválkozott, és rákapott a kocsmázásra. Ha dolga akadt a faluban, mindig a közelében termett néhány gyöngéd lélek, akik kedvesen figyelmeztették, hogy ki ne melegedjen. Ezzel szemben Gránitz Pali visszanyerte az életkedvét és étvágyát; ismét hangadóvá vált a legények között.

A búcsút megelőző napokon az asszonyok a szárnyas jószágokon feledték a szemüket, súlyozták, tapogatták őket, miképp mutatnának a fazékban; a szőlősgazdák pincéjéhez korsós, palackos zarándoklás folyt. Szombaton, hajnalhasadáskor már mécsfény motozott a konyhákban; a fölforrósított kemencékbe egymás után került be a mézes- és töpörtyús pogácsák regimentje, a rétesek diótól, máktól, túrótól és káposztától duzzadó tekercei; tyúkok múltak ki vergődő rikácsolással a tornácok kövén, a levesben galambhús puhult. A kéz alá dolgozó lányok, menyecskék ujját megfestette a krumplihámozás és meggyagozás, majd kiáztatta a mosogatás, fényes hajuk meglottyadt az ételgőzben, lábuk megfájdult, ám minderről tudomást se vettek; a búcsúvárás lázában forgatták a kanalat és habverőt, mégis munka mellett találták őket a lámpafényre gyűlő éji lepkék.

A vasárnapi ébredésnél aztán egy csapásra valósággá vált az ízületek és beszakadt körmök sajgása; marasztalta volna őket az ágy, csakhogy a kocsmába induló férfiak már dűnnyögve keresték a vasalt ruhájukat.

Alig száradt föl a kora őszi harmat, a bányászlegények lármázva összegyűltek Mohásék bögrecsárdájában. Gránitz Pali bort rendelt a kompániának. Mohásné megállt a kancsóval a küszöbön; még az ő érett asszonyszeme is örömet lelt a hangadó látványában: egyenes tartású, megtermett legény, haja kissé a szemére lóg, vidáman, csibészesen, pillantása nyílt, mozdulataiból süt az erő és a lendület. Úgy hajolt a kancsóval az asztal fölé, hogy elveszítse az egyensúlyát, és mintegy véletlenül, megöleltesse magát Palival.

- Mohás! - rikkantotta a kisebbik Ropoli. - Elszeretik...

Nem tudta befejezni, mert az asszony képen legyintette.

- Neked, Mohás bácsi? - nevetett.

A legények megfricskázták, és elemelték a poharát.

- Mohás, ihat bort a gyerek?

A gazda alsóruhában lépett ki a tornácra; haja, akár a varjűfészek, hangja másnapos volt. Mohásné gyorsan beiskolt mellette a konyhába.

- Még az esze is megjöhet tőle? - mondta.

- Kár lenne - röhögtek kórusban -, megszoktuk ilyen ütődöttnek?

- Akkor sokat adjatok neki.

Versengve hozták a bort, élcelődtek és kötekedtek egymással szüntelenül, Pali harmadszor ragadta derékon az asszonyt. Elült a misére hívó harangszó, a napsugarak átütöttek a fejük fölött susogó szőlőlugason, kirajzolták a levelek erezetét és fölmelegítették a rönkfából hasított asztalokat, a gyülekezet hazaballagott, közeledett az ebéd ideje, ám ők legföljebb az orgonabokorig távoztak, onnan is vissza-visszaszóltak, a többiek derűlségére.

Rabóczki sem vágyott az ige hirdetés áhítatára; a Szomjas Vájárban pálinkázott; ha valaki ingerkedett vele, ráhagyta, régóta lepergett róla az ilyesmi. Aztán délután, amikor behallatszott az ablakon a zeneszó, fizetett, és lesétált a tarkabarka, zsinatos sátorutcába, ahol már egymás sarkát taposták asszonyok, férfiak és a sípolós cukorkát meg márcot birtokoló gyerekek. Öltözetének kihívó eleganciáját ellensúlyozta bozontosra megnőtt haja és a hanyagul a zakózsebébe gyűrt nyakkendője; kétnapos borostája és a halántéka felé tartó ráncok már-már markánsnak mutatták az arcát.

Ha valaki megkérdezi tőle, miféle akaratnak engedelmeskedik a lába, aligha tudja megválaszolni,

és ekképp haladt is; többnyire szemben az emberárral, érzéketlenül a sercegve sülő oldalas illatára, süketen a szóra és a sípolásra: hol meglökték, hol ő taszított valakin. Ugyanilyen ötletszerűen állt meg a dobozdobáló sátor előtt, ahol két kapatos bányász bombázta a bádogdobozok piramisait, melyek mögül egy-egy vörös orrú, púderes arcú bohóc deszkára festett arcának kellett volna előbukkannia, amennyiben ügyesebbek.

Rabóczki megmarkolt egy bőrrel bevont rongylabdát, és a súlyát érezve, azonnal rájött a gúlákat igazgató mutatványos jókedvének és magabiztosságának okára, vagyis a próba furfangos voltára: a ránézésre nehéz, ám csalókan könnyű labdákkal kell lesodorni a látszólag ingatag, valójában vastag falú, kalapácsütésektől és nem rongylabda-találatoktól behorpadt, pattogzó festékű vasdobozokat. Csakhogy ekkor már félkaréjban tolongtak mögötte a mulatságra éhes bányászcsaládok, és nem maradt ideje a morfondírozásra, dobott.

Három doboz menten lebukfencezett a gúla tetejéről, s előbukkant a bohóc gunyoros tekintete. A másik dobást követően még mindig a pimasz szempárral kellett farkasszemet néznie, mert célt tévesztett, s nagy derűtséget keltve így járt a befejezéssel is, ám ebben már tevékenyen részt vállalt az a harsány, fiatalokból összever, mely a mellette készülődő Gránitz Palit biztatta.

A rézgombos zakójától megszabadult vājárlegény hatalmas erővel vágta a labdát a dobozok közé, s azok csörömpölve potyogtak a fűre, kis támolgyást, kóválygást követően az utolsók is. A fülsiketítő éljenzés hatására leolvadt a vigyor a rossz fogú mutatványosról, helyette a festett bohóc mosolygott kitartóan, ő meg átadott a diadalittas győzőnek egy üveg palackozott bort.

Gránitz Pali rögvést kihúzta a fogával, s porba pökte a dugót, majd kortyolt a nemes nedűből, mely végigcsorgott az állán és a nyakán. Az üveg kézről kézre járt, Patyinka Bandi továbbadta a kompániához csatlakozó lányoknak, akik kuncogva kaptak utána. Borbála rakott szoknyája zsebébe süllyesztette a kezét, a topánkájára pillantott, s mire fölemelte a fejét, ellepte a pír.

A nemezkalapos, porlepte köpenyű kintornás által kitüntetett körhinta mellett kétségkívül a bábosok ágakból, pokrócokból hevenyészett színpadánál és a kocsmasátrakban váltották földi gyönyörre a legtöbb pénzt, csakhogy míg a csepűrágók az életet megszépítő illúziókba vetett hittel csalogatták a tátott szájú publikumot a mese kacskaringós ösvényére, addig a csaposok a szavukat sem értették a nagyon is valós lármában: hömpölygött a dohányfüst és áradt a szó; a bárdolatlan kifejezések, röhejek és káromkodások zavaros özöne.

Rabóczki elnézte a vén kintornást: fénytelen arca maszkyszerűen merev volt, keze gépiesen mozgott, egyetlen gesztussal sem érezte, hogy eljutna füléig az önnön mesterkedése által keltett zene. Furcsa, kiégett ember, gondolta a tisztviselő; mintha hajnalonta a sípládából bújna elő, és a leszálló estével ő is megtérne cifrára pingált, csillogó sárgarézzel megvasalt ládjába. Néhány percre megállt a bábosoknál is. A Vitéz Jánost mozgató kéz éppen megdermedt, a színészek kivártak a nevetés kedvéért; Rabóczki a méla, értetlen arcok láttán mindjárt tudta, hogy fölöslegesen. Talán azzal szereznek örömet számukra, gondolta, hogy rövid időre elfelejtetik velük a gondjaikat, félelmeiket, ahogy az anyjuk tette gyerekkorukban, amikor viharos estén az ágyuk szélére telepedett, és akadozó szóval hősöket hazudott a falra.

Valóságos szigetet jelentett a forgatagban az a zárt, fiókos asztalt félkörívben elkerítő papírszalag, mely mellett egy hórihorgas, lapátkezü férfi ácsorgott fancsali ábrázattal. Rabóczki csodálkozva közelebb lépett: az asztalon jókora akvárium állt, három oldalról tükörrel körbetámogatva; a vízben tenyérszerű aranyhalak úszkáltak. Érdeklődött volna, ám a férfi torkát elhagyó torz hangok hallatán rájött, hogy süketnéma, s elharapta a szavát. Amannak ez bizonyult áruló jelnek, és a tükrökre bökött, majd jobbával kígyó tekerzőzését utánozta, mire a halak megbolydultak. Keskeny, viaszsárga ábrázata a leghamisabb arc volt, amit Rabóczki valaha látott: mintha rossz tréfából, félrevezetésből viselné, s bármelyik pillanatban kivehetné az asztalfiából az igazit: szája, szemöldöke pengevékony, szemét résnyire összehúzta, orra csontos, vékony, a ráfeszülő bőr szinte áttetsző volt.

Az iménti társaság ért a nyomába, hözöngtek és lökdösődtek, a lányok vihogtak. Megint Gránitz Palit gyözködték, aki hajlott a játékra, s egy kölyökképző tanonc karjára dobta a zakóját. A férfi arca, ha lehet, még inkább megnyúlt, hajlongott és artikulátlanul magyarázott. Szeme megfényesedett, mintha füst csípné, megtörölte a kézfejjével, aztán hirtelen mozdulattal kirántott a

vízből egy aranyhalat. A kompánia elnémult: a tenyéryninek látszó hal alig másfél centis lehetett; a férfi gyorsasága tekintélyparancsolónak, ravasz mosolya jogosnak bizonyult.

Gránitz Pali láthatóan elbizonytalanodott, de nem visszakozott; izmos kezét a víztükör fölé tartotta, pár pillanatig követte a halak mozgását, majd belecsapott az akváriumba. Fröcsögött a víz, a lányok sikoltoztak és törölgették az arcukat, a férfi a tükrök mögé húzódott. Rabóczki másodsorra megfigyelte, hogy a vajúrlegény tenyere ugyan szédítő gyorsan megnövekszik a vízben, ám addigra a halak már az akvárium sarkába érnek, majd kényelmesen visszafordulnak. A skarlátvörös uszonyú jóval lassabb volt a többinél; harmadjára majdnem rajtavesztett.

A társaság csalást emlegetve indult tovább, ám észrevették, hogy Rabóczki ledobja magáról a zakóját, és megfordultak. A férfi vigyázva, nehogy árnyékot vessen a tükrökre, közelebb lépett. Rabóczki megfeszített ujjakkal, villámgyorsan a közeli sarok felé kapott, s már rántotta vissza a kezét: az aprócska hal kicsúszott a tenyeréből, a lendület a levegőbe röpítette, ahol aztán könnyedén elkapta. Meglepett kiáltozás támadt a háta mögött, ám ő csak a mutatványos arcát látta: mint hangtalan rianások, ráncok szaladtak szét a homlokától az álláig. Elbujdosott a tükrök mögé, a fiókokban turkált a nyeremény után. Rabóczki visszadobta a skarlátvörös uszonyú halat a vízbe, és sarkon fordult.

A pálinka okozta tompaság kiszállt a fejéből, ugyanakkor éhséget és enyhe bizsergést érzett, mint aki távoli utazásból érkezett meg, s megkönnyebbülésére mindent a helyén talál: a hegyes, daliás templomtornyot a faszindelyes paplakkal, a nyúlánk lucfenyőket a parkkal, és igen, az embereket. Sült hurkát és cseresznyepaprikát evett a közeli pecsenyésnél, a maradék kenyérral megtörölte a száját. A Szomjas Vájár kerthelyiségéből hegedűszó és duhaj nótázás hallatszott, a hegyek fölött járó nap árnyékot nyújtva mutatta a keleti irányt.

Rabóczki az útjából félrehúzódó emberek fürkész, ámuló tekintete láttán neszelt föl az egyfelé tartó léptek egymást erősítő nyiszorgására a közúzalékon, hátrapillantott, és megbizonyosodott róla, hogy a tucatnyi fiatal őt követi. Ösztönösen az ellenfelét kezdte kutatni, s hamarosan meglelte a sátrak mögött letaposott fűvön. A bányászlegények hosszú, kunkorba tört vassínen lökdöstek egy kerekkel fölerősített, fehér szarvú kis acélbikát. Alighogy közékük ért, abbahagyták a játékot.

- Kezdjed! - szólt rá Gránitz Pali.

Levette a zakóját, kifordította, és szórakozottan félbehajtotta. Valaki máris elvette tőle. A bika első fogásra nem tűnt olyan súlyosnak, mint amire a kattogásból következtetett. Kétszer-háromszor meglendítette, aztán úgy eltaszította, hogy éktelen kalatolással nekivágott az ezüstösre kopott pályának, és befordult a karikába, ahol négy kör megtétele után, méltóságteljesen megállapodott.

Taps és elismerő rikoltozás csalt újabb érdeklődőket a tisztásra. Gránitz Pali a hosszú, erős ujjait mozgatva kereste a megfelelő fogást, az emberek elcsöndesedtek. Rabóczki Borbálára nézett: a lány izgalmában a szájára szorította apró tenyerét, és dühösen leintette a fülébe sugdosó, huncut szemű barátnőjét. Közben a bika, mintha vörös posztónak nézné a világot, csattogva végigszáguldott a pályán, és ötször, hatszor, majd hetedszer is körbefordult.

A bányászok üdvriglással fogadták a dobást, meg se hallották a tisztviselőt, Gránitz Pali viszont kibontakozott az ölelésükből.

- Várjál? - ismételte meg Rabóczki.

Hangja még remegett az iménti erőfeszítéstől. Hátat fordított Borbálának, aki égővörösén, magáról megfélekedve bámulta a vajúrlegényt. Rabóczkinak nyargalt a vére, fülében zagyva locsogássá mosódott össze a nézők izgatott beszéde. Mélyet lélegzett, majd lehunyt szemmel, karja és felsőteste minden erejét mozgósítva, ellődította a bikát. A kattogó-csattogó lármából már érezte, hogy nem marad szégyenben, s fölnézett. A bika valósággal berobbant a karikába, és ismét hétszer fordult körbe.

Gránitz Pali elismerően közeledett.

- Nem gondoltam volna? - mondta.

- Én sem! - vallotta meg vidáman.

Kitört a nevetés. Legények, lányok összeölelkezve, zajos boldogsággal indultak a szomszédos

borkimérésbe. Kacsmarik Borbála lemaradt kissé, mintha igazgatnivalót látna a fess, galambfehér, enyhén buggyos gyolcsingén.

Oláh András

staccato

véraláfutásos az éjszaka
s függönye mögött
mi magunk vagyunk a játék

sejtjeinkben
idegen utcák lázas
ismeretlensége

fűszálak lapulnak
talpunkhoz
harmat-lucskosan

szavak koccannak
a bezárt ablakokhoz
félrevert harangok -
fényt ígérnek...

távolodunk

amikor a szavak iránytűi
kibicsaklanak
megalvadnak a hangok
s buja csönd telepszik közénk

volt-nyomunkat fölissza a sötét
a bensőnkben kongó üresség
- lépések nélkül távolodunk
s a tévedés helye
már felderíthetetlen

Töredék

--- Kérdőre vonnak
igen kérdőre vonnak minket
kik folyók vizébe ölték álmaikat
Ott lubickolnak most
egymás mellett a holt s a hold

s miközben zátonyt emel a keserűség
anyáink féltő gonddal cserélik
álom-izzadt vánkosainkat
Agyunkban suta víziók vibrálnak
s a Mária-szobor előtt
sárga-fehéren izzó gyertya térdepel
Hiába kérdeznek minket
a kiömlő bor szagára összesereglő holtak
kimondatlan marad mégis
- bár szánkban vacog - a válasz

Verasztó Antal

Furcsa dallamok

Száraz dobbőrön pörögnek a napok,
püffedt hasú hordókban Krisztus vére.
Egyre csak nőnek, nőnek, a szótorlaszok
megkísért csikasz éjszakák réme.
Az árokparton térdeplő bokrok mögül
égő tarlók kárhozati füstje árad.
Rokka orsóján kócos angyalhaj pördül,
egy szegény ördög ereszti a szálát.
Fülünk nincs hozzá dallamot hoz a szél,
szitált szavakon kövesedik a bánat.

Őszelő

Úgy jön az ősz,
mintha először jönne.
Elkésett nyári virágok
homálylanak a ködben.
Vedlenek a fák,
ritkulnak a lombok,
pókszötte ökörnyalba
ütközik a homlok.
Keményfejű diók koppannak
reggel, délben, este.
Az alkonyi hűvös elől
szavak bújnak a versbe.

Banner Zoltán

Kártyalapok egy rendhagyó játsz mához

- Nagy Imre íróportréiról -

„...Egyszerűen és kényszerítően az az igazság, hogy elemi erőkre kell utalnom, ha Nagy Imréről beszélek.(...) Az ember nem arra született, hogy úgy éljen és úgy gondolkozzék, ahogy ma cselekszi.(...) Bizony karikatúrája annak, aki lehetett volna. Akit az Isten a természet közepébe teremtett belé, s aki mégis kimászott belőle, annak más sorsa nem lehetett. Elnézem sokszor Nagy Imrét; ő az, aki nem mászott ki a természetből, sem abból a sorsból, ami neki rendeltetett. (...) A titkos erők játéka úgy akarta, hogy kicsi és örökös veszélyben forgó nép fia legyen. (...) Kínok között, természeti erővel született: kínok között és természeti erővel kell élnie. Hegyek között születik; lelki és szellemi hegyek között kell élnie. Egy fajtába beleszületik: abban a fajtában kell élnie.”

Éppen hatvan esztendeje, hogy Tamási Áron ezeket a sorokat írta Nagy Imre 1937-es budapesti gyűjteményes kiállításának a katalógusába. Tamási tételét az ezt követő négy évtizedben, a művész 1976-ban bekövetkezett haláláig a történelem törvényé emelte, sőt mítosszá kerekítette: Nagy Imre a transzilván gondolat festőképviseelőjeként él az erdélyi művelődési köztudatban.

S noha a művészettörténeti kép, nyilván, sokkal árnyaltabb mint a mítosz, tagadhatatlan, hogy a csíkszögödi remete (aki persze inkább élte a világfi, mint a szerzetes életformáját) meghatározó szerepet játszott a Trianon után teljességgel önmagára utalt erdélyi művészeti létben.

Mesterei és pályatársai - Rápolthy Lajos, Stróbl Alajos, Révész Imre, Olgyai Viktor, Aba Novák Vilmos, Barcsay Jenő, Szőnyi István, Varga Nándor Lajos - szellemköréből éppen az idő tájt kilépve, amikor Tamási jellemzése született, s Nagy István (Csíkból és az életből való) távozását követően őreá vár a székely festőiskola szerepének a kiteljesítése. Ami (mármint a székely festőiskola) aztán szinte máig tartó folytonosságként él tovább, hasonlóképpen az alföldi iskolához. Míg azonban az alföldi festészet hovatovább már csak nosztalgiként (és persze piacorientáltan) működik - a székely festőiskola mai fiataljai is társadalmi-közművelődési hivatásként minősítik át a szülőföld-motívumokat korszerű vizuális értékekké.

De nemcsak egy tájegység - jelesül a Székelyföld - mitológiai szépségeinek a feltárása, hanem az erdélyi irodalom közvetlen szolgálata is hozzájárul kivételes népszerűségéhez, s természetes, hogy az anyanyelv- és irodalomcentrikus kisebbségi kultúrában egy sorban tartják számon azokkal, akiket megrajzolt s akikkel - például Tamási Áronnal, Tompa Lászlóval, Nyíró Józseffel, Dsida Jenővel, Kós Károllyal, Kemény Jánossal, Gellért Sándorral, majd Sinka Istvánnal, Sütő Andrással, Kányádi Sándorral, Bajor Andorral stb. - együtt vonult be a könyvekbe, a tankönyvekbe és a köztudatba.

Sok jó erdélyi művész tartotta hivatásának a többi (nemcsak irodalmi) alkotótárs vonásainak a megörökítését; de egyiküknél sem vált annyira programszerű folytonossággá, mint Nagy Imre életművében. S ezenközben „vonalai annyira szűkszavúakká, s egyben annyira keresetlenekké és határozottakká válnak a '30-as évek közepére, hogy szinte már nem is rajzoknak, hanem írásnak tűnnek fel. Nagy Imre rajzoló művészete a szó igazi értelmében vett »képírás«. Nincs még egy mai magyar művész, aki rajzaiban annyira egyéni formavilágot teremtett volna s a jellemábrázolás olyan hatalmas erejével rendelkezne, mint Nagy Imre". (Nagy Zoltán: Nagy Imre gyűjteményes kiállítása. Szépművészet, 1942/1. sz.) Körülbelül ugyanekkor, 1938-ban maga jegyzi fel: „Rajzolás közben a fej életkorán kívül adja a forma tartalmát, amint szerkezetéről, ráncairól megállapíthatod. Egy portrérajz, amíg elkészül, nagy izgalmat ad számomra, a kezdet felér egy felfedezési úttal. A csontszerkezet, ráncok, tekintet, szem, fül, orr,

minden árulója lesz a modellnek. Megjelennek ősei, apja, anyja. Ha beszél, élővé válik benne a történelem, a korok." (Nagy Imre: Feljegyzések. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1979. 283. 1.)

Most, amikor számunk képzőművészeként közreadjuk néhány arcképrajzát a népi írókról, talán nem árt, ha éppen az ő példájával hívjuk fel újra a figyelmet a magyar művészet belső kohéziójára. Arra, hogy a festő Nagy Imre - egyébként sok más, jelentős erdélyi társához hasonlóan - mind a trianoni határok, mind a transzilvanista világszemlélet ellenére a két világháború közötti időszak egyetemes magyar művészi tendenciájának az eredővonalához tartozik, abba a széles vonulatba, amelyben stíluseltérésektől függetlenül például Aba Novák, Szőnyi, Patkó Károly, Barcsay Jenő, Egry József, Bernáth Aurél, Kádár Béla, Scheiber Hugó (sokáig folytathatók a sort) törekvése torkollik egyfajta neoklasszicitás, formatisztelő látványanalízis, tehát egy felfokozott, modern harmónia festői megvalósításáért. A különbség csak annyi, hogy őket ismeri a jelenkori művészettörténet és műkereskedelem, Nagy Imrét és társait viszont nem.

A posztimpreszionizmus és az avantgárd első hullámának a vizuális forradalmából ő is elsősorban azokat az elemeket építette be egyéniségébe, amelyek - mint például a kubista tömbösség és az expresszionista örvénylés - leginkább megfeleltek a magyar lélek örök egyensúlyigényének és egyensúlykeresésének. Tette ezt egy viszonylag ép etikai-etnikai tájegység impulzusaiba temetkezve, hiszen miután a húszas évek végén végleg beágyazta magát csíki birtokába, kifelé többé nem tekint, szellemi feltöltekedésre pedig Kolozsvárt választja, ahol a második világháborút követően állandó második lakhelyet és műtermet rendez be magának. A „magyar időkben” (1940-44) persze sűrűn megfordul még Budapesten, s mint az idézetek bizonyítják, kiállításai is visszhangot vernek a műkritikában, de aztán elfelejtik, hogy annál prófétikusabb szerepet töltsön be a mindinkább bezáruló, önmagába záruló erdélyi kultúrkörben.

A népszerűség vonzásában meg a megélhetési lehetőségekhez elválaszthatatlanul kapcsolódó szocialista realizmus kincstári követelményeinek a szorításában persze vannak pillanatok az ötvenes években, amikor művészetének belső monumentalitását aprólékosabb felületi sziporkákra kénytelen váltania. Utolsó másfél évtizedében azonban, mintha közben mi sem történt volna, magvasabb és zománcosabb fényű festőiséggel folytatta a „csodálatos élet” szimbolista krónikáját, mint azelőtt; miközben (rég eltávolítva a kolozsvári művészeti akadémia festészeti tanszékéről) otthonában időnként életre szóló, intenzív felkészítésben részesítette a székely festőiskola soron lévő legtehetségesebb fiataljait.

Személy szerint sohasem kívánta magát besorolni az egyetemes magyar művészet valamelyik stílusáramába (ez s egyáltalán helyének kitapintása egy ezután megírandó életműtanulmányra vár), de azt sohasem rejtette véka alá, hogy elsőfokú rokonságot azokkal vállal, akik - bármilyen művészeti ágban - a legszorosabban földhöz tapadt népi rétegek sorsának és akaratának a megjelenítésére esküdtek föl.

Ilyen céh volt a népi írók csoportja, s a róluk készült arcképsorozatban saját ars poeticáját személyesíti meg, s egyben minden modell esetében ezt a népi érték-központú szemléletet sűríti egy-egy arc és életmű emblémájába.

Ez az emblematis arcképsorozat természetesen a legközelebbi „családtagok” számbavételével kezdődik: 1937-42 között, Kós Károly és az Erdélyi Helikon szerkesztője, Kovács László felkérésére előbb a Helikoni írókat rajzolja meg egy majdani album ígézetében. Nagy Imre szám szerint mindig 42 rajzot említ, de a Petőfi Irodalmi Múzeum 1985-ben a kallódás, sőt megsemmisülés vélelme után váratlanul felbukkant sorozatból 35 darabot tudott megvásárolni. Ennyi maradt együtt; a többi (meg a változatok) máig lappanganak, de tulajdonképpen valamennyi ismert, hiszen elkészülésük után valamennyi megkezdte a maga külön életét is, mint említettük: kötetek élén vagy írói hagyatékokban.

Közben és 1942 után persze egyre szélesedett a megörökítendő köre, s hogy csak az írotársadalomnál maradjunk, panteonjában megtalálhatjuk például Cs. Szabó László, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Szabó Pál portréját is, majd utoljára 1956-ban egészítette ki a népiek virtuális albumát, amikor éppen rokoni látogatáson járva, a forradalom kitörése hosszabb időre Pesten tartotta. A Tamási Áron lakásán zajlott tanácskozások feszült pillanatait kitűnő alkalomnak

tekintette, hogy Németh Lászlót (a rajzon olvasható dátum szerint november 19-én), Tamásit újra, Féja Gézát (mindkettőjüket november 19-én), Illyés Gyulát (november 20.) és Sinka Istvánt (november 22.) ebben a légkörben jellemezze.

A Gutenberg galaktika egyre mélyülő árnyékokba hulló alkonyán talán már fel sem teszi senki sem a kérdést (ezért vállalkozom rá magam): a fotó, a videó, a mechanikus rögzítés immár lehetetlent nem ismerő korszakában honnan és miért ez a vágy, majdhogynem belső kényszerűség, amellyel Nagy Imre a saját kezével kívánta az élőt, a múlandót öröklétbe merevíteni? Hiszen ezekről a modellekről remek fényképsorozatokot is készítettek ugyancsak kiváló fotóművészek. Sőt magát Nagy Imrét is állandóan „üldözték”, mert szinte babonás tiltakozással igyekezett magától távol tartani a fényképező újságírókat.

Talán kártyalapoknak szánta szellemarcmásait, ahhoz a nagy játszamához, amikor egyszer majd az Igazság győz a történelem asztalánál?

A népi irodalomról mai szemmel

A két háború közötti népi irodalom ismert alakjaihoz kapcsolódó évfordulók idén számos emlékűnnepség rendezésére adtak alkalmat. Békés megyében például Sinka István születésének 100. évfordulója és a Viharsarok megjelenésének 60. évfordulója. Ebben a térségben a népi irodalom olyan hagyomány, amellyel megkerülhetetlen az évfordulóktól független, folyamatos szembesülés egy itt működő folyóirat számára.

Tanulmányblokkunk összeállítását sem az emlékezés motiválta tehát elsősorban (még ha az írások kapcsolódnak is az évfordulókhoz), hanem inkább a következő kérdések: mit jelent, mit ér a két háború közötti népi irodalom ma, a század- és ezredforduló távlatából, mennyiben gazdagította a magyar irodalmat, mi a szerepe, hol a helye a magyar irodalom fejlődéstörténetében, az irodalmi modernség és konzervativizmus tágabb összefüggésrendjében, egyáltalán élő hagyománya-e mai irodalmunknak? Az itt közölt írások szerzői a saját gondolatmenetüket követik, de közben a maguk módján a bennünket foglalkoztató kérdésekre is válaszolnak.

Nem tekintjük lezártak a válaszkeresést mégsem, szívesen helyt adnánk a továbbiakban is olyan, akár egymással ellentétes alapállású, eltérő módszertanú írásoknak, hozzászólásoknak is, amelyek a mai aktuális ideológiáktól és politikáktól függetlenül, elsősorban irodalmi, esztétikai szempontból tennék mérlegre a két háború közötti népi irodalmat.

A szerk.

Pomogáts Béla

Mítoszok hangján

A népi líra a harmincas években

Új költői nemzedék

A magyar költészet átrendeződése a harmincas évek közepén ment végbe, midőn ismét új költői nemzedék kért teret és szerepet. 1933. november 16-án látott napvilágot a Nyugatban Babits Mihály toborzója: „Felhívás az ismeretlen költőkhöz”. A felhívás öt vers és rövid életrajz beküldését kérte,

arra utalva, hogy nemcsak művészi ígéreteket vár, hanem „sorsdokumentumokat” is. „A cél, amely előttünk áll - hangzott Babits szava - nem tisztán irodalmi. Úgy hisszük, a versekből és a hozzájuk csatolt életrajzokból a magyar életnek és társadalomnak olyan képe alakulhat ki, amely érdemessé teszi munkánkat.” A felhívás körüli időben egész nemzedék jelentkezett: a Nyugat „harmadik generációja”, amely valóban új képet adott a magyar fiatalság életéről, eszményeiről és törekvéseiről. A történelem viharzó válságai között e nemzedék másként látta az író és az irodalom szerepét, mint közvetlen elődei.

A húszas években fellépő költőknek: József Attilának, Illyés Gyulának, Szabó Lőrincnek, Fodor Józsefnek, Bányai Kornélnak, Sárközi Györgynek és Erdélyi Józsefnek a régi Magyarország trianoni felszámolása és a modernizációs kísérletek bukása után kellett tájékozódniuk. Az avantgárd átmeneti hatása után az ábrázoló-leíró realizmusban, a racionalista gondolkodásban találták meg a költészetüket lendítő erőt. Heves közéleti érdeklődés, nemegyszer forradalmi elszántság hatotta át őket, öntudatos elkötelezettséget éreztek a dolgozó tömegek iránt. Vagy ellenkezőleg, mint Szabó Lőrinc, gyanakvással tekintettek mind az egyénre, mind a közösségre, a költői személyiség elfogulatlan vizsgálatára, könyörtelen önelemzésre vállalkoztak. Az intellektuális látásmód a valóságban, a társadalomban és a történelemben tapasztalt bonyolult feszültségek józan vizsgálata, illetve racionális feloldásuk igénye általánosságban szabta meg a „második” nemzedék törekvéseit a harmincas és negyvenes években. Társadalmi érdeklődésükre, valamint művészi elképzeléseikre egyaránt racionalista gondolkodásuk hatott.

A „harmadik” nemzedék másként tájékozódott és gondolkodott. Az alkotó személyiség benső körében maradt, gyanakvást táplált a történelmi események és mozgalmak iránt. Általában ontológiai és antropológiai, etikai és esztétikai kérdések iránt érdeklődött, az emberi létezéssel és az alkotó munka benső kérdéseivel foglalkozott, kevésbé vállalt szerepet a társadalom küzdelmeiben. Elhagyatottnak és kifosztottnak érezte magát, úgy gondolta, hogy a külső világ durva kényszerei elől a belső világba kell húzódnia, önmagát kell építenie, a művet gondoznia. Ehhez a nemzedékhez tartozott Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Forgács Antal, Pásztor Béla, Bóka László, Weöres Sándor, Rónay György, Hajnal Anna, Kálnoky László, Jékely Zoltán, Jankovich Ferenc, Takáts Gyula, Képes Géza, Kiss Tamás, Toldalagi Pál, Csorba Győző és Károlyi Amy.

Ez a nemzedék egységes csoportosulásnak tetszett, kivált a korabeli bírálatok tükrében, amelyek alig tettek különbséget a nemzedéken belül fellépő irányzatok között. Holott a harmincas években fellépő ifjú költők világmérete és poétikája távolról sem volt egyöntetű. A közöttük kialakult különbségeknek ők is tudatában voltak, gyakran tiltakoztak az ellen, hogy az irodalmi tudat egybemossa törekvéseiket.

Mindenekelőtt megkülönböztette őket költői indulásuk irodalomtörténeti pillanata. Az idősebbek: Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán és Forgács Antal még a „nyugatos” líra és az avantgárd kettős vonzásában kezdték pályájukat, akárcsak a „második” nemzedék költői néhány esztendővel előttük. A húszas évek általánosabb szociális és politikai érdeklődése, valamint forradalmi várakozása órájuk is hatott. A fiatalabbak már mit sem éreztek az avantgárd és a forradalmi irodalom korában erős vonzásából, szinte kivétel nélkül a személyiség belső körében keresték költészetük mondanivalóját. Weöres Sándor, Rónay György, Hajnal Anna és Kálnoky László a „nyugatos” örökséget fogadták el, pontosabban alakították át. Mitologikus költészetet hoztak létre, így kutatták az emberi létezés értelmét, a várható történelmi kataklizmák magyarázatát. A „nyugatos” hagyományok erőterében alakult Jékely Zoltán, Képes Géza, Jankovich Ferenc, Takáts Gyula és Kiss Tamás költészete is. Tevékenységükre részben a fejlődő népi lírai áramlat hatott, ha másban nem, eleven természeti és történelmi érdeklődésükben. Verseiket halványabb mintázattal átszötte ugyan a mítoszteremtő igény, mindazonáltal erősebben érdeklődtek a köznapi valóság iránt, költészetük foghatóbb tárgyiassággal adott számot életük alakulásáról. Végül a „harmadik” nemzedék utolsó „hullámának” költői: Csorba Győző, Toldalagi Pál és Károlyi Amy már a negyvenes évek második felének elvonatkozó poétikáját (az Újhold költészetét) készítették elő.

Mozgalmi tekintetben is megoszlott a harmincas évek fiatal költészete. Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Pásztor Béla és Forgács Antal részben a baloldali mozgalmak vonzásában

dolgozott, Weöres Sándor a Nyugat fiatal írói között, Bóka László a polgári radikálisok táborában töltött be vezető szerepet, Rónay Györgynek és Toldalagi Pálnak a katolikus reformcsoportosulásban, Jankovich Ferencnek és Takáts Gyulának a népi mozgalomban, Jékely Zoltánnak az erdélyi magyar irodalomban is szerep jutott. Mindazonáltal mégsem lehet tagadni, hogy igazi irodalmi nemzedék lépett színre. Az általában kényszerű visszavonulás, a magas morális igény, az alkotás iránt érzett alázat, a műhely és a mesterség iránt táplált felelősségtudat teremtett szorosabb nemzedéki közösséget a különböző egyéniségek között.

Paraszti őstehetségek

A „harmadik nemzedék” fellépésével szinte egyidőben kerültek a nyilvánosság elé a paraszti „őstehetségek”, elsősorban a népi mozgalom szervező munkájának eredményeként. A mozgalom ekkor már a magyar szellemi élet meghatározó tényezője volt. A dolgozó parasztság kulturális felszabadításának, a paraszti tehetségek felemelésének igényét képviselve adott teret és szerepet a falvak és puszták mélyvilágából érkező képzetlen íróknak, akik valóban saját sorsuk gyanánt élték át és fogalmazták meg a parasztság történelmi tapasztalatát, közéleti követeléseit. A húszas és harmincas évek fordulóján lépett fel Veres Péter és Szabó Pál, őket követte Sinka István, Sértő Kálmán, Nagy Imre és Gellért Sándor, végül az erdélyi Horváth István: valamennyien a „hivatalos” magyar társadalom alatt élő paraszttársadalom és a „hivatalos” művelődéstől elszakadt népi kultúra küldöttei. Nemcsak írók és költők, nem pusztán az alkotó élet elkötelezettjei, hanem a paraszti világ tanúságtevői és szószólói is, akik a „harmadik nemzedék” általános felfogásától eltérően elsősorban a szociális elkötelezettségben és szolgálatban látták a költő feladatát.

Az író és az irodalom hivatásáról nagyjából úgy gondolkodtak, mint az előttük járó „második nemzedék” erősen elkötelezett képviselői. Közéleti állásfoglalásnak, társadalmi cselekvésnek tekintették a költészetet, önmagukat egy osztály, egy nép követének. Milliók sorsát és kívánságát akarták kifejezni, történelmi tanúvallomást kívántak tenni, vádat akartak emelni az évezredes rend ellen, amely szolgaságba, nyomorúságba és pusztulásba taszította népüket. A költő és az író mellett élt bennük a közéleti ember is: a parasztpolitikus, sőt esetenként a parasztproféta, aki a naiv tehetségek erős messianizmusával lépett fel, hogy megigazulást hirdessen, a nép felszabadulását és uralmát készítse elő. Jellemzőek Veres Péter szavai: „Hiszen talán azért is lettem író, mert mint parasztpolitikus, ma csak mártír lehetne az ember.” A paraszti tehetségek a történelmi kényszer jóvoltából szabadultak meg évezredes béklyóiktól, a két világháború közötti magyar társadalom hatalmas nyomása mégsem engedte, hogy szabadon érvényesüljenek. Verseikben közvetlen politikai tevékenységet folytattak, politikusként a költő indulatos személyiségével léptek fel.

Lehetséges-e különbözőbb sors, mint amely a harmincas évek két költői csoportjának: a Nyugat körül tömörülő „harmadik nemzedéknek” és a népű mozgalom sodrában fellépő parasztköltőknek osztályrészül jutott? A Nyugat költői a magyar művelődés európai hagyományain nevelkedtek, a klasszikus világirodalom vonzásában alakították egyéniségüket és költészetüket. Könyvek között nőttek fel, egyetemi tanulmányokat folytattak, idegen nyelveken olvastak, beutazták Nyugat-Európa országait. A parasztköltők az ország elmaradott falvaiból és pusztáiról érkeztek, alig végeztek iskolát, a megerőltető testi munka szabad óráiban próbálták megismerni azt a kultúrát, amelyet az alkalom kínált nekik. A népi hagyományok mellett a magyar klasszikusokat, nem ritkán a népszerű irodalmat, a ponyvát, az ellenforradalmi korszak népies „tömegkultúráját”, amely nem éppen kedvezően befolyásolta fejlődésüket. A művelt és modern költészet mellett, amelyet a Nyugat „harmadik” nemzedéke hozott, ösztönös és hagyományos költészet állt: a paraszti „őstehetségek” költészete.

A két csoportot, a két irányzatot jelentős szociális, világnézeti és poétikai természetű különbségek választották el egymástól. Volt azonban egy talán váratlannak tetsző közös tulajdonságuk: mindkét irányzat meghatározó módon érdeklődött a mítoszok, a mitologizmus iránt, és mindkét irányzatra hatottak azok az irracionalista filozófiákban és romantikus irodalomszemléletben gyökerező elképzelések, amelyek a háborúból születő s a háború felé sodródó korszak mély társadalmi és szellemi válságára kerestek megoldást. Ha nagyon különböző volt is a „nyugatos” és a népi költők mitologizmusának forrása, illetve jellege, ez a közös érdeklődés arra is rávilágított, hogy a költészet

helyzete, a költő szerepe nagyjából hasonló módon alakult a két világháború közötti korban: a polgári humanista és a paraszti költők egyformán válságokkal terhes kor szülötteinek, egyformán a történelem áldozatainak érezték magukat.

Költészet és mítosz

A mítosz, mint világgép-alakító tényező, a modern költészetben általában válságtudatra utal. Olyan kérdésekre érkeznek mitologikus válaszok, amelyeket nehéz ésszerű módon megválaszolni, amelyek az emberi szellemet végső, gyakran irracionális, érzelmi és ösztönös erőfeszítésre kényszerítik, amelyeknek bűvös köréből valamiképpen ki szeretne törni a személyiség. A mítosz ennek a kitörésnek a költői kísérlete. A modern mitologikus költészet olyan ontológiai, morális vagy társadalmi kérdésekkel birkózik, amelyekre nem adott megnyugtató feleletet a tudomány, vagy amelyeket mindig újra és mindig más módon vetett fel a változó történelem.

A valóság megtévesztő ellentmondásai, az emberi lét gyötrő kérdései, a történelem zavarba ejtő fejleményei erősítették fel a mitologizmus iránti érdeklődést és a mitologikus költészetet. Minthogy a modern embert övező világ: akár az anyagi, akár a társadalmi lét, sokszor átláthatatlan káosznak és áthatolhatatlan labirintusnak tetszett, azok a történelmi mítoszok hatottak a modern költészetre, amelyek maguk is ember és világ diszharmonijának képzetét és élményét fejezték ki. Vagyis nem a klasszikus rendet sugalló görög-római mitológia, hanem a messianisztikus képzeteket keltő zsidó-keresztény, a misztikus-panteisztikus képzeteket erősítő indiai és archaikus elő-ázsiai mítoszok, valamint más keleti (finnugor, türk, mongol) és primitív (afrikai, óceániai, indián) mitológiák. Az antikvitás klasszikus hagyományának ebben a korban éppen az a feladat jutott, hogy mintegy a világ és a történelem kaotikus állapotával szemben fellépő költői tiltakozás eszköze legyen. Másként az antik mítosz is kifejezhette a diszharmonia, a történelmi szorongás közérzetét: a klasszikus örökség „apollói” tradíciója mellett erősebben hatott a „dionysosi” szellemiség: az értelmi rend elutasítása, a homályos ösztönök kultusza.

A Nyugat „harmadik nemzedéke” akkor kényszerült tájékozódni és világgépet alkotni, midőn a világ hagyományos rendje minden addigi válságot felülmúló mértékben ingadozott: valósággal összeomlani készült. Az egész korábbi európai társadalmi, politikai és kulturális rend válságba jutott: a kontinens keleti részén a totalitárius kommunizmus, közepén az ugyancsak totalitárius nemzeti szocializmus és fasizmus uralkodott, a nyugati részén pedig egyelőre nem tudott megújulni és megoldást találni a liberális polgári rendszer (ez már csak a második világháború után következett be). A történelmi láthatáron fenyegető árnyék jelent meg: a készülő háború. Az erkölcsi értékek válságba kerültek, a kultúra végső veszélyben látszott, a civilizációs fejlődés bizalmatlanságot keltett, hiszen a technikai haladás mindinkább úgy jelent meg a humanista művészértelmiség előtt, mint az emberiség ellensége, a háború és az elnyomás szövetségese.

Ebben a mindent átható válságban kínált magyarázatot és menedéket a mítosz. A „harmadik nemzedék” rendre a költői mítosz erejével tört át azon a bűvös körön, amelyet a kor bölcséleti és történelmi kérdései vontak köré. A Kerényi Károly által szervezett Sziget-mozgalom, s a hatása alatt fellépő Argonauták című folyóirat költői, például Hajnal Anna és Devecseri Gábor a görög-római klasszicizmusban, az Eclogákat író Radnóti Miklós ugyancsak az antikvitásban és az Ószövetségben keresték a szellemi ellenállás eszközét. Weöres Sándor (aki különben maga is kapcsolatban állt a Sziget-mozgalommal és az Argonautákkal) a keleti és a primitív mitológiában, később Jékely Zoltán az archaikus elő-ázsiai mítoszokban, Csorba Győző a kínai filozófiában kutatott mitologikus magyarázatot, de mások költői látására és kifejezőmódjára is hatott a mítoszok szemlélete. A „második nemzedék” sorában indult és a népi mozgalomhoz csatlakozott Gulyás Pál ugyancsak a mitologikus költészetben találta meg a maga költői egyéniségét. A „harmadik nemzedék” kitüntetett szerepet adott a mitologizmusnak, a mitologikus látást, az egyéni mítoszteremtést avatta a költészet egyik legfőbb eszközévé. Átvett, átalakított vagy éppen önállóan létrehozott mitologikus ábrákban, történetekben és látomásokban fejezte ki a kor zaklató élményeit, s nyomukban a maga valóságtudatát.

A válság és a népi irodalom

A népi költőknek a harmincas években fellépő csoportja, így Sinka István, Nagy Imre és Gellért Sándor is részben mítoszokban vagy mitologikus motívumokban fogalmazta meg közérzetét. Egyszersmind, kivált Veres Péter elbeszélő műveiben, kisebb mértékben Sinka István és Nagy Imre költészetében tovább élt a tárgyias leíró-ábrázoló poétika is. Az újonnan fellépő népi költők alapvető élménye, akár a „harmadik” költőnemzedéké, a történelmi válság volt; az a válság, amelybe a paraszti élet, a paraszti kultúra kényszerült. A tőkés gazdasági fejlődés alapjaiban ingatta meg a hagyományos paraszti életet, és gyors ütemben tette tönkre a paraszti kultúra anyagi alapjait. Minthogy az ország félféudális társadalmi szerkezete, valamint a kormányok nagybirtokos érdekeket védő politikája következtében a parasztság előtt zárva maradtak a polgárosulás útjai, a falu népe mindinkább elnyomorodott. Különösen azokon a vidékeken, ahol a nagybirtok szorításában alig kapott életető levegőt, s ahol a felemelkedés minden reménye nélkül szaporodott az agrárproletariátus tömege. A parasztság általános válságáról tanúskodott a városokba özönlő falusi szegénység sokasága, az egyke terjedése, a messianisztikus politikai mozgalmak és a vallási szekták szaporodása.

A népi mozgalom írói és szociográfusai: Illyés Gyula, Veres Péter, Darvas József, Erdei Ferenc, Féja Géza, Kodolányi János, Kovács Imre és Szabó Zoltán sorra adtak számot a parasztság általános elszegényesedéséről, szociális-kulturális válságáról. Ennek a válsagnak a tünetei közé tartozott a népi miszticizmus megerősödése is, amely vallási szekták alakulására, messianisztikus és chiliasztikus mozgalmak keletkezésére vezetett. E mozgalmakban sajátos módon vegyült a társadalmi forrongás, a szektaideológia és az archaikus népi mágia. Féja Géza a Viharsarok lapjain a miszticizmus és a szektamozgalmak szociális hátterére figyelmeztetett: „...szörnyű népi összeomlás történt a hajdan nem közönséges szociológiai kultúrával rendelkező Viharsarokban. A nép immár öntudatlan énjébe menekül, teljesen ösztöneire bízva magát, homályos sejtéseire, különös sugallataira hallgat.” Kovács Imre pedig A néma forradalomban az agrárproletár rétegek kollektív reménytelenségét mutatta be: „Magyarországon a látszatkonszolidáció szörnyű jelenségeket takar. Az egyke, a kivándorlás, a szekták és a szélsőséges, ködös politikai mozgalmak egy elnyomott nép reménytelen kísérletezései. Kollektív extázis járja át népünket és az öntudat elborulásával új lehetőségek nyílnak számára.”

Az elmaradott és nyomorba döntött paraszti társadalom, amelynek tagjai számos esetben csak zavaros vallási és politikai mozgalmak körében találtak ideiglenes vigaszt a kiúttalan történelmi valóság fenyegetése elől, termékeny talaja volt az archaikus mágikus szertartásokkal kevert huszadik századi misztikának. A népi mágiából és misztikából táplálkozó irracionális mágikus-mitologikus költői látásra vezetett, elsősorban a népi mitologizmus legnagyobb hatású alkotó egyéniségének: Sinka Istvánnak műveiben.

A mágikus-mitologikus látásmód részben a népi művelődés és életrend hagyományos világában gyökerezett. Azokon a vidékeken, ahonnan a népi költők nagy része származott: a bihari pusztán, a Sárréten, az elzárt baranyai vagy erdélyi falvakban még elevenen éltek a népi műveltség és szokás, sőt a paraszti mágia archaikus hagyományai. A bájolók, ráolvasások, varázskének, siratók, a sámánkodás, a halottidézés még nem tartoztak a múzeumi emlékek közé, a középkori vagy még régebbi szokások, ünnepi szertartások a falusi vagy pusztai közösségek életének szervezői voltak. A paraszti gondolkodást még nagyrészt a primitív mágikus-vallásos kultúra vezérelte, a paraszti közösség még a népművészet tradicionális, sőt archaikus formáiban, a balladák, a siratók, a régi parasztzene, az ősi táncok, a hagyományos díszítőművészet nyelvén fejezte ki magát. A népszerű vallási képzetek a kereszténység hitelvein, szertartásain és ikonográfiáján belül még őrizték a pogány természetvallás ősi elemeit.

Erre a hagyományos világra épültek az újabb hiedelmek, vallási képzetek és szertartások, amelyeket a falvakban, pusztákon tenyésztő szekták: a millénisták, adventisták, Jehova tanúi, nazarénusok, szellemidézők, „koplalók”, „reszketősök” alakítottak ki. Az ősi népi mágia, valamint a huszadik századi szektaközösségek hiedelmei, szokásai és szertartásai gyakran összefonódtak, egységes vallási képzeteket alkottak. A Biblia jövendölései, különösen azokat a látomásokat, amelyek János apostol Jelenéseinek könyvéből voltak ismertek, a primitív halottlátások, a világvégéről kialakított babonás elképzelések egészítették ki, a keresztény megváltástudatot a

paraszti szekták prófétikus messianizmusa szötte át. A keresztény mitológia az archaikus természetmítosz elemeivel és szektáriánus mítoszokkal vegyült: ez a sokféle elemből gyúrt, kaotikus és általában zavaros mitologizmus hatotta át a parasztköltők egy részének szemléletét és világképét.

Az értelmiség a parasztsághoz fordul

Ez a világkép a falusi és pusztai élet elmaradott körülményei között alakult ki, eredendő módon a paraszti ideológiák hatására, ám nagymértékben hatott rá a műveltebb rétegek parasztszemlélete is. A harmincas évek Magyarországon általános volt az értelmiség, a tudomány és a művészet érdeklődése a parasztság szociális helyzete, életformája és kultúrája iránt. A népi mozgalom előkészítői és szövetségesei: a Bartha Miklós Társaság, a Soli Deo Gloria, A Bethlen Gábor körök, a Fiatal Magyarság Köre, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, a csehszlovákiai Sarló, az Erdélyi Fiatalok, maga a népi írómozgalom, Bajcsy-Zsilinszky Endre csoportja, az Előőrs és a Szabadság című lapok körül gyülekező tábor, a kisgazdapárti és szerveződő parasztpárti mozgalmak, a falukutatók működése állandóan napirenden tartották a parasztság sorskérdéseit és követeléseit.

A korszerű tudományos eredményeket létrehozó néprajzkutatás, Györffy István, Szendrey Zsigmond, Ortutay Gyula, Bálint Sándor, Kiss Lajos, Luby Margit és mások munkássága szinte teljes képet adott a falusi életről, a parasztság kivesző szokásairól és pusztuló kultúrájáról. Bartók Béla és Kodály Zoltán népzene gyűjtő, zeneszerzői és zenepedagógiai tevékenysége a magyar parasztszene hatalmas értékeit mentette meg s helyezte el a zenetudomány és a zenei élet tudatában. A népi kultúráról általában megbízható és részletes kép alakult ki a harmincas években, valóságos „képzeletbeli múzeum”, amely mindazt tartalmazta, amit a parasztság költészetben, zenében, táncban, díszítő- és iparművészetben az elmúlt néhány évszázad folyamán létrehozott, illetve ami még a távolabbi múlt hagyatéka volt. Ez a „képzeletbeli múzeum” érthető módon nem maradt hatás nélkül a paraszti világból érkező költők szemléletére.

A parasztköltők világképét befolyásolták azok az értelmiségi, „városi” jellegű politikai mítoszok is, amelyek a hivatalos nacionalista gondolkodás köréből származtak. Ezek a mítoszok a tragikus „történelmi végzettel”, a magyar nép ázsiai eredetével, rokontalan helyzetével, ellenséges környezetével magyarázták az ország szorongató gondjait. A szociális, valamint kulturális elmaradottság ellen a magyarság „etnikai tulajdonságainak” kibontakoztatását, megerősítését ajánlották orvosság gyanánt. A parasztságot úgy tekintették, mint ezeknek az „etnikai tulajdonságoknak” a medencéjét és letéteményesét. Éppen ezért nem gazdasági alapjában akarták megváltoztatni a paraszti életet, ellenkezőleg, idealizálták, s konzerválni szerették volna elmaradott viszonyait.

A falusi élet, általában a hagyományos agrártársadalom kultuszát a városi fejlődéssel, életformával és műveltséggel állították szembe. A parasztmítosz képviselői szerint a „magyar jelleg” a vidéki életben, elsősorban a konzervatív falusias életformákban öltött alakot, a város számukra „idegen” képződményt jelentett. A konzervált falusi élet mitizálását természetesen követte a városellenesség, az idegengyűlölet, főként az antiszemitizmus. A hivatalosan támogatott nemzeti mitológia révén a magyar kultúráról is mitizált kép alakult ki: az ősi és eredetinek tekintett régi, illetve népi műveltség idealizálása maga után vonta az európai hagyományok, az európai tájékozódás elutasítását. Ez a mítoszokban kifejezést kapó ideológia viszonylag teljes rendszert alkotott: egyaránt kiterjedt a nemzeti tudat, a politika, a tudományos és művészeti élet területeire.

A parasztköltők dilemmái

A paraszti élet és kultúra iránt megnyilvánuló általános érdeklődés és részben a terjedő parasztmítosz volt a naiv népi tehetségek, ahogy széles körben mondták, az „östehtések” felhajtóereje. A népi tehetségnek – írta Illyés Gyula - „tulajdonképpen csak jelentkeznie kellett, rálépnie az eleve leteregetett szőnyegekre: a parasztimádat leste már a testbe öltözött eszményt”. Költői tehetségek mindig is születtek a parasztság sorában, munkásságuk azonban felszívódott a folklór anyagába: a magasabb irodalomba csupán az iskolán keresztül nyílt számukra út, mint

Illyés Gyulának vagy Erdélyinek. Az „őstehetségek” kultusza kockázatos szellemi mozgalmat jelentett, hiszen retrográd mítoszokkal fonódott össze, eleve menlevelet adott az ösztönösségnek, a műveltség lenézésével párosult, annyi érdeme, legalábbis kezdetben mégis volt, hogy megkönnyítette, egyáltalán lehetővé tette a tanulatlan paraszti tehetségek jelentkezését. Egyszeriben napszámosok, urasági cselédek és béresek kerültek az irodalmi érdeklődés homlokterébe, nem lehetett őket, mint műveletlen „rigmusfaragókat” eltessékelni a magas művészet tűzhelyeitől.

A falusi vagy pusztai „őstehetségnek” így is nehéz útja volt. Veres Péter számolt be arról, hogy az irodalmi élet kapujához érkező magányos paraszttehetséget milyen veszélyek fogadták, miféle csapdák lesték. A polgári radikálisok műveletlenségét vetették a szemére, s általában gyanakvással fogadták ragaszkodását a népi kultúra hagyományaihoz. A fajvédők, a turulisták, a fasizmushoz vonzódó körök pedig egyszerűen eszköznek tekintették őket abban a küzdelemben, amelyet hatalmuk kiterjesztése érdekében folytattak. A paraszti „őstehetség” előbb-utóbb magára maradt, s magányosan, tapasztalatok nélkül nehéz volt tájékozódnia. Veres Péter jól ítélte, midőn arra figyelmeztetett, hogy a parasztíróknak súlyos harcokat kell vállalniuk, ha hűségesek akarnak maradni ahhoz az osztályhoz, amely szárnyukra bocsátotta őket: „A saját érvényesülésünk kérdése összefonódik az osztály felszabadulásával. S így a harcot sem kerülhetjük el. Mert ha elkerüljük, önmagunkat is elvesztettük. Ez nem jelentheti a nívó leszállítását, ellenkezőleg: ki kell verekednünk önmagunknak a helyet és a megbecsülést, éppen a legmagasabb szellemi és erkölcsi színvonalon való helytállással.”

Nehéz dolguk volt a népi tehetségeknek, ha helyzetük terhet tisztességgel akarták viselni, és az előbb idézett követelmények szerint kívánták alakítani sorsukat. Az „őstehetségek” körül kialakított kultusz mind ártalmasabbá vált: a készületlen és tapasztalatlan paraszti tehetségek nem tudtak megbirkózni azokkal az olcsó és ravasz dicséretekkel, amelyek fellépésüket fogadták, s gyakran hitelt adtak a nacionalista mítoszok szításában érdekelt sajtó fedezet nélküli megállapításainak. Számos egyéni tragédia származott ebből, a leglátványosabb Sértő Kálmáné volt, akit iszákos kalandorrá züllesztett a gyors siker és a szüntelen tömjénezés.

Az „őstehetségek” emeltebb öntudattal léptek az irodalmi életbe, ahhoz, hogy egyáltalán érvényesüljenek, nem kevés önbizalomra volt szükségük. Önérzetük nehezen tűrte a kritikát, prófétaik göggel hagyták figyelmen kívül az intő bírálatot. Meglehetősen szerencsétlen helyzet állt elő: az „őstehetség” kultusz egyik tényezője a tapasztalatlan és erősen magabízó parasztköltő volt, a másik a nemzeti mítoszokkal telített közvélemény, végül a harmadik a körmönfont politikai manipuláció, amely a maga propagandája érdekében próbálta kijátszani az „őstehetségeket”. A paraszti mélyvilágból érkező költők így eleve olyan helyzetbe kerültek, amely megnehezítette fejlődésüket, igazabb tájékozódásukat. Szerencsére a szociális lázadás olyan tartalékait hozták magukkal, amely néhány kivételtől eltekintve megóvta őket attól, hogy a szélsőjobboldali mozgalmak egyszerű eszközei legyenek.

A parasztköltők fellépése körül kialakult helyzet így is számos tiltakozásra adott okot az irodalmi életben. Babits Mihály az irodalmi érték és igény nevében emelt szót a parasztköltők mértéktelenné váló kultusza ellen. „A kritika - szögezte le egy vitában - nem vehet tekintetbe enyhítő körülményeket: csak az eredményt nézheti. De nem is erről van szó, s a paraszti származás nem mint enyhítő körülmény szerepel, hanem mint dicsőség, költői érdem, mely egymagában is előre fölszökteti a költő verseinek értékét, presztízsét. Oly babona, mely mindinkább kezd elharapózni irodalmi életünkben, s mely ellen hangosan tiltakozni kell. Értem, ha Móricz Zsigmond különös melegséggel fedezi fel a parasztszármazású író; de nem értem, ha valaki a paraszti származást mint irodalmi glóriát fonja a költő feje köré. Ez fontos a költő megértésénél, de nem megítélésénél.”

Illyés Gyula jóval indulatosabban fogalmazott, hiszen a mesterkéltségtől, joggal, a népi irodalom kivívott rangját és becsületét kellett féltenie: „A népiesség beköszöntött, divatját éljük. Nem kell különösebb éles szem persze ahhoz, hogy ez a divat, mint minden divat, rövidesen elmúlik. Ami időszerű, az időleges. Elmúlik, vagy ami még veszélyesebb: elfajul. (...) Az ember röstelleni kezdi vidéki mivoltát, mely lassankint újra pántlikás kalapot, rámás csizmát

és butykost jelent, s mindazt, amit a butykos inspirál, vagyis mellverést, dülöngélő ökölrázást, ködöt az agyra és végül hánytorgást az árokban.”

Németh László is több alkalommal figyelmeztetett az „östehekségek” kultuszának veszélyeire. Elsőnek arra, hogy az „östehekségek” nagy része, részben a körülöttük kialakított kultusz következtében, nem volt képes továbbfejlődni, megállt a naiv, ösztönös alkotó szerepében. „Sokuknak - hangoztatta - az egész élete, egész ereje éppen csak arra volt jó, hogy nekirugaszkodják. A gyengébb östehekség kitepi magát környezetéből, egy bizonyos határnál megakad, ott lézeng az elhagyott világ és a meg nem hódított közt és hazátlan lesz, nyugtalan, sérelmeiben boldogtalan.” Ezeknek a félbemaradt, sérelmeikkel küszködő embereknek a boldogtalan sorsából vonta le azután a szomorú tanulságot: „Kevés olyan szánandó látványa volt a magyar irodalomnak az utóbbi időben, mint ezek az irodalomba bevadított, elkapatott, aztán veszni hagyott parasztdilettánsok: emberáldozatok egy ostoba divat arénájában.”

Az „östehekségek” kultusza hamarosan elmúlt így, akár a legtöbb hirtelen támadt irodalmi divat, a parasztköltők által létrehozott értékek viszont megmaradtak. Így mindenekelőtt Sinka István balladái hangú költészete, de Nagy Imre és Horváth István lírája is, sőt Sértő Kálmán is hagyott ránk egy kötetre való figyelemre méltó költeményt. Mindez mára huszadik századi irodalmunk történetéhez tartozik.

Lakner Lajos

Költői szerep, személyesség, esztétikai hatás

(Sinka István olvasása közben)

Az utóbbi bő két évtized irodalmi folyamatai és vitái jórészt a magyar irodalmi kánon megőrzésének illetve megváltoztatásának a jegyében zajlottak. Irodalmi közgondolkodásunkat formálni akaró értelmezői közösségek diskurzusában-harcában egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a posztstrukturalista-posztmodernista irányzatok, s a „népi”-nek nevezett irodalomértés és irodalomkritika, úgy tűnik, háttérbe szorult. Ennek jórészt az az oka, hogy „a »népi«, »mitikus«, »populista«, »nemzetelvű« kritika nem tudta alapvető attitűdjét újragondolni, a 20. századi irodalmi iskolák, kultúrfilozófiák problémafölvetéseinek átmeditálása, fogalmi készletük lehetséges asszimilálása helyett meglegedett racionalizálhatatlan, kultikus patternrendszerének további alkalmazásával...”¹ S ennek egyik legfontosabb következménye az, hogy ezen értelmezői közösség reprezentáns alkotói körül csend támadt. Róluk szólva elemzőik gyakran önmaguk tíz-tizenöt évvel ezelőtti vagy még régebbi gondolataikat ismételtetik. S eközben Nagy László, Veres Péter vagy épp Sinka István művészetéről kialakított kép megmerevedett, mintha műveik kiestek volna az időből. Ez azonban nem a klasszikus művek időtlensége, hanem az érinthetlenségé. Mintha őket nem érintené, nem érinthetné a hatástörténeti folyamat értékeket, értékeléseket és értelmezéseket átrendező ereje. Azt hiszem, érdemes lenne komolyan megfontolni azokat a hermeneutikai elgondolásokat, amelyek a megértés történetisége mellett érvelnek. S fontos lenne Jauss Gadamer-kritikáját is emlékeztünkbe idézni, amikor a konstanzi irodalomtörténész magát Gadamerrel idézi Gadamerrel szemben. Az Igazság és módszerben kidolgozott irodalmi hermeneutika és applikáció-elv következetes alkalmazását kéri számon Gadameren amikor kifejti, hogy a klasszikus művek, az eminens szövegek² ugyanúgy védtelenek az idő vasfoga ellen, mint a többi irodalmi alkotás, s a

1 Nyilasy Balázs: „A szó társadalmi lelke”. Reflexiók egy kritikai gondolkodáshoz. In: A szó társadalmi lelke. Bp., 1996. 31-32.

2 Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Bp., 1984. 206. „Így a klasszikusban a történeti létnek egy általános jellemzője csúcsosodik ki: megőrzés az idő vasfoga ellenében.”, vö.: Hans-Georg Gadamer: Az „eminens” szöveg és igazsága. In: A szép aktualitása. Bp., 1994.

klasszikus szövegek ugyanúgy produktív, újra és újra kérdező befogadóra vannak utalva.³

Feladatunk tehát nem lehet más, mint korunk életvilágának horizontjából fogni vallatóra a műveket, így Sinka Istvánét is, hogy a fentebb említett időtlenség ne a feledés időtlensége legyen. A Medvigy Endre által összeállított kötetek* alkalmat adhatnak arra, hogy feltegyük végre a kérdést: adnak-e nekünk valamit e szövegek, „amit saját létünk lehetőségeként élhetünk meg”. Vagyis képesek-e arra, hogy kérdéseket intézzenek hozzánk, igényeket támasztanak velünk szemben?⁴ A tét persze nem kevés. Kiderülhet, hogy a mai olvasó már nem nagyon tud mit kezdeni Sinka műveivel, de arra is van esély, hogy az életmű megszólal, esetleg új oldalát mutatja felénk. Csak az újraolvasás során mutatkozhat meg, milyen hatáspotenciállal rendelkeznek e művek.

Ez persze azt a követelményt is magába foglalja, hogy az újabb értelmezések során felül kell vizsgálni azt a kánont, amelynek fényében egy értelmezést hitelesnek ismerünk fel, egy alkotást pedig esztétikailag értékesnek tekintünk. Tisztában vagyok vele, hogy a bennünk élő kánon lebontása nem oly egyszerű, de nincs más lehetőségünk, hisz a művekről való addigi tudásunk mit sem ér, ha nem újul meg új olvasásban. Az olvasás tudással szembeni elsőbbségét szemléletesen fogalmazza meg Paul de Man, amikor az irodalomtörténész és a pszichoanalitikus tevékenységét lényegében azonosnak látja, s arra utal, hogy semmit sem tudhatunk arról, hogy az újabb olvasás során illetve a pszichoanalitikus ülések után mi fog kiderülni: „Mind az analitikus, mind a történész olyasvalamire törekszik, amelyek különböző... okokból nem érhetők el jelenlévőként, s ily módon az értelmezés vagy olvasás munkáját igényli, mielőtt egyáltalán az meghatározhatóvá válnék, hogy elérhető-e valaha.”⁵ Mégis vállalkozni kell rá, ha hiteles tudásra vágyunk. Ráadásul, ha a kánont „olyan értelmező eljárások rendszerének” tekintjük, „amelyek segítségével egy közösség fenntartja saját érdekeit”⁶, akkor paradox módon magának a kánonnak a lebontása éppoly elemi érdeknek tűnik, mint fenntartása. Hisz anélkül, hogy az egyéni és kollektív befogadás illetve az irodalom társadalmi hatása körüli vitákba belebonyolódnánk, nyugodtan leszögezhetjük, bármely műalkotás csak akkor válhat életvilágunk részévé, ha jelenbeli tapasztalatként nyilvánul/hat meg.

Dolgozatomban egy ilyen újraolvasás tapasztalatainak leírására vállalkozom.

2.1. Átfogó igényvel két nagyobb irodalomtörténeti munka elemezte Sinka költészetét. Lényegében ezek hagyományozták ránk azt a képet, ami ma az irodalmi köztudatban Sipkáról él. Görömbei András a Béládi Miklós-Juhász Béla szerkesztette „Kortársaink” sorozatban megjelent monográfiájában veszi nagyító alá a pásztorköltő műveit. Pomogáts Béla pedig a népi irodalom lírájának tipológiai vizsgálata során elemzi azokat. E munkák szinte teljesen azonos képet festenek Sinka költészetéről, hasonlóak a hangsúlyaik és konklúzióik. Az egyezés részben „módszerük” hasonlóságából adódik. Mind a ketten az életmű alakulástörténetét vizsgálva az egyes művek és kötetek jelentésének történeti rekonstrukciójára törekednek. Azt kutatják, milyen korabeli kérdésekre születtek meg válaszként Sinka művei. S ennek megfelelően a művek történeti horizontjának föltárása áll a középpontban. Ez nélkülözhetetlen ugyan, de a jelenkori alkalmazás (applikáció) esztétikai igényű érvényesítése is szükséges, hisz „a művészet történeti megértését az időbeli távolságon keresztül egyáltalán szövegeinek esztétikai jellege teszi lehetővé, mint valami hermeneutikai híd”.⁷ Vagyis nem kerülhető meg a kérdés, hogy ma is képesek-e e művek esztétikai hatás kiváltására. Hogy az említett két elemzésben ez utóbbiról egyáltalán nem esik szó, annak jórészt az az oka, hogy a '70-es, '80-as években, amikor ezek születtek, „a diskurzus és ellendiskurzus kétosztatú, oppozíciós szerkezete szolgált alapjául minden lényegesebb irodalmi-művészeti kérdés megfogalmazásának”⁸ Vagyis az a szellemi tér, ami ezek megbeszélésére szolgált volna, par excellence ideológiai tér volt. Így e két munka szemléletét meghatározó irodalomértés

3 Hans Robert Jauss: *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik I.* (UTB 692.) München, 1977. 18.

* Sinka István: *Nagy utakról hazatérve. Összegyűjtött versek.* (szeré.: Medvigy Endre) Bp., 1993. Kadocsa merre vagy? *Összegyűjtött elbeszélések, újságcikkek, sajtónyilatkozatok.* (szerk.: Medvigy Endre) Bp., 1997.

4 Rudolf Bultmann: *Glauben und Verstehen.* 2. Tübingen, 1961. 221., 228-230.

5 Paul de Man: *Bevezetés. Literatúra,* 1996.3. 298.

6 Szegedi-Maszák Mihály: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban.* Literatúra, 1992. 2. 122.

7 Hans Robert Jauss: *Az irodalmi hermeneutika elhatárolásához.* Helikon, 1981.2-3. 204.

8 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945-1991.* Bp., 1994. (2), 24.

sem lépett túl azon a hagyományon, hogy Sinka költészetéhez való közeledést mindig ideológiai beállítódások határozták meg. Görömbei András és Pomogáts Béla írásai mögött jól kivehetően a népi kultúra és a népi irodalom ellendiskurzusként való értelmezése áll.⁹ Mindez kellő megerősítést adhatott a szerzőknek ahhoz, hogy minden kétely nélkül elfogadják és automatikusan folytathatónak gondolják a népi irodalom önértelmezését: az irodalom nemzeti küldetésének hitét, a népi mozgalom képét és értékelését saját íróiról.

Jól tetten érhető e folytonosság abban, ahogy az említett munkák a „Himnuszok Kelet kapujában” c. kötetet illetve Sinka költészetében utána bekövetkező váltást értékelik. Szerintük Sipkának az első verseskötetet jellemző versbeszédén túl kellett lépnie, hogy megtalálja saját hangját, s a „Pásztorének”-től és a „Vád” c. kötetétől számítják az igazi Sinkát. A „Himnuszok”-kal szembeni legfőbb kifogás, hogy a szecessziós-impreszionista versnyelv, és az ezzel szorosan összefüggő költői magatartás ellentmond a költő és szociális rétege tényleges helyzetének: hiányzik a paraszti sors reális értékelése.¹⁰ Sinka első verseskötetének megítélésében lényegében Veres Péter véleménye öröklődött tovább, aki bizonyára az egyre dinamikusabbá, egyre önállóbbá és öntudatosabbá váló népi mozgalom¹¹ szemszögéből ítélte hasznavehetetlennek a verseket, és lumpenproletárnak magát a költőt. „Kétségbeesett reménytelen ember... Nem költő a világért se. Lumpenproletár.” - emlékszik vissza Sinka Veres Péter ítéletére. Ezzel teljesen egyező szempont alapján írhatta csak le Görömbei András: „Sinka pályakezdő himnuszainak inkább az a hibájuk, hogy a népmesék törvényeihez és módszereihez akkor igazodik a költő, amikor a népi irodalom már konkrét és harcossan progresszív programot fogalmazott.¹² Az elemzéseket és az értékeléseket vezérlő elvek tehát lényegében a népi mozgalom irodalomértéséből öröklődtek át. A váltást egy irodalmon kívüli eszmére való rátalálással, a népi mozgalomhoz való kapcsolódással, ennek hatásával magyarázzák, s ami még fontosabb, ennek az eszmének és ideológiának az igazságából történik az irodalomtörténeti értékelés és értelmezés.

2.2. Sinka első verseskötete valóban kilóg abból a normarendszerből, amely az ún. népi irodalomértést meghatározza. Mind a lírai személyiség szerepértelmezése, mind pedig a versbeszéd a szecesszió hatását őrzi. Ady és a turanizmus mellett elsődlegesen kell számolni a fiatal Kosztolányi hatásával is. Mégpedig a magyar parasztot és világát csodaként megjelenítő verseivel (Alföld, A magyar paraszt). Ezekben „a paraszt nomád csodaként tetszik fel előtte, »Mint egy bús isten«, magánosan, büszkén, ismeretlen bánattal terhesen”.¹³ Teljesen hasonló karakterűek Sinka Megenyhülés, Béke, Vidék és Tündöklő föld c. versei. Különös, hogy Kosztolányit eddig egyetlen elemzés sem említette meg, annál is inkább, hisz Sinka maga vall Kosztolányi hatásáról: „...folyton újságokat vettem. Olvastam bennük Kosztolányi verseit. Ez volt az új vers nekem, második belső forradalmam.”¹⁴ A Himnuszok Kelet kapujában verseire éppúgy jellemző a dekorativitás, a stílus hangulati telítettsége, a természet stilizáltsága, az álomszerű-illúziós megjelenítés, mint Kosztolányi költészetének említett darabjaira. A szecessziós költészet hatását kell látnunk abban is, hogy a versekben kibomló lírai én olyan sámán, olyan varázsló, aki a művészet segítségével szerez hatalmat a valóságon, a nyomorúságon és a kiszolgáltatottságon. A művészet itt még nem politikai értelemben hatásos, hanem a valóságot bearanyozó alkotó tevékenység.¹⁵

A Himnuszok Kelet kapujában kötet másik, s talán még fontosabb vonása a megalkotottság és más költők műveire, világára való utalás. Sinka jól láthatóan arra törekszik, hogy a korabeli költői köznyelvbe transzformálja érzéseit, indulatait. Művészi tudatosságának egyértelmű jele, hogy Ady, Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád költészetéhez, illetve a magyar irodalom hagyományából

9 Niedermüller Péter: Die imaginäre Vergangenheit: Volkskultur und Nationalkultur in Ungarn. Zeitschrift für Volkskunde, 1992, II. Halbjahresband, 198-199.

10 Görömbei András: Sinka István. Bp., 1977. 19., 22., Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig. Bp., 1981. 343.

11 Laczkó Miklós: A nemzedéki tömörülésről és a szakadásról. 22.

12 Görömbei: i.m. 24.

13 Kiss Ferenc: Kosztolányi Dezső. In: Szabolcsi Miklós (szerk.): A magyar irodalom története 1905-től 1919-ig. Bp., 1965. 307.

14 Féja Géza: Petőfi és a gyenge bárány. In: Sinka István: Kadócsa... 494.

15 A szecesszió. (szerk., bev.: Pók Lajos), Bp., 1972. 55.

Petőfi költeményeihez való viszonyban igyekeznek megteremteni saját költői világát. Megpróbálta tehát elsajátítani vagy legalábbis megpróbált viszonyulni a különböző esztétikai formálási módokat érvényesítő értelmezési eljárásokhoz, amelyekkel a kultúra birtokba vehető. A korabeli jelhasználat és nyelvszemlélet segítségével igyekezett a maga témáit, világtapasztalatát megmutatni. Mintegy így illeszteni be azokat a magyar irodalomba. A Himnuszok Kelet kapujában költője még a kulturális hagyomány elsajátítására törekszik. Ezt a tudatosságot jelzik az induló költő fordítási kísérletei is,¹⁶ s a kötet tipológiai sokfélesége.

2.3. A Vád és a Hontalanok útján című kötetekben tetten érhető változások alapvetően azzal függnek össze, hogy ezt a nyitottságot egy reflektálatlanabb alkotói magatartás váltja föl. E változás valóban egybeesik azzal, hogy Sinka közvetlenebb kapcsolatba került a népi mozgalommal. Hatott rá annak ideológiája, magáévá tette a népi irodalomszemlélet legfontosabb elemeit: a történelmi aktivitás igénye, a népi elkötelezettség és a közösség képviselőjének tudata. Főleg Németh László és Veres Péter közvetítette Sinka számára ezeket az elvárásokat. Egyikük a népi hang és a népi szemlélet hiányát rója fel,¹⁷ másikuk az igazi irodalom valóság-bemutató szerepére oktatta ki a költőt.¹⁸ Lényegileg mind a ketten valamifajta közvetlenség igényét fogalmazták meg. Németh László azt sugallta, hogy közvetlen kapcsolat van az ihlet forrása és annak megformálása között, illetve hogy közvetlenül megfeleltethető egymásnak társadalmi szerep és költői szerep. Veres Péter szintén arról igyekezett meggyőzni őt, hogy az esztétikai hatás közvetlenül a nyelv referenciális funkciójához köthető, vagyis fontosabb a tárgy és az élmény mint a forma, a megformáltság. Lényegében tehát mindkét kritikusa önmaga és a valóság közvetlen megmutatására biztatta. Ráadásul mindez Sinka felfokozott hivatástudatával találkozott, melyet „az »őstehetség« általános költői szerepfelfogása alakított ki”.¹⁹ 1934-ben még ezt írta: „A »parasztirodalom« célja csak egy lehet: belenőni (kiemelés - LL) a magyar irodalomba, hogy új színekkel gazdagítsa annak a fényeit...”²⁰ Ezt a mértékletességet, az irodalmi normák sokféleségét adótnak vevő szemléletet egy sokkal szűkebb horizontú, ideológiai szempontok szerinti gondolkodás váltotta fel. 1943-ban már így ír: „Vajon Szent Jánosnak, hogy kereszteljen és Krisztus jövetelét hirdesse, kellett-e az írástudók pallérozottsága? Énnekem hitem van (kiemelés - LL), és nem szabályom, én az élet valóságát és pirosságát hirdetem a formák halott dermedtsége ellen. Aki énrám figyel, az a népre figyel.”²¹

A Vád c. kötettől kezdve költészete nem viszonyul a fenti értelemben vett tudatossággal a kortárs költészethez és a magyar irodalom múltbeli örökségéhez sem. Költői öntudatát, s versek lírai alanyát a küldetéses és képviselői elvű, ideológiai természetű szerep határozza. A versekben többé-kevésbé jól kivethető ugyan a személyes alany, de ez szinte mindig társadalmi-politikai-etikai szereplőként, nem pedig szociális szerepeitől megfosztott „én”-ként áll előttünk. Sinka személyes sorsának motívumaiból a gyermekkori emlékeket kivéve szinte kizárólag csak a származáshoz, az elhivatottsághoz, a társadalmi berendezkedés igazságtalanságát vádló költői szerephez kapcsolódók kerültek be a versek világába, vagyis azok, amelyekhez ideológiai-politikai jelentések kapcsolhatók. A versek személyisége mindig társadalmi szerepek által előrekonstruált, s hiányzik a szorosabb értelemben vett személyesség. Késői költészetét nem számítva szinte alig tudunk meg valamit a személyiség azon köréről, ami nem „társadalmi én”²², vagyis ami nem ragadható meg társadalmi tipizációk segítségével. Jellemző talán, hogy miközben első felesége a halállal birkózik, gyermekeit az otthontalanság fenyegeti, Sinka a Pásztoréneket írja. Személyes fájdalmát társadalmi kontextusba ágyazza. Az egész társadalmi réteg nyomorának megjelenítése, s az elnyomók elleni gyűlölet szociális-társadalmi indokoltságú hangja határozza meg a költemény versbeszédét. A leíró részek bár mindig vallomásba csapnak át, de a két egység egymástól való különállása mindig

16 Bakó Endre: Adalékok Sinka István pályakezdéséhez. Alföld, 1974. 8. 8.

17 Németh László: Sinka István: Himnuszok Kelet kapujában. In: Két Nemzedék. Bp., 1970. 485-486.

18 Veres Péter: Ember és írás. Bp., 1941. Sinka István: Fekete bojtár vallomásai. Bp.-Debrecen, 1989. 15.

19 Pomogáts: i.m. 358.

20 Sinka István: „Parasztírók” az irodalomban. (1934) In: Kadocsa... 348.

21 Sinka István: A népi írók és a népiesek. (1943) In.: Kadocsa... 446.

22 Peter R. Berger-Thomas Luckmann: A valóság társadalmi megformálása. (Tudásszociológiai tanulmány. 1962-63.) Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1975. (Kézirat) 96.

megmarad. Az így fölépülő versszerkezet azt sugallja, mintha a személyes élmények hiteltelennek lennének a társadalmi indokoltság hiányában. A nyelv emotív funkciójával szemben ezért szinte csak a referenciális funkció érvényesül, vagyis a versbeszéd kontextuális meghatározottságú, s ennek következménye az, hogy a Pásztorének „a hagyományos pusztai élet szociografikus, etnografikus múzeuma lett”²³, s hogy a személyes igazság keresésének indulatát az agitatív szándék uralja.²⁴ A Vád és a Hontalanok útján c. köteteket is szinte kizárólag a vád és panasz különböző hangoltságú jelenléte, illetve a népi mozgalom ideológiájának megfelelően ezzel szorosan összefüggő nemzeti tematika állandósága jellemzi. Sinka hitelesen közvetíti a társadalmi nyomorúságnak azt a fokát, amikor már maga a közösség sem tartja nyilván értékeit, csak elnyomottságát, kiszolgáltatottságát, de eközben az irodalom elsősorban az ideológiai és a politikai megnyilvánulás eszközüvé válik egy társadalmi réteg szabadságharcában, s mint ilyen, kevésbé nyitott más életterületek felé. A személyességet pedig elnyeli a lírai alany társadalmi szerepe. Mintha Sinka élete csak közérdekű megnyilvánulások sorából állna: felelősség az ősök iránt, a közösség képviselője, szociális konfliktusok, a népi tehetség harca a városi költőkkel és a pénz hatalmaival. Bár a Hontalanok útján c. kötetben oldódik e kötöttség, megsokasodnak a tiszta líraiságot idéző dalszerű versek, de a személyes, társadalmi szerepektől független alany vallomását ezekben is rendre megtöri a szociálisan értelmezhető szerep és a külső valóságra való közvetlen utalás. Hogyha mégis beföd a hó c. versében például az otthon és az idegenség jelentésszervező ereje megakad azon, hogy e két, a személyiséget mélyen érintő tapasztalat a vers zárlatában a város („kóficok”) és a puszta szociális szembenállására redukálódik.

2.4. Itt érdemes feltennünk azt a kérdést, vajon a népköltészet nem lehetett volna-e az a médium, amely saját költészetére és a magyar költészeti hagyományra való reflektálásra készítette volna Sinkát. Annál is inkább várható lenne ez, hogy versei a műköltészet és a népköltészet határán állnak.²⁵

E kérdések megválaszolása kapcsán elsődleges fontosságú az, hogy Sinka számára a népiség sokkal inkább politikai kérdés volt, mintsem irodalmi. Jól megmutatkozik ez abban is, hogy nála még az irodalmi-művészeti kérdések megfogalmazásában és megválaszolásában is elsősorban a társadalmi-politikai szempontok a döntőek. Ez teszi érthetővé, hogy Sinka a népi és a népies irodalmat nem szemléleti jegyek, motívumok, világképi sajátosságok vagy alakításmódok összehasonlítása alapján különböztette meg, hanem aszerint, hogy alkotóik milyen hosszan élték a nép életét.²⁶ Valójában tehát nem is esztétikai-irodalmi megkülönböztetésről van szó, hanem ideológiai, elkülönülésre és elkülönítésre alkalmas kategóriákról. A népköltészetet anyanyelvnek tekintette, amibe csak beleszületni lehet, de ami később ilyenként már nem megtanulható. A tudatos stilizálást, az irodalmi folklórismust, mint ami a Nyugat költőinél is megfigyelhető, idegenkedve nézte, hisz számára a folklór alakításmódja nem a választható formateremtő elvek egyike volt, hanem a legelső. Ismeretes, hogy az elsődleges szocializáció során elsajátított ismeretekhez erős érzelmi szálak is kapcsolják az embert, szemben a másodlagos szocializáció során szerzettekkel. S a különbség épp a választhatóságból adódik: a

választási lehetőségek gyarapodásával együtt „nő minden világ relativitásának az érzése”²⁷, vagyis a saját világ is mint az egyik választható jelenik meg. Sinka ekkor inkább anyanyelvként beszélte tájegysége folklórájának nyelvét. S ez a közvetlenség veszélyét is jelenthette. Vagyis azt, hogy Sinka könnyen egyszerű, névtelen folklórköltő marad a magyar irodalmi hagyományok és a kor költészeti normáinak ismerete, „megtanulása” nélkül. Épp ez a „másodlagos szocializáció” tette lehetővé, hogy eltávolodjon a folklórtól, hogy aztán tudatos alakítás útján újra visszatérjen hozzá.

Épp ezért nem lehet elválasztani későbbi kötetét az elsőtől, noha látszólag a Vád és Hontalanok útján arról tanúskodnak, mintha Sinka meg sem írta volna „hymuszait”, mintha velük szemben csak a megtagadás lehetne az egyetlen lehetséges és következetes magatartás. A folytonosságra azonban számos, a költészetét belülről összekötő szál utal. Első kötete legnagyobb erényének a

23 Pomogáts: i.m. 346.

24 Görömbei: i.m. 36.

25 Pomogáts: i.m. 362.

26 Sinka: A népi írók... 445.

27 Berger-Luckmann: i.m. 225.

tudatos alakításra törekvés, a látvány és látomás kettősségében való vibrálás tekinthető. S az a törekvés, hogy a művészet a valóság mellett egy másik világot nyisson meg, vagyis a művészet autonómiájának a tudata, még ha ez a valóság és a művészet szembenállásaként értelmeződik is. Későbbi kötetei legjobb versei megőrzik ezeket az erényeket. A tudatos nyelvi alakítás, a konkrét, szituatív látványtól való elszakadás és az önreferencialitás jellemzi az olyan verseket, mint Hontalanok útján, Nyári felhők alatt, Anyám balladát táncol címűek. Ezekben éppúgy hátérbe szorul a látvány, a külső valóságra való közvetlen utalás, mint a Himnuszok Kelet kapujában c. kötete jellegadó darabjaiban. S helyettük a látomás, a kombinatorikus tengely által teremtett belső jelentésháló alakítja a versek szemantikai terét. Az említett költemények közül most Sinka leghíresebb verséről, az Anyám balladát táncol címűről szólnék a fenti szempontok szerint néhány szót. A vers konkrét látványa megragadhatatlan, lehetetlen megállapítani, hogy valódi látványról vagy inkább látomásról van szó. Erre a kettősségre utal már a cím is: a mindennapi, természetesként számon tartott érzékelés számára együtt soha nem adott jelenségeket kapcsol össze. A szituatív látvány („Egyszer volt szép...”) leírása tömör, hiányzik a Sinka-versekben oly gyakori terjengősség, s az epikus szituációra való hagyatkozás, viszont döntő fontosságú a kihagyás. Radikálisan csökkent a tárgyiasságok tapasztalati-információs természete, s ezzel párhuzamosan nő a vers intenzitása. A halotti szertartás leírása során a tánc észrevétlenül a művészet jelképévé válik. Tulajdonképp lehetetlen rámutatni ennek az átváltozásnak a pontos helyére. Mint lehetőség, már a kezdettől ott volt, a vers kibomlása során mintegy csak láthatóvá vált. Amit itt a művészetről, annak funkciójáról megtudunk, lényegében megegyezik a Himnuszok Kelet kapujában c. kötet tanulságával: a vers varázslat. Közvetíteni tud nyomorúság és szépség, kiszolgáltatottság és szabadság, élet és halál, múlt és jelen között. A hasonlóságok mellett természetesen a Váddal bekövetkező változás is szembeötlő. Első kötetében az irodalmi konvenciók adják a versek horizontját. Ez jól látható abból is, hogy a művészet és a valóság viszonya az elkülönült esztétikai - tudat tapasztalatát őrzi: a képzelet önállósodik. Mit sem változtat ezen az, hogy itt a zseni helyett a sámán szerepébe bújik a lírai személyiség. Az Anyám balladát táncol viszont mintha még innen lenne az esztétikai tudat elkülönülésén. A művészet helye nem a szubjektivitás, hanem közösség szemantikai tere, a nyelvileg és kulturálisan rögzített mintákból álló világ. Kiinduló kérdésünkhöz visszatérve megállapíthatjuk tehát, a Himnuszok Kelet kapujában kötet tapasztalatai nem múltak el nyom nélkül. S azt hiszem, e nélkül a kitérő, a másságban való önmagára ismerés nélkül Sinka maga is csak folklórköltő maradt volna. Pomogáts Béla is látja ezt a problémát, amikor így ír: „Sinka is... névtelen pusztai tehetség maradhatott volna, ha nem emeli fel a népi mozgalom...”²⁸ E vélekedéssel szemben én inkább a váltás és a folytonosság poétikai tanulságára helyezem a hangsúlyt, mert meglehetősen kételkedem abban, hogy pusztán valamely ideológia elsajátítása elégséges lenne ehhez a fordulathoz. Ha a Sinka-versek egy részének ma is esztétikai értéket tulajdonítunk, az minden bizonnyal nem innét eredeztethető.

Már csak azért sem lehet ilyen egyszerű a válasz, hisz az is kérdéses, elég muníciót adott-e a népi mozgalom ahhoz, hogy Sinka ne csak mint természetes örökséget, hanem mint választott hagyományához forduljon a folklórhoz. E nélkül a fordulat nélkül ugyanis nem beszélhetünk a folklór és az irodalom szintéziséről, vagy ahogy a népi irodalomértésben mondják, az ún. bartóki modellről.²⁹

Katona Imre alapos tanulmányban hasonlította össze Sinka költészetét a népköltészeti alkotásokkal. Számba veszi a hasonlóságokat és az eltéréseket. Vizsgálódása eredményeként inkább csak egyes népköltészeti eszközök és alakításmódok variálásáról tud beszélni, nem pedig arról, hogy ezek egy komplexebb szemantikai szerkezetben szemiotizálódtak volna, s e szerkezetten belül nyerték volna el szerepüket, kaptak volna funkciót.³⁰ Ez azt is jelenti, hogy művei jelentős része nem rendelkezik az autonómiának azzal a fokával, mint az ún. bartóki modell.³¹ Persze a Katona Imre által elvégzett retorikai-stilisztikai eszközök strukturális leírását és összehasonlítását ki kell

28 Pomogáts: i.m. 361.

29 Bartók Béla: A népzeneről. Bp., 1981. 40.

30 Katona Imre. Néma népéről éneklő fekete bojtár. (Sinka István költészetének népisége.) Forrás, 1982. 2. 30.

31 Tallián Tibor: Cantata profana - az átmenet mítosza. Bp., 1983. 31.

egészíteni, hisz az irodalmi alkotások esetében a konvenció, illetve annak változása is befolyásolja, mit tartunk irodalomnak és mit nem. Ez persze azt is jelenti: nagyon is elképzelhető, hogy bizonyos szituációban a folklóralkotás is irodalomként mutatkozik meg. Különösen érvényes lehet ez a magyar irodalom esetében, hisz Európa ezen a felén a folklórt a művészet előiskolájának tekintik. Ez pedig erőteljesen nyomot hagyott a térség irodalomértésén is. S ennek tudatában részben pontosítanom kell a korábban mondottakat. Mégpedig annak a belátásával, hogy a két világháború közti népi ideológia valóban úgy értelmezhető a népi mozgalmat, mint ami megkönnyítheti a belépést a művészet területére. Ezt azonban ma inkább csak történetileg értelmezhető vélekedésnek tarthatjuk számon. A naiv művészet példája jól mutatja, hogy nem ilyen egyszerű a határ átlépése. S Katona Imre alapvető tanulmánya is azzal a tanulsággal szolgál, hogy Sinka legtöbb verse nem válik el élesen a folklórköltőktől.

Különös, hogy ez a megállapítás sokkal inkább jellemzi a Hontalanok útján c. kötetet, mint a Vádat. Pedig Görömbei András szerint Sinka ekkor már tudatosan fordult a népköltészethez, s költeményei „a tudatos komponálás jeleit mutatják”.³² E versek többsége azonban ritkán elégti ki a magas művészet befogadása során, legalábbis a romantika óta kialakult elvárásokat. A népköltészet ugyanis nem ismeri az objektum-szobjektum viszonyt, ami, pontosabban ennek problematikussá válása viszont a modern európai költészet világgképét és poétikáját alapjaiban határozta meg.³³ E „népi” horizonton belül azonban Sinka képes volt megújítani a népiesség addigi hagyományát. A két világháború közötti népi ideológia egyik legfontosabb vádjá a 19. századi népiességgel szemben ugyanis az volt, hogy hiányzik belőle a balladai tragikus világlátás, s az a heroizmus, amivel a hősök mindenfajta érzélgősség nélkül szembenéznek a sorssal. Sinkánál ezt a tragikus világlátást és sorsvállalást találhatták meg. Talán ez az oka, hogy az Erdélyi-Sértő-Sinka triászból leginkább a pásztor-költő került be a magyar irodalom ún. nemzeti kánonjába. A problémát inkább az okozza, hogy mindez már Ady után történt. Ady ugyanis az egyén, a nemzet és az emberiség sorsát képes volt együtt, ugyanabban a kozmikus távlatban szemlélni, vagyis költészetében újra összekapcsolódott az egyéni és a nemzeti lét horizontja.³⁴ Sinkánál azonban szinte nincs egyéni, személyes, csak szociális sors, a népköltészet naiv világhorizontja a szociális és nemzeti, vagyis kollektív motívumok mellett nem tudta a modern személyiség problémáit is integrálni. Ráadásul Sinka a népi mozgalommal összhangban le is szűkítette a nemzeti hagyományok jelentőségét, hisz ezeket összességében a politika, az ideológia, s nem az egzisztencia kérdéseknek tekintette. Ennek főleg az az oka, hogy a '30-as évek közepén, Sinka irodalomba való belépésének idején, a népi mozgalom elsősorban a népiség-elv politikai szintre emelésének lehetőségét kereste. Vagyis elsősorban politikai alternatívát megfogalmazó konstrukcióként jelent meg.³⁵

Összességében azt lehet mondani, hogy azok a Vád és a Hontalanok útján c. kötetek legjobb darabjai, melyek túllendülnek mind a folklóralkotások, mind a népiség politikai értelmezésének horizontján. E versek találó jellemzését adja Gulyás Pál: „Sinka Istvánban még van valami romantikus imbolygás a népi és az irodalmi között. De ez is a varázsa. Úgy jár a város utcáin, mint a lápon. S úgy sétál a lápon, mintha már Pesten járna.”³⁶ Olyan verseket, mint a Hontalanok útján, a Nyári felhők alatt, Anyám balladát táncol épp ezért „a folklór felől nem lehet megnyugtatóan megmagyarázni” (kiemelés - LL).³⁷ Ott érezni a népköltészet hatását a nyelvhasználatban, a hasonlatok és a képek egyszerűségében, áttetszőségében, a motívumokban, de inkább csak a nyomait. Maga a műegész azonban hasonlíthatatlanul összetettebb mint a folklóralkotások. Bár a nyelvileg is megragadható retorikai-stilisztikai eszközök a folklórból származnak, de a nem

32 Görömbei: i.m. 62., 72.

33 Hugo Friedrich. Die Struktur der modernen Lyrik. Hamburg" 1956., S. Varga Pál: A gondviselэшhittől a vitalizmusig. Debrecen" 1993., Vö.: Gadamer: Igazság és módszer. 52-87.

34 S. Varga: i.m. 292.

35 Vö. Babits véleményének megváltozása. Babits Mihály: Új nemzedék. (1932) majd Népiesség. (1933) In: Esszék" tanulmányok. Bp., 1978. Jellemző az is, hogy Féja 1936-ban a népi irodalomról, mint politikai szisztémáról beszél. A polgári radikálisok eszmei csődjét és a felülről való megoldások elégtelenségét hangoztatja. Féja Géza: Az új népiesség. Erdélyi Helikon, 1935. 1.

36 Gulyás Pál: A néppel és a nép fölött. Tiszántúl" 1941. dec. 25. 9.

37 Katona: i.m. 46.

nyelvileg artikulált szemiotikai jelentések³⁸ a folklór világán túli világ horizontjához is kapcsolódnak. Bennük a költői személyiség a többértékes individualizáció lehetőségét sejteti, szemben a népköltői, szociális szerephez vagy épp a népköltészet formálta lírai alanyokkal, amelyekben hol a társadalmilag-ideológiailag konstruált, hol a folklór letisztult közös emberi léthelyzeteit szociálisra leszűkítő lírai alany válnak akadályává a nagyobb fokú individualizációnak. Pedig e nélkül az ember csak társadalmilag rögzített szerepek halmaza, amik típusosak, tehát lecserélhetők.³⁹ A szociális szerep, ideológiai sémák ráadásul akadályává is válhatnak a népköltészetben érvényesülő „általános formai aktivitás”-nak⁴⁰ Jellemző példa lehet erre Sinka Szóljon, aki látta c. verse. Itt a dalszerű könnyedség ikonszerűen is jelzi, hogy a lírai hős kívül van a számon tartott, „észrevehető” társadalmi téren. Úgy illan el ugyanis a vers dallama, ritmusa, s maga az egész költemény is, mint ahogy mindenki elfeledte, talán észre sem vette Dús Andrást, a juhászt. A vers annak a tragikus tapasztalatnak a lenyomata, hogy a társadalmi feledés egyszerűen kitörli a számára kellemetlen tényeket. S ezt az egységet töri meg az „Istenem, magyar volt” sor, amely máris a népdal, mint műfaj által nyitott horizonton kívüli összefüggésekre utal. Mégpedig az ideológiailag erősen megterhelt és megosztott vélekedések világába.

3.1. Iser nyomán az irodalmi műalkotást határátlépések játékként értelmezhetjük. Az irodalmi szöveg egyrészt a szelekció során átlépi annak a világnak a rendszerét és szabályait, amelyben megszületett⁴¹; másrészt hatástalanítja a lexikonok, sémák szemantikáját (szószemantika, rímek, sémák elrendezése, intertextualitás)⁴²; harmadrészt megtöri a valóságra való közvetlen vonatkozást.⁴³ E háromszoros határátlépés következménye, hogy a szöveg vezérlő kódját nem lehet birtokolni, hanem az újabb és újabb értelmezések számára nyílik meg. Valamely mű hatáspotenciálja tehát vélhetően annál nagyobb, minél inkább határátlépések játékként ragadható meg. Sinka költészetét vizsgálva úgy tűnik, e határátlépések rendre elmaradnak.

E költészet legfőbb teherterele ugyanis az, hogy a versek többségében az esztétikai transzformációval szemben más jelentésképző eljárásoké a döntő szerep. Sinka költészetének valamennyi elemzője kiemeli a szociografikus pontosságot.⁴⁴ Ez egyrészt azt jelenti, hogy a Sinka-versek „néprajzi leltár”-át⁴⁵ adják a pásztor- és cselédeknek. S elsősorban azok a motívumok jelennek meg, amelyek valamiképp a társadalmi elégedetlenséghez, szociális konfliktusokhoz kapcsolódnak. További problémát jelent, hogy „...Sinka eredendően önvallomásos alkat”, s „az élmény nála legtöbbször alakítatlanul (kiemelések - LL), a maga természetes élmény, azaz történet . formájában szólal meg, nem a művészeti alakítás sűrítő ... módján”.⁴⁶ Az élmények közvetlen kiáramlásán alapuló „poétika” mögött minden bizonnyal ott van népi ideológia, népi irodalomértés közvetlen élményt felértékelő vélekedése. Az az elgondolás, mintha a művészi tudatosság, játék nem őszinte költőt jelezne. A művek tárgyias rétegének „önállósodása” aztán nem utolsó sorban a népi mozgalom ideológiai elemeinek versekben való megjelenésével függ össze. Láttuk már, hogyan töri meg a Szóljon, aki látta c. vers esztétikai hatása. Hogyan utal olyan jelentésszférára, amely eltérít a szövegtől. A vers által implikált értelmezés ugyanis, hogy a juhász azért ennyire kiszolgáltatott és elhagyott, mert magyar, alapvetően ideológiai-politikai kérdés. S ez egyben ki is húzza a talajt az esztétikai hatás alól, hisz elvileg tagadja az (élet)világ interszjektív voltát. Mindezek együttesen azért jelenthetnek problémát, mert mihelyt a külső világ adottságai közötti szelekció és a szöveg belső terét szervező kombinációs aktusok révén a szöveg intenciója manifesztálódna, újra és újra a külső valóságra vonatkoztatás zátonyára fut. A tárgyiasságok ilyenfajta felidézése akadályává

38 Karlheinz Stierle: Was heisst Rezeption bei fiktionalen Texten? Poetica" 1975. 7. 352.

39 Berger-Luckmann: i.m. 96.

40 M. Cervenka: Szemantikai kontextusok. Helikon, 1974.3-4. 316-317.

41 Wolfgang Iser: Akte des Fingierens oder Was ist das Fiktive im fiktionalen Text? In: Dieter Heinrich-Wolfgang Iser (Hrsg.): Funktionen des Fiktiven. München, 1983. 127.

42 Iser: i.m. 129.

43 Iser: i.m. 130.

44 Görömbei: i.m. 7.

45 Katona: i.m. 34.

46 Görömbei: i.m. 39., 71.

válhat az esztétikai jelentésképzésnek, hisz folyton megtöri az esztétikai létövezet autonómiáját és aktivitását. Leginkább a nyelv eszközszerű használata, az önreferencialitás és a megalkotottság hiánya árulkodik erről. Vagyis hiányzik az irodalmi műalkotás azon karakterisztikuma, hogy bennük kirajzolódnak érzékelésük lehetséges módjai is.⁴⁷

A tárgyiasság itt jelzett rétegeinek burjánzása szorosan összefügg azzal, hogy a Sinka-versek többségének lírai alanya szociális én. A tárgyiasságok hitelesítik a versbeszédet, azt, hogy egy egész közösség nevében szólalhasson meg. A hitelesség ilyen értelmezése azt jelenti, hogy a versek horizontja lényegében „ideológiai ellenőrzés” alatt áll. Az ideológiailag-szociálisan szabdalt társadalmi tér úgy jelenik meg a versekben, mintha maga a világ lenne. Jól mutatja ezt, hogy a versek ún. misztikus-szürrealis motívumai is legtöbbször e társadalmi térben kapják meg jelentésüket: Magyar jelenés, Míg juhaim aludtak, Az angyal bizonyosságtétele. Egyéni, személyes mitológiai soha nem épül rájuk. Ritkán válnak a versek szervező elvévé, ennek ellenére poétikussá teszik annak tárgyiasságát (Sinka nagyanyám, Hamva nőtt a lángnak). Ez talán R. Hortonnak azzal a felismerésével magyarázható, hogy modern világunkból tekintve a megelőző életformák intenzív poétikus minőséggel rendelkeznek.⁴⁸ A szürrealisztikus vagy népi mágikus képek ezért kerülhettek a észlelés és az elemzések előterébe. De a példák ellenére sem lehet azonban azt mondani, hogy a szociális-társadalmi téren túli létdimenziókat vonnának be a versek világképébe.

Miért tűnhet ma akadálynak ez a szociális szerepben megjelenő lírai én? Elsősorban azért, mert alapvetően quasipragmatikus befogadásra sarkall. Nem véletlen, hogy Sinka költészetéhez való viszony lényegében mindig ideológiai természetű volt. Versei erősen leszűkítik már azzal is a befogadók körét, hogy azoknak szinte csak szociális énjére hatnak. Ráadásul, s ez újabb radikális szelekciót jelent, elsősorban azokra az olvasókra számíthat, akik hasonló szociális tapasztalatokkal rendelkeznek. Gondoljunk arra, hogy a népi szociográfiák közül is ma igazán csak a Puszták népe mutatkozik hatóképesnek. Itt ugyanis a szociográfiailag hitelesnek tekintett tények egy másik jelentésháló, az önvizsgálat elemeiként kapnak szubjektív értelmet. „Műalkotások pedig azért lehetségesek, mert lehetséges a szubjektív értelem.”⁴⁹ A vers világának szociális térre való szűkítése nagyon megnehezíti, hogy a befogadó tapasztalatai aktualizálódjanak az olvasás során. Hisz csak olyan mértékben érzi „valóságosnak” a mű világát az olvasó, amilyen mértékben saját tapasztalatait is újraértelmezheti.⁵⁰ A tárgyiasságok szociográfiai pontosságú megidézése épp azért veszélyes, mert túlságosan konkrétá teszi, túlságosan a reprezentációra szorítja a művet. Féltő, hogy a társadalmi indokoltság respektálása nélkül, akár „érdektelen”, „semmire sem jellemző történet”-ként értékelődnek Sinka művei.⁵¹

3.2. A szövegalkotó eljárások kombinációs szintjét tekintve a Sipka-versek legjellemzőbb vonása a beszédszerűség. Mindez lényegében az élmény közvetlen kiáramlásával, a megalkotottság hiányával függ össze. S nem utolsósorban a szociális lírai én meggyőző, tudatosító, tanúsító szándékával, hogy hírt adjon a nemzet alatti világról. Vagyis a kombinatorikus tengely alapvetően a referenciális, pragmatikai funkció alá van rendelve. A beszédszerűség mellett még a rím és a képek szerepét kell megemlítenünk, lényegében ugyanis Sinka számára ezek a versszerűség kritériumai. Sinka költészetével foglalkozó elemzők rendszerint kiemelik képei asszociációs merészségét és távlatosságát. Mindez egy-egy kép szintjén igaz lehet, a problémát azonban az jelenti, hogy ezek nem, vagy csak nagyon ritkán állnak össze komplex képpé, többnyire díszítő funkciójúak, akár a jelzői, s elsősorban látványfelidézésre szolgálnak. Katona Imre már idézett munkájában Sinka költészetének egyediségét épp a jelzőkben vélte leginkább felfedezni. S az sem véletlen, hogy Tornai József csak a versegészből kiemelt képek szintjén tudta összehasonlítani Sinka költészetét Traklével, Garcia Lorcaéval.⁵² Sinka bár gyakran él leírással, de ez legtöbbször csak felsorolás, „leltár”, s a képeket nem

47 Iser: i.m. 143-144.

48 Habermas idézi R. Hortont. Jürgen Habermas: A kommunikatív cselekvés elmélete. Bp., é.n.

49 Bókay Antal: Bahtyin és Freud. (A szöveg szubjektív értelmének két felfogása.) Literatura, 1991. 2. 126.

50 Stierle: i.m. 384-385. Stierle szerint a fikció csak olyan mértékben „valóságos”, amilyen mértékben nyitott. S épp e nyitottság által lehet horizontja intersubjektív.

51 Lásd. Thurzó Gábor: Az író élete. Sorsunk, 1942. szept.-okt.

52 Tornai József: Ezer legény idő nélkül. In: Az ihlet sötét és világos foltjai. Bp., 1982.

kapcsolja össze sem ismétlés, sem fokozás, sem más egyéb mondattani vagy szemantikai alakzat. S hasonlatai is „jószerivel szóhasznalatoknak tekinthetők”.⁵³

Azzal, hogy Sinka a költészetet alapvetően egy politikai-ideológiai gondolatrendszerhez kapcsolta, le is mondott arról, hogy az irodalmat önálló, saját törvények által is szabályozott rendszernek tekintse (reflektálatlanság). Ennek következményeiről részben már volt szó. Gondolatmenetünk e pontján azonban ki kell térnünk még egy, a mai (s vélhetően a későbbi) befogadást nehezítő tényezőre. Jelesen arra, hogy Sinka verseiben (a Himnuszok Kelet kapujában c. kötetet, az Éna-dalokat és az Ézsau éjszakája ciklust nem számítva) csak nyomait leljük annak a „belső” szemantikai hálónak, amit intertextualitásnak neveznek. S ennek legsúlyosabb következménye az, hogy versei nemigen tudnak részt venni abban a paradigmikus játékban, amit ma az irodalmi művek közötti alapviszonyoknak látunk, s ami lényegi hatással van a befogadásra is. Jórészt ez a paradigmikus szövegfelidéződés teszi lehetővé azt, hogy a mű ne legyen kiszolgáltatva a valós referens meglétének vagy hiányának. S mivel „a költészetnek, azaz a költemény létrehozásának (»production«) megfelelő nyelvi eljárás szemlátomást abban áll, hogy olyan jelentés (»sens«) teremődik meg, amely föltartóztatja az utalást (»référence«)”⁵⁴, ezért joggal vélhetjük veszélyeztetettnek, feledésre vagy csak történeti rekonstrukcióra kárhoztatottnak azokat a műveket, amelyeknek viszont a jelentése utaltat, feltételez. S még ha konvenciónak tekintjük is, hogy az olvasó föltételez-e utaltat vagy sem, akkor is ki van téve az ilyen mű annak, hogy a későbbi olvasók számára az utalathoz való viszony a történeti távolság miatt közömbös vagy ismeretszintű marad, vagyis inkább a tudást, mintsem az esztétikai tapasztalatot aktivizálja. Az utalt megléte elsősorban a kortárs olvasók quasipragmatikus igényeit elégítheti ki. Azok a Sinka-versek, amelyeknek közvetlen társadalmi-ideológiai jelentése van, ma esztétikailag kevésbé tűnnek relevánsnak.

Látszólag persze ellentmond az előbbieknél az a vélekedés, hogy Sinka költészetében megújult, s jelképpé vált a ballada.⁵⁵ Sinka balladáiban azonban nem Aranyt idézik meg. Ennek oka részben az, hogy míg Arany balladáiban egy egész erkölcsi világrend mutatkozik meg, addig Sipkánál hiányzik ez az egyetemes távlat. Másrészt alakformálás, atmoszférateremtés, nyelvi megformáltság, kompozíció és jelentésgazdagság tekintetében is inkább hiányokkal számolhatunk. Balladáiban anyagának archaikusabb mivolta önmagában nem ellensúlyozhatja ezeket, hisz ezek kognitív szerepe (a népi világrépre utalás) csak annyiban lehet fontos, amennyiben átesztétizálódnak. Hiába derítjük föl egy-egy motívum ősi eredetét, ha nem az esztétikai funkció szabja meg műbeli létüket. Az összehasonlítás esetünkben azért fontos, mert az esztétikai funkció nagymértékben „a mű egy tradícióba vagy műfajba való integrálásának lehetőségétől”⁵⁶ is függ. Vagyis attól, hogy felismerhetők-e benne másutt már látott formák. Szükséges még azt is kiemelni, hogy az intertextualitás egyéb módjaihoz hasonlóan ez is csak akkor hatásos, ha mind az értelmező (felidéző), mind az értelmezett (felidézett) több lesz általa.⁵⁷ Ez pedig esetünkben kétséges, hisz Sinka lényegében nem ad hozzá semmit ahhoz a konvencióhoz, ami Arany révén kialakult. Gondoljunk csak arra, Ady „balladás” versei milyen rejtett, de jelentéses módon idézik meg Aranyt.⁵⁸ Sinka balladáiban inkább a népballadákra emlékeztetnek. Vargyas Lajos szerint míg archaikus balladáink az ember „tipikus magatartását, tipikus lelkiállapotát és megnyilatkozásait ábrázolják”, addig az új stílusú balladák hősei a társadalmi rend igazságtalansága ellen láznak.⁵⁹ Sinka balladáinak többsége ezekhez az új stílusú balladákhöz állnak közel, középpontjukban valamely társadalmi konfliktus (betyárballada) (Fábián Pista, Tólasok balladája) vagy valamely helyi vonatkozású tragikus esemény áll (helyi ballada) (Ignát Bence, Virág-ballada). Az új stílusú balladák mutatnak rokonságot azok is (Bozsár András, Magyar Mihály balladája, A Göncöl utasa, Hazátlan Salleri), melyek sokkal inkább „líraba oldódó helyzetképek, semmint cselekményes

53 Katona: i.m. 56.

54 Szegedy-Maszák Mihály: Az irodalmi mű alaktani hatáselméletéről. *Literatúra*, 1990. 1. 40.

55 Imre László: Arany János balladáiban. Bp., 1988. 8-9.

56 Michel Riffatere: Az intertextus nyomai. *Helikon*, 1996/1-2. 67.

57 Riffatere: i.m. 73.

58 Imre: i.m. 79-82.

59 Vargyas Lajos: Népballada. In: Istvánovits Márton (Szerk.): *Népköltészet*. (Magyar Néprajz V.) Bp., 1988. 305., 362.

balladák”.⁶⁰ A klasszikus balladáinkat megidéző művei (Ballada a Körözs mentén, Három szekér, Virág-ballada) tömörség, atmoszférateremtés és lélekábrázolás tekintetében sem érik el azok színvonalát. Talán a legkiemelkedőbbek azok a balladáik, melyekben a lelkiismeret és a kiismerhetetlen sors motívuma a jelentésmező szervezője (Bor Ökrösné, Vesszőt táncoltat a sátán). De legtöbbször ezek sem mentesek a moralizálástól, közvetlen tanúsító, tanító célzattól, amik jelentős mértékben leszűkítik a jelentésteret. Annak, hogy a két világháború között Sinka balladáik jelképpé válhattak, vélhetően a nép és a folklór archaikus rétegei iránti felfokozott politikai-társadalmi és néprajzi érdeklődés lehetett az oka.

A másik, az előbbieket is érintő ellenvetés az intertextualitás kapcsán mondottakkal szemben az lehetne, hogy ha Sinka versei nem is kapcsolódnak be elevenen az irodalmi szövegek párbeszédébe, a népköltészeti alkotásokat igenis felidéznek. Miért ne tölthetné be tehát Sinka esetében ez a szövegkorpusz azt a háttérteret, amit ott az irodalom szövegtere. Ezt alapvetően a folklóralkotások létmódja korlátozza, ti. a népköltészet sokkal inkább stílusban él, mintsem egyediségében.⁶¹ Vagyis adott esetben nem az egyes népköltési alkotások idéződnek meg, hanem maga a stílus. S vele együtt az a világvé, ami ehhez tartozik. Az intertextualitás ebben az esetben tehát egy alapvetően jól körvonalazható naív, népi világvéhez és az egyes műfajok horizontjához való viszonyként lehetséges. Szilágyi Domonkos Bartók Amerikában c. versében például a montázsszerű építkezés révén a népköltészeti szövegek valóban intertextuálisan is funkcionálissá válnak. Úgy idézik fel a letűnt népi világot, hogy általa Bartók sorsa is értelmeződik, vagyis a népi kultúra jelszerűvé formálódik. Nagy László Táncbéli táncszók c. versében pedig a táncszók tartalma ellentétben áll a műfaj konvenciójával. S ez az ellentét teszi lehetővé, hogy a világ démonikus arca megmutatkozhasson. Sinka költeményeire leginkább az a jellemző, hogy a népi kultúra nem az esztétikai jelentés terében válik jelszerűvé, hanem eleve, adottságként hordja magában kora társadalmi ellenvilágát, pontosabban csak ez ellen a világ elleni lázadást, mert valójában egy másik, a megvalósulttal szembe állítható világot nem képes felmutatni. Talán az irodalomhoz, a népköltészethez és saját alkotómódszeréhez való reflektáltabb viszony ezt tette volna lehetővé. S talán gyakoribbak lettek volna az olyan versek is, mint a Nevem a végtelenben c., amelyben Sipkának sikerült megújítani a dalt. Az első két versszak teljesen a dal konvencióját követi, a harmadik aztán hirtelen megszakítja ezt, a könnyedséget szaggatottság, a szemléletességet elvonság váltja fel, s mintegy idézőjelbe teszi a dal műfaját.

4. Eddigi elemzésünkben főleg azzal foglalkoztunk, mik azok a tényezők, amik miatt ma kevésbé látjuk közlőképessé Sinka költészetét. Vannak azonban olyan versei, amelyek, úgy tűnik, hídként szolgálhatnak a mai befogadás számára. Iser alapján úgy gondoljuk, hogy a szövegek utasításokat, szerepajánlatokat tartalmaznak az olvasók számára, s ezek felismerése teszi lehetővé, hogy ő maga is részt vegyen az esztétikai tárgy keletkezésében,⁶² de hogy ezekből mit veszünk észre, s mit tekintünk poétikailag hatásosnak, erősen konvenció- és korfüggő. Az ilyen fel/ráismerések hatására érezzük úgy, hogy a szöveg megszólít bennünket. E meglátás párhuzamos Ricoeur hermeneutikájának egyik lényeges gondolatával. Ricoeur ugyanis feltételezi, hogy a mítoszok és a rítusok befogadásához hasonló az irodalmi művek recepciója is. Arról a tapasztalatról van szó, hogy a szimbólumokat hordozó nyelvet nem is annyira az emberek beszélik, mint inkább az beszél hozzájuk, s hogy az interpretáció nem más, „mint a jelentő szándék »betöltése« - die Einfüllung”.⁶³ E „telített nyelv” hatására az olvasó megszólítottnak érzi magát. S ez ösztönzi őt az újra- vagy továbbolvasásra.

Sinkánál a hatáspotenciál növelésének, úgy tűnik, egyik feltétele, hogy a lírai alany megszabaduljon tipizálható társadalmi szerepétől, s a megismételhetetlen személyesség szervezze a vers jelentésvilágát. A másik feltétel a nyelv referenciális, látványfelidéző funkciójának csökkenése. Ezek által ugyanis nő a versek megalkotottsága, önreferencialitása és világvéteremtő képessége.

Az itt említhető egyik legszebb példa a Hontalanok útján c. vers. A szöveg elszakad a szituáció

60 Vargyas: i.m. 368.

61 Voight Vilmos: A folklór esztétikájához. Bp., 1972. 317.

62 Jauss: Az irodalmi... 201.

63 Paul Ricoeur: Az interpretációk konfliktusa. In: Fabinyi Tibor (szerk.): A hermeneutika elmélete I. Szeged, 1987. 209.

konkrétságától, s a megállapodottság-úton levés, boldogság-belső törvény konfliktusát, mint általános emberi léthelyzetét tematizálja. Artisztikumra törekvő képek jelenítik meg az egyik emberi érzületet. E szövegrészek odakötik magukhoz az olvasót; számítanak aktivitására, hisz a képeknek nem feleltethető meg konkrét látvány, illetve amelyek mégis ezt tennék, azoknál is eltérítődik a külső szemléleti felé való utalás, s a vers belső jelentésterében nyerik el jelentésségüket. Az utolsó, az előbbieket ellenpontoszó versszak képei esetében annyi a változás, hogy bár a táj metaforikus értelmezését nem váltja fel a nyelv referenciális funkciójához köthető látványleírás, de a kettő egyenrangúan van jelen, mintegy jelezve, hogy a látomás nem önmagától adott, hanem a világ ellenébe úgy kell létrehozni. Az önmagunk vállalásának követelménye nem csak e váltás által kap hangsúlyt, hanem grammatikailag is, a feltételes módú igealakokat ugyanis a kijelentő módúak váltják fel. A vers telítettségét a néhány epikus utalás („így szólt hozzám”, „mondta”, „feleltem én”) sem töri meg. A ma is hatásos versek között említhető még a szintén a Vád c. kötetben napvilágot látott Nyári felhők alatt című, amely az öntudat és álom, leírás és lélekrajz határán áll. A vers kezdő konkrét képe álomszerű, szürreális színezetű megjelenítésbe, a látvány látomásba csap át. Konkrétságát, szituatív voltát elvesztve megjelenik a nyári végtelen hőség, amikor kihál a táj, elnémul a környék, s amely épp mozdulatlansága miatt kelti a végtelenség, a pillanat megmerevedésének a képzetét. E „leírással” párhuzamosan a metamorfózis egyúttal a szeretett személy halálát, s a lírai személyiség e halálhoz való viszonyát is megmutatja. A recepció számára megnyíló jelentésteret a halál profán mennybemenetelként való megjelenítése teremti meg. A vers azt az alapvető vágyunkat teszi megragadhatóvá, milyennek szeretnénk látni szeretteink halálát, milyennek szeretnénk látni áttűnésüket abba a világba, amelynek végességét, visszafordíthatatlanságát csak az emlékezés teheti emberivé. Látvány, látomás, álom, vágy és emlékezés szétválaszthatatlanul olvadnak össze. Az ebből fakadó jelentésgazdagság Sinka egyik legszebb versévé avatja.

Virágné Horváth Erzsébet

Sinka István költői nyelve

(képek és világok)

1. A századforduló a nyelvi és a világgépi krízis átmenete, amely a klasszikus modernség válságában ölt formát: „(...) visszavonhatatlanul szembesült és mélyen át is élte a világ az egykor organikus egészként tételezett rendjének hiányát, ám hitt a művészi jelrendszer jelentésképző funkciójában.”¹ A modern kor alapélménye a „humanista egyetemességnyelv” megrendülése, a világegész élményének a hiánya volt.² Így a teljességigény megélésének vágyát nem a transzcendens háttérben (mert azt elveszítette), hanem a műteremtő aktusban, a művilág teljességében vélte megtalálni.³

E szemléletbeli váltás az esztétikai jelbeszéd váltásában is kifejezésre jut. A szövegműnek - vélik - már nincs szövegen túli referense, így csak nyelvi jel és nyelvi jel közti interakcióról lehet szó. E gondolkodástörténeti, illetve esztétikai szemléletváltás a klasszikus modernség ellentmondásaira, a haladáselvű hagyomány dilemmáira irányította a figyelmet, s az útkeresés más alternatívái felé nyitott távlatot.⁴ Ez az alternatíva vezetett el a mitologizmus 20. századi reneszánszához: a Nyugat

1 Kulcsár Szabó Ernő: Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernséghez. Argumentum K. 1986. 216-247.

2 Szigeti Lajos Sándor: Modern hagyomány. Motívumok és magatartásformák a huszadik századi magyar irodalomban. Lord K. 1995. 97.

3 L. 1. 46.

4 Szegedy-Maszák Mihály: Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban. In: „Minta a

költőinek az egyetemes kultúrmítoszokhoz való visszatéréséhez, illetve új költői mítoszok teremtéséhez, s a népi írómozgalom más irányú mitologizmusához is.⁵

A népi írómozgalom ezt az alternatívát a tradicionális paraszti világ értékrendjében, a még létező közösségi létben, a széthulló világ ellenpéldáiban vélte megtalálni. Sinka István számára is a paraszt- és pásztorvilág kulturális-társadalmi közege nyújtja azt a közösségi értékrendet, amelyből nyelvi világa és világképe is ered.

2. Sinka költői nyelvének különleges szépségeire és sajátosságaira többen is utalnak: „(...) talán életem legnagyobb boldog meglepetése volt (...) Meg kellett itt tudnom, hogy minden, amit megteremtett, szűkebb hazájának nyelvi sajátosságaiból, gondolkodási formáiból, táji szépségeiből, népi történelméből, élceiből, bánatából született.”⁶ Különösen nyelvi képei hordozzák e szépséget egy archaikus, mitologizált világ jelzéseként.

A nyelvi-kifejezési sík képi szövegelemei a külső és a belső forma határterületén helyezkednek el, ezért a tartalomnak direkt (a tartalmi és a nyelvi szirt között közvetlen összefüggést teremtő) és indirekt (a tartalmat a képi síkon át közvetítő) nyelvi formái.⁷ A nyelvi kép ezért nemcsak részt vesz a jelentésviszonyok kifejezésében és formálásában, hanem maga is jelentéssé válik, így világképi tartalmakat hordoz.

A metafora típusú nyelvi képek a különböző lét- és valóságsíkokból megalkotott nyelvi-képi szintézis eredményei. Alapkonstrukciójukban a tárgyi elem a jelölt (hasonlított), a képi elem a jelölő (hasonló).

Az alábbiakban vizsgált metaforák jelöltjei a természeti, jelölői az emberi valóságszférából származtathatók.

Azt csorgatok ma a fényes arcú napra
(Napimádó. 9.)

csudákat ölel a végtelen enyhe mező
(Napimádó. 10.)

A tornyok fehéren néznek az égre;
ingó karjuk lobog a fáknak, s a piros napfényben
lehajlanak a por fölé mélyen
(Vidék. 11.)

a nap
hosszú, piros dárdát hajít
s madár, bokor, víz dalba kap.
(Kilyukadt diadalív. 11.)

most élnek a holtak is: a puszta beszél.
(Pásztorének. 51.)

árnyék lohol
(Pásztorének. 53.)

szomjan halnak meg a vágyak
(Pásztorének. 53.)

fut itt az ősi út

---

szőnyegen”. A műértelmezés esélyei. Balassi K. 1995. 161.

5 Jánosi Zoltán: Nagy László mitologikus költői világa. Felsőmagyarországi K. Miskolc, 1996.

6 Tatay Sándor: Szerkesztőség Biharugrán. Élet és Irodalom 1978. 16. 15.

7 Kemény Gábor: „Képekbe menekülő élet”. A nyelvi kép mint stíluseszköz Krúdy Gyula prózájában. Magyar Nyelvőr. 1990. 114. évf. VII-XII. 3-4. 11.

(Pásztorének. 58.)

a napok jönnek lassan, megtalálnak, cirógatnak
(Pásztorének. 68.)

s körülölelt a szél, a hó.
(Pásztorének. 69.)

Lám az út, hogy fonja a hálót
s megfogja az úton járó.
(Pásztorének. 75.)

s e botnak alvó, fényes belseje
nótákat szült minden estefele:
ő volt a tűz, én a táltos.
(Pásztorének. 76.)

Az előbbi metaforák perszifikációs-antropomorfizáló jellegűek: a természeti világ megelevenítésével-emberiesítésével egy közelítő és szubjektívizáló perspektívába helyeznek, emberszabású világot teremtenek.⁸

Az alkotásfolyamat másik összetevője a távolító és objektívizáló szemlélet, amelyet metaforákban s ezekből származó hasonlattípusokban szemlélhetünk.

Hó-homlokú lányok; szemükben csillag
(Szület táján. 27.)

sugárzó
ág lesznek
(Pásztorének. 53.)

Tán anyám is sejtett ilyenfélét,
madárszíve tudta.
(Pásztorének. 56.)

úri kedve
csak ostor tudott lenni.
(Pásztorének. 56.)

hajuk boldog zászló
a roppant időben fellobogva.
(Pásztorének. 60.)

repültem én, kis magyar pillangó
(Pásztorének. 60.)

szemed vad ablak, mibe valami isten ül ki
furcsa lángjaival, menekülni akar.
(Pásztorének. 64.)

Az ember föld és cserép,
romlandó anyag,

---

8 Jelazar Meletyinszkij: A mítosz poétikája. Gondolat K. 1985.

nagy állat, kiscseléd,
sugárzó féreg
(Pásztorének. 72.)

de volt egy ragyogó lámpásom:
a lelke
(Pásztorének. 93.)

a pusztai sas, (...) ők a költők
(Pásztorének. 96.)

cserép az élet
(Pásztorének. 98.)

síkra rohantam, mint a folyó
(Pásztorének. 55.)

barnaarcú, mint éjjel a szántás
(Pásztorének. 62.)

olyan volt a szívem, mint az új harang,
kondult első szava s ím örök lett a hang.
(Pásztorének. 76.)

úgy dobom rá e néhány szót,
mintha csipkefák szirma volna.
(Pásztorének. 82.)

a kezem mától halhatatlan,
olyan, mint egy nyári ág,
mely virágot is, botot is ád.
(Hát számolgassunk. 147.)

és a könnye halkán, puhán
cseppen, úgy mint tiszta méz
a falombból, ha méh elejti,
ingatva arany potrohát
(Keresem őszám udvarát. 106.)

s keze, a bal
holt lepkeként mellén hever.
(Ahol virágzott a köles. 158.)

most magányos vagyok, mint a hold
s megszólalnak bennem a síkok.
(A síkon este. 158.)

Mint egy piros malom álmokereke
úgy pityeg egyre
és túlhajlik rajta a sóhaj
és a fonál: az anyám élete, az én életem
(Álomszövőszék. 155.)

a hajad réz, a melled arany,
olyan vagy, mint égi hajósok:
az apám, a bátyám,
kik szebbek,
erősebbek e hegyeknél.
(Míg a juhaim aludtak. 196.)

S mint valami égi kertben,
két szép alma, lehúllottunk,
gyönyörű tüzeztől verten.
(Bódi Mariska. 209.)

Itt e barna domb, amott néhány ház
és pár lépésnyi föld az ájult ég alatt,
hol fekete szárnyként leng az ősi gyász.
(Magyar jelenés. 218.)

Most mégis szebb a gyermekkorom;
mint tizenegy bolyhos, virágos almavessző,
(Pásztorének. 67.)

Olyan lettem én is mint a daru
szelek hajtanak,
lelkem nyugtalan,
életem vad.
(Pásztorének. 72.)

Végtelenül magam vagyok,
mint a névtelen csillagok.
(Megcsalt fejedelem. 136.)

Legyek olyan, mint a bárány:
ha torkomra hull is a kés
(Magyar jelenés. 218.)

Az egyszerre közelítő (szubjektívizáló) és távolító (objektívizáló) perspektíva az objektum s a szubjektum interakciójából ered: egy „harmadik” sík felé tágítja világunkat. Milyen is e „harmadik” sík világa?

3. A szubjektívizáló folyamat jelöltjei az objektív világ tényei, jelenségei (nap, mező, fák, madár, bokor, víz, puszta, árnyék, út, napok, szél, hó, bot). Jelölői a szubjektív-emberi jelenségvilággal vannak kapcsolatban (csorgatok, ölel, lehajlanak, hajít, dalba kap, beszél, lohol, halnak, fut, jönnek, megtalálnak, cirógatnak, körülölelt, fonja, megfogja, szült), s ezáltal mintegy kozmikus felnagyított emberként szüntetik meg a makro- és mikrokozmosz elkülönültségét.⁹

Az objektívizáló eljárásban a jelöltek a szubjektív-emberi, fogalmi-világból valók (lányok, [én], anyám, kedve, szemem, ember, lelkem, költök, szívem, szót, kezem, könnye, anyám élete, az én életem, hajad, melled, apám, bátyám, [mi], gyász, gyermekkorom, én); míg a jelölők az objektív természeti és tárgyi világ részei, tényei, jelenségei (hó, csillag, ág madárszíve, virág, illat, ostor, zászló, pillangó, ablak, föld, cserép, anyag, állat, féreg, lámpásom, sas, folyó, szántás, harang, csipkefák szirma, ág, méz, lepkeként, hold, síkok, malom álomkereke, fonál, égi hajósok, két szép alma, szárnyként, almavessző, daru; csillagok, bárány). Természetivé vagy tárgyivá válva a

szubjektív az objektívba olvad.

A „harmadik” világ tehát sem nem szubjektív, sem nem objektív, hanem a kettő egysége: a nyelvi képekben megszülető jelentés- és világszintézis. Olyan költői világ, amelyben a valóságban elhatárolódó jelenségek közti interakcióval az objektív és a szubjektív világ egységének élményét nyújtja, s ezáltal metafizikus képzeteket valószínűsít¹⁰ nemcsak a közösségi költészet formáit, hanem e közösségi lét világgépét és szemléletét is újjáteremtve.¹¹

4. A Sinka-féle mitikus világlátás a századelő elbizonytalanodó világában, a magára maradottság állapotában egy archaikus világmagyarázó elvhez való visszatérést, annak keresését jelzi, s egyúttal saját egzisztenciájának kérdéseire is választ vár.

A ő költői jelrendszerének a jelöltje az a folklorisztikus kulturális közeg, amely értője és élője is e mitikus gondolkodásmódnak és jelbeszédnek. Talán a népi lírában mi is azt keressük, ami elveszett a modernben? A világegész elvesztését a mítoszban éljük át? Lehet. A „mítoszok akkor kerülnek előtérbe, amikor a világ ésszel való felfoghatósága megkérdőjeleződik, akkor van szükség rájuk, amikor az adott világot vezérlő általános törvényszerűségek, elvek érvényüket veszítik”.¹²

Sinka a mítoszi teljesség megteremtésével a modern előtti beszédmódhoz, kultúrához, szemlélethez fordul, s a paraszti világgép teljességét nyújtja.¹³ Sinka nyelvi képei e világot hívják elő, a modernitás kihívásaival feszül szembe harmóniát, a világban való lét értelmét keresve.

(...) És éltünk nagy árnyékok
és hulló fények között
egész nyáron. Kosok tülekedtek,
bíbicek rítottak,
apám meg énekelt nekünk a nyár előtt.
S néha fölszálltak a hangok
a pusztából,

s a kék égbolton fészket raktak,
mint odavaló, szép galambok,
majd tüzesen, bűgva
visszaszálltak,
s imává csurrantak apám száján,
mikor kenyeret osztott köztünk.

(Pásztorének. 59.)

Idézetek: Sinka István: Nagy útról hazatérve: Összegyűjtött versek I-II. kötet. Püski, Bp. 1993.

Görömbei András

Sors és mítosz Tamási Áron művészetében

„Énlaka felett, a Firtos lova hátán, lehajtott fejjel elaludt a Gondviselés.” Ezzel a gyönyörű szép és szomorú mondattal kezdődik Tamási Áron könyvekbe foglalt életműve. 1925-ben megjelent első

¹⁰ Varga Rózsa: Mágia, népi mítosz és szürrealisztikus formák Sinka István költészetében. Irodalomtörténeti Közlemények 1969. 427.

Pomogáts Béla: A tárgyias költészettől a mitologizmusig. A népi líra irányzata a két világháború között. Irodalomtörténeti Könyvtár 36. Szerkeszti: Czine Mihály. Akadémia 1981.

¹¹ Kirk, G. S.: A mítosz. Holnap K. 1993.

¹² L. 2. 16.

¹³ L. 2. 159.

novelláskötetét, a Lélekindulást nyitja ezzel a mondattal. Benne vannak már ebben a néhány szóban a később kilombosodó életmű legfontosabb szemléleti elemei.

Tamási Áron szülőhazáját, a Székelyföldet és annak népét emelte az irodalomba olyan különleges módon, hogy a székely sors a valóság és a mítosz szétszalazhatatlan egységében vált az emberlét vizsgálatának terepévé. Tamási életművében a székely sors és karakter tapintható valósága kapott egyetemes érvényt.

Enlaka, s felette a Firtos, s a Firtos lova legendák által is nevezetessé tett udvarhelyszéki falu és hely neve.¹ Tamási Áron egyetlen mondattal nagy perspektívákat nyit a kicsi székely faluban történt méltatlanságnak, embereket nyomorító szegénységnek. Az „érdemtelenül megbántott szegény ember”-ek életét egyetemes, mitikus távlatba állítja, midőn e nép sorsának jellemzéséül a Gondviselés hiányát panaszolja föl. Ez a mély létsérelem művészetének legnagyobb ösztönzője.

Tamási Áron szülőföldjéhez és annak népéhez való erős kötődését „drága bilinc”-nek nevezte, s ezt a bilincset minden időben vállalta, méltósággal viselte.² Akkor sem törte szét, amikor 1944-ben fizikai értelemben elhagyni kényszerült szülőföldjét, Erdélyt.

A Trianon utáni Romániában reménytelennek látta a székely sorsot. Néha az volt az érzése, hogy halálnemet kellene választani.³ Ehelyett azonban egész életművével e sors megváltoztatásának, a „helytelen világ” megjavításának a szolgálatába szegődött. Azt vallotta, hogy az író nemcsak azért felelős, amit ír vagy mond, hanem azért is, amit hallgatása fölött népével cselekszenek, népével elkövetnek.⁴

Ezért vállalt sorsfordító szándékú közéleti eseményekben is vezető szerepet. Nemzetmegtartó cselekvésre szólította az erdélyi ifjúságot a harmincas években, 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó elnöki tisztét is vállalta. Ugyanígy egyeztetette a köteletségét és a hivatását, amikor 1956. december 28-án a Magyar Írók Szövetségének a közgyűlésén vakmerő bátorsággal állt föl „az októberi szabadságharc véres halmán”, hogy Gond és hitvallás című híres vallomásával a magyar írók nevében - vállalva a magyar irodalom szellemének „kötelező örökségét” - történelmi tévedésnek minősítse a Szovjetunió tettét, a magyar szabadságharc eltiprását.⁵

Tamási Áron ifjúkorában előbb bírónak készült, mert az Erdélyre szakadt igazságtalanságban ezt tartotta a legszebb, legfontosabb hivatásnak, de hamarosan és kényszerűen felismerte azt, hogy számára az igazságosztás terepe az irodalomban nyílik meg. Novelláiban, regényeiben, drámáiban „jórészt gonoszokat ítél, jókat ment fel és a földi igazságszolgáltatás hiányát panaszolja” - miként értő barátja, Szabó Zoltán írta róla - „az igazság és becsület, ha ő mondja ki, visszanyerik aranyfedezetüket, ha ő mondja, mint vadonatúj megállapítást hisszük el, hogy a jó elnyeri jutalmát s a gonosz megbűnhődik”.⁶ Igazságosztó bátorságát és hatalmát Tamási Áron művészete organikus világképéből nyerte.

Az igazságosztást egészen különleges, csak reá jellemző módon végezte. Mint minden igazán nagy írónk, ő is külön sajátos látásmóddal, szemlélettel gazdagította kultúránkat. Szemléletének különleges sajátossága abból ered, hogy mélyen azonosságot vállalt népével, szűkebb közösségével. „Van-e példa rá, hogy a parasztvilág agóniájából valahol ilyen általános érvényű, mindenkit sugalló költészet fakadt? Tamási titka igen egyszerű. Ő csakugyan együtt írta a falujával a könyveit. Fölhasználta egy zárt törzs hagyományszűrőjét... a messziről szüremelő forrásvíz alá csinált fenyőlécből csorgót”⁷ - írta róla Németh László 1943-ban.

Tamási Áron a székelység életét, nyelvét és gondolkodásmódját, „fortélyos” észjárását, magatartását, hitét, „népi katolicizmusát” és archaikus elemekben bővelkedő képzeletvilágát,

1 A Firtos lova „regéjét” leírja Orbán Balázs. In: O. B.: A Székelyföld leírása. I. 1868. 128.

2 Tamási Áron: Szülőföldem. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 1986. 66.

3 Tamási Áron: Búcsúbeszéd a Helikon íróinak tizedik találkozóján. In: T. A.: Jégtörő gondolatok. Szépirodalmi Kiadó. 1982. I. 483.

4 Tamási Áron: Érzelem a népiségről. In: T. A. Jégtörő gondolatok. Szépirodalmi Kiadó. 1982. II. 222.

5 Tamási Áron: Gond és hitvallás. In: T. A. Zeng a magosság. Nap Kiadó. 1997. Szerk.: Tamás Menyhért. 240-242.

6 Szabó Zoltán: Mű helyett az ember. In: Sz. Z.: Ősök és társak. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 1984. 149.

7 Németh László: Népi író. In: N. L.: Két nemzedék. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. 1970. 685-686.

népköltészetének legfontosabb műfajait, a mesét és a balladát emelte a magas irodalomba. A Móricz Zsigmond utáni epikában költészettel és humorral, játékossággal újratemtette mindazokat a műfajokat, amelyekben megszólalt. Azt vallotta, hogy „kétféle valóság van az emberi életben: a látható, megfogható valóság és az a mindennél hatalmasabb valóság, amely a lelkekben fekszik”.⁸ Eltökélt szándéka volt, hogy a valóság és a költészet egyensúlyát megteremtse. Azt tapasztalta, hogy amikor túlságosan csak a pusztán valóságra figyelt az írás, hiányérzete maradt. Amikor pedig a költői megfogalmazásnak adta a „fő szerepet”, attól tartott, hogy „a kor sürgető kérdéseire” nem ad megnyugtató választ. A misztikum és valóság vele kapcsolatban oly sokszor vitatott kérdését is megnyugtatóan oldja fel: „Vagyis, ahogy a test és a lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom. Mindennapi szóval ezt úgy tudnám kifejezni, hogy az én irodalmi törekvésemben a misztikum, az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti, mely a társadalmi realitás hullámzásait is magához akarja vonzani.”⁹ Úgy mutatta meg művészetében a látható valóságot, hogy tágas égboltot nyitott fölötté a lelkekben élő valóságnak, szenvedésnek és boldogságvágyának egyaránt.

Ennek a nagyobb horizontnak a lehetőségét mitologikus költői látásmódja révén teremtette meg művészetében. Ezen azt értem, hogy az egyedi jelenségeknek egyetemes távlatot adott, az egyetemes elveket, tapasztalatokat pedig meghitt közvetlenséggel és jellegzetes székely szemlélettel szólaltatta meg. „A világot, amelyről ír, aprólékosan megfigyelte, s mégis, amikor ír róla, kedvesen valószínűtlen... Tér és idő közt, irreális dimenziókban folynak az események”¹⁰ - idézhetjük ismét Németh László lényeglátó jellemzését. Tamási művésze a székely világ szociográfiailag hű képét adja. Ezért művészetét realistának minősíti a szakirodalom. Realizmusa azonban nem fér el a szokványos keretek között, sőt e fogalom tartalmával ellentétes minőségeket foglal magába. Ezért kap a tartalmát lényegesen, szinte önmaga ellentétével kiegészítő, kitágító jelzőket: Tamási „tündéri”, „mesei”, „fantasztikus”, „misztikus” és „mágikus” realizmusát emlegetik az értő tanulmányok. Elevenen, dinamikusan a közvetlen megfigyelés mozzanataiból építkező, spontán módon életszerű művészi látásmódjának példázatszerűségét, valamint metaforikus és szimbolikus jellegét hangsúlyozzák.

Valóban a felismerhető, szemléletes valóság és a szárnyaló képzelet különleges összhangja az, ami Tamási legjobb műveit jellemzi. A való élet és a jelképek birodalmának érintkezési pontjai nyitnak műveiben egyetemes távlatot. „Lélek és értelem szerint” hinti be - miként maga vallja ki - „a tényeket az ábránd szín pompás őszi leveleivel, hogy ne legyenek annyira árvák”.¹¹

Máskor pedig éppen a mitikus vonatkozásrenddel emeli ki a tények éjfélete tragikumát. „Képzelete eredendően mítoszalkotó, látásmódja, komponálása meseszerű akkor is, ha témája száz mérföldnyire van a népmese témavilágától. Rendesen nem is a népmesei motívumokból indul ki, hanem inkább beleesik azokba”¹² - idézzük a Tamásit megbecsülő legnagyobbjaink közül ezúttal Babits Mihály szavait.

Irodalom és mítosz összefonódása rendkívül sokrétű és szerteágazó Tamási művészetében. Magam most ennek a bonyolult problémának csak néhány legegyszerűbb, de nézetem szerint legértékesebb módozatára utalok.

A rendkívül sokféle mítoszteória útvesztőiben sem kívánok sem eligazodni, sem eltévedni. A mítoszértelmezések közül azt választom ki, amelyik szerint a mítosz közvetítő szerepet játszik a kollektív tudatban a régmúlt (történelem előtti történelem) és a jelen között. E felfogás szerint a mítosz a kultúra „hosszú távú emlékezete”.¹³ Elemei olyan jelrendszerként értelmezhetők, melyek az emberiség évezredeinek kollektív tapasztalataiból nyerik értelmüket, jelentésüket. Ezek olyan, korszakokon átnyúló motívumok és jelentések, sőt műfajok, melyek szuverén megújítása Tamási Áron életművét - legalábbis néhány fontos ponton - párhuzamba vonja a kortárs világirodalom modern törekvéseivel.

8 Tamási Áron: Ajánlom magam. In: T. Á.: Jégtörő gondolatok. Szépirodalmi Kiadó. 1984. 172.

9 Tamási Áron: Vadrózsa ága. Szépirodalmi Kiadó. 1967. 100-102.

10 Németh László: Erdélyi irodalom. In: N. L.: Két nemzedék. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. 1970. 196.

11 Tamási Áron: A hegyi patakról. In: T. Á.: Jégtörő gondolatok. Szépirodalmi Kiadó. 1984. II. 429.

12 Babits Mihály: Népmese és regény. In: B. M.: Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Kiadó. 1978. II. 500.

13 V.ö.: Világirodalmi lexikon. Akadémiai Kiadó. 1982. 8. 460.

Arra a közismert jelenségre gondolok, hogy míg az esztéta modernség és az avantgárd modernség visszahúzó erőnek hitte a tradíciót, addig az új klasszicizmus vagy modern klasszicizmus, melyet újabban második modernségnek is neveznek, fölértékelte a tradíciót. A második modernség jellegadó műveinek egész sora - az Ulysses-től a Mester és Margaritán át az Emberi színjátékig, Boldog Margitig - olvasható korábbi művek újraértelmezéseként.¹⁴ De a Jónás könyvének különlegessége is eme újraértelmezésből, s a tőle elválaszthatatlan szemléleti összetettségből származik. Az összehasonlító irodalomkutatás már régen rámutatott arra, hogy az utalásos művek nem feltétlenül az alkotó kreatív erejének a hiányából származnak, hanem jelentőségüket éppen szuverén újraértelmezésükkel érik el.¹⁵ Ez a szuverén újraértelmezés igen sokféle lehet. Lehet például egy ismert mítosz korszerű feltöltése, miként Németh László regényeinek mitikus vonatkozásrendje mutatja. De lehet a mítosz, a preformáció megsértése, például ironikus bemutatása, átértelmezése. Köztudott, hogy a mai irodalomtudomány ez utóbbit részesíti előnyben. Manfred Bierwisch alapján nyomatékkal utal az újabb magyar szakirodalom is arra, hogy „a hagyományozott alkotásminták alkalmazása csak akkor válik valódi poétikai hatáselemmé, ha a mű egyidejűleg meg is sérti a szabályokat, ha tudatosan vét is az alapul vett sémák ellen, méghozzá nem önkényesen”, hanem az új koncepció által megkövetelt szabályok szerint. A hagyományozott mítoszi jelentések és formák megváltoztatása, „destabilizációja” ilyen esetekben új poétikai hatásformák alapja lesz.¹⁶

Tamási műfajteremtő remekléseinek esztétikai értéke poétikailag ebben az összefüggésben is megvilágítható. Mindegyik műfajában. Poétikai, világszemléleti újdonsága a maga fő irányán belül igen változatos.

Gazdag novellisztikájában sokféle típus mesterfokú és jellegzetesen egyéni változatát teremtette meg. A székelység világa hitelesen szólal meg az ő művészetében, s egyszerre történelmi mélységben, műfajteremtő erővel is. Novellisztikájában a műfaji minták archaikus eredetűek, de a mítoszt, a „hosszú távú emlékezetet” rendkívül változatos módokon tölti fel a tapintható székelység közvetlen tárgyi elemeivel és aktuális gondolataival. A különféle novellatípusai - az anekdotikus, a liturgikus, a balladai, a lírai, a népmesei - egyaránt mélyen gyökereznek a székelység népi tudat- és tapasztalatvilágában.¹⁷

Végletes élmények, végletes érzések, éjfélete drámák és különleges, szinte népmeseien gyöngéd szépségek szólalnak meg egyforma hitelességgel Tamási művészetében.

A szerelmesét a háborúból mindhiába váró Szép Domokos Anna örök feketébe öltözve, balladai sikollyal kiáltja világgá, hogy átkozottak legyenek a háborúcsinálók. Ez esetben a balladai hangvétel, a színszimbolika, az ütemezhető magyar ritmus segíti a háború egyetemes pusztító jellegének a kimondását, „a sorstragédiák égbe vesző útja helyett váratlan, de törvényszerű fordulattal az aktuális, a politikai közéletiség felé irányul”.

Egy másik novellában viszont a szépséges Dimén Ilka nyíló rózsán tanul csókolni. E kivetítő természeti szimbolika hatása alatt aztán nem csodálkozunk már azon sem, hogy Dimén Ilka szerelmének gyógyító ereje is van.

Tamási világában minden megtörténhet és meg is történik: szerelemre vágyakozó legények fején kecskeszarvak virágoznak ki, Durumót, az ördögöt pedig az Olt jegére fagyasztja egy furfangos székelység - hogy ismét csak a legismertebb novellákra utaljak azok közül is, amelyek a mítoszi, mesei kivetítés és átalakítás, transzformáció emlékezetes példái, s könnyűszerrel beállíthatók a mágikus realizmus mintadarabjai közé. Tamási Áron nagy elhithető. Úgy magával ragadja az olvasót, hogy az a képtelenségeken sem akad fenn. Mert a szereplői is természetesnek vesznek minden csodát. „Az ördög, aki elcsábítja a székelység feleségét, tetőtől talpig szőrös, ruhája sincs, de ez senkinek, az

14 V.ö.: Kulcsár Szabó Ernő: Törvény és szabály között. Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben. In: K. Sz. E.: Beszédmód és horizont. Argumentum Kiadó. 1996. 77.

15 Dionyz Durisin: Összehasonlító irodalomkutatás. Gondolat Kiadó. 1977. 97-105.

16 V.ö.: Kulcsár Szabó Ernő i.m. 76-77.

17 Tamási novelláinak tipologizálásához: Szabédi László: Tamási Áron novellái. In: Sz. L.: Ész és bűbáj. Magyar Élet Kiadó. 1943. 146-149. Szabó Ede: Tamási Áron: Székelység szárnyai. In: Tamási Áron: Zeng a magosság. 206-214. Kántor Lajos: Lira és novella. Kriterion. 1981. 91-132.

asszonyoknak se tűnik fel.”¹⁸

Tamási Áron jól ismerte az emberi természet titkait. Meg is mutatta ezer alakban színét és visszaját, játékban és tragikumban egyaránt. S ehhez a bemutatáshoz rendkívül kreatív képességgel rendelkezett, természetes átjárása volt reális és irreális között, hiszen a külső meghatározottságok számbavételén is túlmutatóan a lélek realitásai érdekelték. Művészetében „népélet és a kozmikus fantázia páratlanul szerencsés ötvözetben olvad össze”.¹⁹

Világában a sok szenvedést ellenpontozza az életakarát, a belső szépség, a kedély, a játék, a furfang. Műveinek híres feleselő párbeszédében a hivatalos társadalmi hierarchiát bátran semmibe vevő új értékrend nyilatkozik meg: a szegény székely ésszel kerekedik sorsának tetejébe. Igazságtalanság esetén pedig úgy megmakacsolja magát, hogy még feltámadni sem hajlandó, ha a feltámadáskor is a sor végére akarják állítani.

Tamási novelláinak éppen ez a legmélyebb, legtöbb színben mutatkozó kívánsága: a székelység rendes feltámadását szorgalmazza lehetetlen körülmények közepette is. Látja persze ennek súlyos akadályait is. Sok-sok remek novella tanúskodik erről a mély szociológiai tudásáról. Különlegesen vonzó sajátossága, hogy a bajokat a játék révén olyan dimenzióba emeli, amelyekben azok még nyilvánvalóbban megmutatkoznak, semmit nem veszítenek súlyukból, mégis épp a nagyobb szemhatár vagy a szatirikus beállítás révén erős ítéletben részesülnek.

Ezúttal egyetlen közismert műfajteremtő remekművére, a Rendes feltámadás című novellájára utalok, a tapintható realitás és a szürrealisztikus látomás egységének e felejthetetlen darabjára. Ennek első része természetes közvetlenséggel mutatja be a püspöki udvarban szolgáló Énekes Ferenc és Péter életét, az öreg kocsis Istenre hagyatkozó alázatosságát, a túlvilági igazságszolgáltatás bizodalmaival élő szelídségét, Ábelhez hasonló fia önérzetességét, eszességét, bátorságát, talpraesettségét. Az öreg Énekes alakja a népi bölcsességek és a bibliai szövegek idézése révén kap sokszázados hitelességű történelmi távlatot. Tulajdonképpen azt cselekszi, amire azok tanították, akik hitével visszaéltek. Már ebben az első részben groteszk ellentétként hat az, hogy az intéző, aki lélekben már rég püspök szeretett volna lenni, semmibe veszi, kineveti a hittel őszintén élő, annak tanításában bízó öreg Énekest. Az intéző ördögi figura, Énekes bácsi úgy figyelmezteti őt, „mintha a sátánnak intene”. Énekes Péter ezt a sátáni figurát semmisíti meg furfangos és eszes feleselő beszédével. A szellemi párbajban alul maradó intéző tehetetlen indulatában az öreg Énekes ellen fordul. A novella első részében Tamási szemléletes karakterrajzot ad Énekesről és az intézőről egyaránt. Az öreg Énekes minden baj megszűnését a túlvilágon reméli, Péter hiába próbálja őt lázadásra bírni. Az öreg mindenre azt mondja, hogy igazság csak a túlvilágon lesz. Ebben a hitben hal meg.

A novella második része előbb szinte borzongató naturalizmussal részletezi azt, hogy a sírban a rovarok hogyan „preparálják” csontvázzá az öreg Énekest. Ezt a naturalizmust ellenpontozza az idő múlásának mitikus és kozmikus megjelenítése: „Csupán az idő ketyeg, mint egy mérhetetlen és tökéletes óra, melynek központi kereke a nap és kisebb kerekei a csillagok. Másodperceivel évszázadokat mér.” Így vezet el a novella az idők végezetéig, az ítélet napjához. Itt válik remek groteszk szatírává. Bár az öreg Énekes minden bizodalma a túlvilági igazságszolgáltatásba vetette, mikor a feltámadáshoz trombitálnak az angyalok, előbb „megijed, hogy szolga létére ennyire elaluvék”, majd azt hiszi, hogy az urak mennek vadászatra. Aztán újabb groteszk fordulat, hogy az oly gazdagon előkészített igazságszolgáltatás számukra mégis elmarad, hiszen a feltámadáskor is ugyanaz történik, mint az életükben történt, most is „cím és rang szerint” akarják őket sorba állítani. Csakhogy ezt az igazságtalanságot, végső megcsalottságot már az öreg Énekes sem tudja elviselni. Remek groteszk vízió a novella második része. Énekesék előbb lábszárcsontjaikkal hadakozva próbálnak igazságos értékrendet érvényesíteni, de amikor az Isten is a sor végére utasítja azokat, akiket szegényeknek teremtett, megtagadják a feltámadást, visszamennek a sírjukba, kijelentik, hogy nekik többet ne trombitáljanak. A szatirikus bibliai parafrázis, a biblikus kód nagy ívű megsértése, átrendezése a mítoszt közvetlen társadalmi indulat kifejezésére tette alkalmassá. „A mítosz nem azért van, hogy leírjon, hanem hogy magába foglaljon egy adott helyzetet, oly módon,

18 Szabó Ede: Tamási Áron: Szegénység szárnyai. In: Tamási Áron: Zeng a magosság. NapKiadó. 1997. 207.

19 Reményik Sándor: Jegyzetek Tamási Áron új könyve alkalmából. Erdélyi Helikon, 1993. 624-625.

hogy jelentőségét ne korlátozza arra a helyzetre. Igazsága a szerkezetén belül van, nem pedig kívül" - írja Northrop Frye.²⁰ A Rendes feltámadás szatirikus mítosz-parafraízis és mítosz-értelmezés is. Tamási írói kvalitása abban nyilatkozik itt meg, hogy az abszurditás képeit is valóságosnak vesszük, realitás és mítosz egymásba tűnik át, ezáltal nyert különlegesen egyéni dimenziókban és egyetemes érvényűen jeleníti meg a novella a kiszolgáltatott szegény székelység, s a mindenkori szegénység sorsát. Realizmusa „a fantasztikum elemei révén teljeseedik ki igazán”.²¹

Tamási Áron gazdag regényírói világa ugyancsak bő teret ad a sors és mítosz, az egyedi és az egyetemes összefüggéseinek tanulmányozására. Megint csak a legismertebb, legegyszerűbb, de leginkább emlékezetes művekre utalok, az Ábel-trilógiára és a Szülőföldemre. A két regény két különböző jellegű műfajteremtő remeklés.

Ábel mindnyájunk ismerőse. A magyar irodalmi mítosznak örök életű alakja. Lúdas Matyi, Kukorica Jancsi és Toldi Miklós egyenrangú székely társa, aki - Tamási szavaival - „a székelység talpraesett értelmét, kedvét és szomorúságát egyaránt magában hordja”.²² De a magyar irodalmi mítosz alakjai mellett az emberi küzdelem és találékonyság, helytállás egyetemes mintáihoz is joggal kapcsolták már a kortársak is, midőn „székely Robinson”-nak²³ vagy „győzelmes kis székely Pán”-nak²⁴, „csodálatos apró paraszt Sancho Panza”-nak²⁵ nevezték. Később is a leghíresebb regényhősök sorába állították.²⁶

„Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székelyeket, az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé” - kezdi élete történetét Ábel, s vezet bennünket színes és fájdalmas kalandjainak során.

A trilógia három kötete a szegény székelység három választási lehetőségét mutatja meg a hatalomváltás utáni évek körülményei között: a rengeteget, a várost és a kivándorlást. Egyforma kilátástalansággal.

A trilógia legszebb könyve, az Ábel a rengetegben a fejlődésregénynek és a kalandregénynek sajátos keveréke. A műfaj klasszikus mintáitól leginkább abban tér el, hogy Ábelt „nem az isteni kedély, hanem az istentelen sivárság kényszeríti pikaróvá”.²⁷ A kalandokat nem keresi, hanem azok úgy jönnek eléje, hogy nem tud kitérni sem előlük, pedig szívesen lemondana némelyikükről. Olyan sors jutott neki, amelyikben a sást is meg kell ennie.

Az Ábel a rengetegben epizódjaiban valóság és mese játszik egybe, ezerkilencszázhuszas évekbeli reális történetet látunk, de ez a történet egy nép történelmi tapasztalatait, karakterét is hordozza. Egy nép, a székelység „letisztult alapvonásait”²⁸ mutatja meg. „Tiszta valóság és tiszta absztrakció ez a mű. A hétköznapi valóságos elemei is meseivé válnak, mesealakká a valóságos bankigazgató, a pénztáros, mesealakká Surgyelán, a rabló, akárcsak a Bolha kutya meg a sas madár, vastökké válik a világháborúból visszamaradt bomba, s mesehőssé Ábel is, akit szintén élő emberről, Ladó Lajiról mintázott, a hargitai erdőpásztorról, s akinek egyik írását maga tette közzé az Erdélyi Helikonban.”²⁹ E megállapítás igazságát azzal is nyomatékosíthatom, hogy jelzem, ha összehasonlítjuk azt a néhány részt, amelyik Ladó Laji írásában és az Ábelben egyaránt szerepel, akkor Tamási művészetének éppen az a jellegadó vonása tűnik itt is elénk, hogy a tényeket távlatosítja, egyetemes jelentésűvé teremt. Tamási egész világa együtt van ebben a máig üde regényben. A gazdag humor, a feleselő párbeszéd, az írói szemlélet játékosága mind mind arra szolgálnak, hogy megmutassák és segítsék egy magára hagyott kis nép életakarátát.

20 Northrop Frye: Kettős tükör. A Biblia és az irodalom. Európa Kiadó. 1996. 98.

21 Sütő András: Ábel kacagása és szomorúsága. In: S. A.: Omló egek alatt. Szépirodalmi Kiadó. 1990. 42.

22 Tamási Áron: Vadrózsa ága. Szépirodalmi Kiadó. 1967. 51.

23 Szentimrei Jenő: Ábel Amerikában. Nyugat. 1935. I. 33-34.

24 Reményik Sándor uo. 625.

25 Bálint György: Tamási Áron: Ábel az országban. In: B. Gy.: A toronyőr visszapillant. Magvető Kiadó. 1966. I. 235.

26 „A legnagyobb és leghíresebb regényhősök közül való, abból a sorból, ahol egy Oblomov az orosz tehetségtelenséget, Don Quijote a spanyol álmot, Toldi az alföldi magyart vagy - a legújabb írások közül - a front mögött bujkáló Svejik közlegény a cseh harci kedvet idézi.” (Illés Endre: Tamási Áron. In: Tamási Áron: Zeng a magosság. 90.

27 Sütő András uo.

28 Makkai Sándor: Ábel. Erdélyi Helikon. 1935. 155.

29 Czine Mihály: Tamási Áron. In: Cz. M.: Nép és irodalom. Szépirodalmi Kiadó. 1981. I. 274.

Körülményei kényszerítették a székelyt mindenkor arra, hogy fortélyokkal is védje magát, ha szegény, legalább esze és becsülete legyen. „Úgy rémlik, hogy ha a háromkirályok székelyek lettek volna, biztonság kedvéért kanyarogva követték volna a betlehemi csillagot is”³⁰ - írta Tamásit olvasva Szabó Zoltán.

Ábel a létminimumokért való küzdelem során nemcsak helytáll, hanem a legnagyobb emberi eszmék képviselőjévé is felnő. Kitűzi a szabadság zászlaját egy magas fenyő tetejére a Hargitán, s levagdossa lefelé jövet az ágakat, hogy biztonságban legyen a szabadság zászlaja. Édesanyja sírjánál pedig azt fogadja meg, hogy a szegények és elhagyottak pártfogója lesz, bármerre veti is sorsa. Amerikában arra a leginkább kínzó kérdésre, hogy mi célra vagyunk a világon, messzehangzó, szállóigévé vált választ talál: „- Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Tamási távlatosító látásmódjának az a különlegessége, hogy ezek az eszmék természetesen fejlenek ki regényvilágának egyszerű életanyagából.

A Szülőföldem Tamási egyetlen otthoni látogatásának szemléletes bemutatásába ugyanezzel a nagy távlatokat nyitó szemlélettel, látásmóddal vonja be egész addigi életművét a valóság és költészet, valóság és mítosz tökéletes harmóniájában. A székelyudvarhelyi kocsmában Bertának szólítja a malmos a kocsmárosnét. Ennyi elég ahhoz, hogy a Jégtörő Mátyás világa megjelenjék: „Egyszerre odakapok a tenyeremmel a homlokomhoz és megdörzsölöm a szememet, mert valami furcsa hullám kapott a hátára, ahogy meghallóm a Berta nevet. Igen, úgy hívták azt is, azt a kocsmárosnét, aki tanúja volt a keresztelőnek és segédkezett benne. Talán meg is történt az egész, ahogy le van írva a Jégtörőben. Magam sem tudom ebben a percben, csak azt az egyet érzem bizonyossággal, hogy inog a talaj alattam és selymesen mozdul az asztal, mint a szárny. És az értelmem, amelyet olyan erősnek és megbízhatónak tartottam, most megtompulva szédeleg a valóság és írás között.”³¹ Miután Berta vállalja, hogy bizony ő szoptatta meg a gyermeket, akit aztán Jégtörő Mátyásnak kereszteltek, elmondja Tamási a malmosnak Jégtörő Mátyás meggyógyulásának és megkeresztelésének történetét. S ebben nem az a fontos, hogy valóság volt ez, vagy legenda, hanem az a kifejlő eszme, hogy a jó hírtót gyógyult meg a gyermek. Mert az élethez reménység kell. Létfilozófiai magaslatra emelkedett ezzel Jégtörő Mátyás meggyógyulásának története. A mítoszban, a nép emlékezetében a jó hírtól meggyógyulnak az emberek. A népe sorsán tűnődő író viszont éppen ennek a gyógyító jó hírnek a hiányáról kénytelen számot adni vallomásában. Örökké a kiszolgáltatottság, a méltatlan kisebbségi helyzet gyötri szülőföldjén. Váratlanul tetsző képzettársításai ezért hatnak evidenciaként. „Elgondolkozva nézem az asztalt, amelynek lapján apró tócsák vannak, mintha sírni járt volna ide a nép. Lassan a bánatába húz ez a gondolat s hiába szorítom az öklömet, mert gyűlni kezd szememben a könny. S a fátyol mögött azt gondolom magamban, hogy igen: járnunk tudnánk, ha anyás volna alattunk ez az erdélyi föld. És beszélni is tudnánk, ha mindenütt anyanyelvünkön szólhatnánk. Így azonban tusakodó, beteg gyermekekről mondunk történetet, akik aggódó apák és nagyapák mellett epednek”.³² A jeges borban fűrésztéstől így jutunk egyetlen lapon Tamási világában a kisebbségi sorskérdések középebe. Ezek megoldatlanságát sokféleképpen panaszolja a Szülőföldem. Talán leginkább emlékezetesen akkor, amikor az író rövid időre leteszi „drága bilincseit”, melyek szülőföldjéhez s a székelyekhez fűzik, „erőnek erejével idegen emberré” bűvöli magát s mitikus, mesei jellegű példázatban összegzi azt, amit szülőföldjén tapasztalt:

„- Láttam egy szép kertet s benne nagy gyümölcsfát, természettel megrakodva. A fa alatt három ember állott, de nem egymás mellett, ahogy szokás és egyben biztonságos, hanem egymás tetejében. Aki felül volt, szorgalmasan szedte a gyümölcsöt: ette s el is tette. A közbenső az egyik szemével sóváron felfelé nézett, de a másikkal bizalmatlanul figyelte az alsót. S ez pedig, ez a legalsó, szétvetett lábakkal és meggörnyedve állott és mondogatta magában: „Ilyen számár is csak én lehettem, hogy magamra eresztettem őket.”³³

Fölöttébb súlyos és egyértelmű példázat ez. De Tamási nem elégszik meg ennyivel. Továbbviszi a

30 Szabó Zoltán uo.

31 Tamási Áron: Szülőföldem. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 1986. 51.

32 uo. 55. Bizonyára az ilyen „kiszólásokról” írja Cs. Szabó László: „Helyszíni bejárás volt a könyv anyaga, hangja azonban, a műfajra cáfolva néhányszor átsiklott romantikus zászlólengetésbe”. (Cs. Szabó László: Háztűzörző istenek. In: Tamási Áron: Zeng a magosság. 100.

33 Tamási Áron: Szülőföldem uo. 67.

játékot. „Ha nem volnék idegen ezekben a percekben, nagyon aggódnám a három ember miatt s főleg attól félnék, hogy az alsó megnyomorodik egyszer, vagy pedig összeroskad. Így azonban inkább mulatságosnak tartom a dolgot s olyan kíváncsi vagyok, hogy személy szerint is szeretném ismerni mind a hármat.” Gyönyörű játék - kipróbálni a látvány értelmezési lehetőségeit. Idegenként nézni önmagunk világát. Azzal, hogy Tamási újra előadja Jánosnak, a favágónak „az idegen ember” történetét, húsz lejjel is biztatva őt a bátor rejtvényfejtésre, még nagyobb nyomatókat kap a példázat. Értelme pedig akkor súlyosodik meg igazán, amikor János válasz helyett azt kérdezi tőle hogy „milyen nemzethez való”. S mikor bevallja, hogy magyar, János gorombán utasítja rendre: „- Hát akkor velem ne játszódjék.” Igen, akkor nincs rejtély az erdélyi példázatban. Át is vált az író a vallomás hangjára: „Úgy felébredek abban a pillanatban, mintha nem is lettem volna idegen állapotban soha. Bilincseim, melyek a földhöz és a néphez kötnek, rám fonódnak ismét, akár a fára a kéreg. Érzem, hogy teljesebb így, de egyben nehezebb is valamivel. S főleg szomorúbb.”³⁴

Köztudott, hogy Tamási új műfajt teremtett a színpadon is: visszahozta oda a költészetet. A drámaíró Tamási a klasszikus formák szerint építkező s elemző lélekábrázolásra törekvő dráma helyére a népi színjátszás hagyományaihoz kapcsolható mesét állította. Játéka azért különlegesen egyéni stílusú és szemléletű, mert a népmesei ihletésű alakok jelképszerűségét a székely népnyelv és tréfálkozó, csavaros észjárás egyéníti, ily módon az elvontság hangsúlyozottan reális, életszerű hatással szólal meg. A kedvesen csetlő-botló hősök mögött nagyobb életelvek küzdelme jelenik meg, s ezt a küzdelmet a népköltészetből eredeztethető bölcsesség, kiegyensúlyozott életszemlélet vezeti vissza az átélhető, átérezhető arányokhoz. Az Énekes madár című darabjához adott szerzői megjegyzésében maga is mese és valóság különleges egységére hívta fel a rendező figyelmét: „A színdarabot rendezés és előadás szempontjából nem mesejátéknak kell tekinteni, hanem reális játéknak. A mindennapi, valóságos élet eseményei történnek a színpadon. Az akarat és az érzelmek heve azonban, néhány ponton, kiszélesíti a valóság kereteit.”³⁵ Ez a „kiszélesítés” ad különleges egyéni színt a Tamási darabjainak.

Novelláinak és regényeinek humorról, mitológiával, mesével, szerepjátékkal gazdag világa szólal meg újra a képzelet szabad, de mindig jelentésszerű játékában. A játékok szerkezete hagyományos értelemben ritkán drámai, hiszen Tamási számára a mesei példázat érvényesülése a fontos, a végső világlátás, szépség és rütség, jószág és gonoszság ütközése, nem pedig a konfliktusok aprólékos motiválása. Drámaírói üzenete nyelvének, szemléletének gazdagságából költői szépségéből bontakozik ki. Az olcsó népieskedés helyett a székely népköltészet és népelet hiteles szépségeiben kereste és találta meg a megújulás forrásait. Énekes madár című darabjáról írta: „majd eljön a nap, amikor kirepül a fészekből, és úgy fog énekelni, hogy a népszínművek festett madarai melegebb éghajlat alá fognak költözni tőle”.³⁶

Tamási egész életművének összetartó eleme a székely népi világ. Eleven alakok sokaságát festette meg, úgy mutatta be egy nép bensőséges és zárt világát, hogy a mesét a mítoszokig visszavezette, a tényeket a költészet sugallataival formálta jelentésszerűvé, könnyedén lépve át a valóságosnak tudott dolgok határát. „Sohasem pusztán mesélő, hanem látó és láttató: korszerűen evokatív és provokatív a hangneme, együttalkotásra kényszerítő... Így lehet a Bartók- és Kodály-zenéhez hasonlóan, népi formákból táplálkozó mágikus realizmusa rokon a korszerű európai művészet ilyen törekvéseivel.”³⁷ Minden műfajában felejthetetlenül színes világot teremtett és örökített meg. Játékosságával, szemléleti derűjével, képzeletének mitikus távlatokat nyitó szabadságával a magyar irodalom hiányzó fejezetét pótolta egymaga. De ez a játékosság és mitikusság nem azt jelenti, hogy elfedte a bajokat, hanem azt, hogy minden veszedelmek között emberlétünk alapértékeit védte. A zárt székely világot a mítosz dimenzióival végtelenné tágító életműve szellemi-erkölcsi értelemben felbecsülhetetlen segítséget ad ahhoz, hogy valahol - legalább lélekben, érzésben - otthon legyünk a világban.

34 ua. 69.

35 Idézi Tompa Miklós: Rendezői jegyzet az Énekes madárhoz. In: Tamási Áron: Zeng a magosság. 64.

36 Tamási Áron: „Énekes madár” In: T. Á.: Jégtörő gondolatok. I. 315.

37 Baránszky-Jób László: A próza költője - Tamási Áron. In: B.-J. L.: Élmény és gondolat. Magvető Kiadó. 1978. 310.

Tarján Tamás

Ki ölte meg Gál Nagy Esztert?

Szabó Magda: Kiálts, város!

A Békés megyei Jókai Színház szükségképp heterogén, de átgondolt és színvonalas műsorrendjében esztendőök óta kiemelt szerep jut az évadok egy-két bemutatójának. Konter László irányítása alatt a társulat visszatért ahhoz a régi s általában üdvös gyakorlathoz, mely szerint egyes premierek túlmutatnak önmagukon. Ezek a - hangsúlyos pillanatban vagy jeles alkalomból színre vitt - darabok szellemiségükkel átjárják, besugározzák az egész szezont. A szokásosnál aktívabb intellektuális és érzelmi kapcsolatot építenek ki a szerző és a közönség, a mű és a publikum között. Nem feltétlenül, de többnyire az igazgató-főrendező értelmezésében láthatja e drámákat Békéscsaba. A művészeti vezetés alapelképzeléseinek öntanúsítása, a repertoár „árvédjegye” az ilyen bemutató. Nagyjából ennek a koncepciónak a jegyében rendezett a vendégül hívott Ruszt József Sütő András-színművet (A szúzai mennyegző), a szintén meginvitált Csiszár Imre Nyíró József-darabot (Jézusfaragó ember), maga Konter László pedig például Arthur Millert (Alku), August Strindberget (Az apa). Ha a színjáték-választások nem egyszeriek, hanem két vagy több évadra tervezettek, akkor a Strindberg- (vagy épp Szabó Magda-) művek bontakozó ciklikussága még inkább kijelölheti a helyi színházpolitika, esztétikai elköteleződés vezérgondolatait, fő motívumait.

Az itt vázlatosan leírt repertoár-építés helyességét nem kérdőjelezheti meg, hogy nem mindegyik előadás lett egyként kiemelkedő. Ezen premierek nyomán a csabai közönség tisztán láthatja teátrumának kontúrjait. Tudja, mire számíthat. Tudja, hogy egyetlen szezonban sem marad erőteljesen konfliktusos, tüzesen fölajzó drámák nélkül. Tudja, hogy általában az egyéni sorsalakítás és a közösségi helytállás ütközései, kutyaszorítóit, az életre szóló nagy döntések dilemmái jelennek meg a színpadon, alapvetően realista vagy naturalista (ám valamiképp elemelt, stilizált, lecsupaszított) közegben.

Szabó Magda Kiálts, város! című darabjának műsorra tűzése tehát nem egyszerűen tisztelgés az írónyolcvanadik születésnapja alkalmából. Már a darabcím - és a lehetségesnél sajnos sokkal szegényesebb műsorfüzet címlapja is - „hazabeszél”. Az eredetileg a szülőváros, Debrecen felkérésére írott dráma hazatér Békéscsabára, s bár ünnepi, hangsúlyos esemény a premier, egy hosszabb és tudatosan alakított művészeti folyamat szerves része is. (Mivel a tősgyökeres debreceninek tudott szerző családi szálakon az ország délkeleti csücskéhez is kötődik, érezhető örömmel bocsátotta a rendező és a társulat keze alá alkotását, és örömet tett eleget a színház és a Csabai Páholy meghívásának.)

A telő idő lekoptatta a drámáról hajdani alkalmiságát. Természetesen a Kiálts, város! már 1973-ban sem egyszerű „évfordulós dráma” volt, melyet a debreceni Csokonai Színház - karöltve a civis várossal - névadójának születési bicentenáriumára kért. Jellemző a feladat írói megközelítésére, hogy Szabó Magda Csokonai Vitéz Mihály valóságos személyét „semmibe vette”, sőt, a darab cselekményét az ünnepelt életidejétől távol eső korszakba (a 17. század legelejére) helyezte. Az urbs érdekelte, a „holtig haza”, melynek címerében ott a megigéző zászlós Bárány. E címer oltalmában Debrecen a hazai protestantizmus egyik bástyájává válhatott a maga alföldi védtelenségében is. S ugyanez a Debrecen volt képes kiebrudalni Csokonait. A város kétarcúsága Adytól is emlegetett maradandóságában érhető tetten. Sziklaszilárd egyfelől - köffejűen maradi másfelől.

A város e kettős természete eredendően drámai jellegű, s valójában bármely más várost - átvitt értelemben bármely közösséget minősíthet. Dramaturgiai értelemben mégsem egykönnyen vált a „debreceni” dráma „békéscsabai” drámává. Az írott szöveg sok tucat helyen tartalmazza magát a

városnevet. A nagytanács például rendre a „Tetszett Debrecen városának” formulájával szavaz a különféle kérdésekben, ha igenlő a döntése. Konter László pontosan észlelte, hogy Csaba vagy a Viharsarok nehezebben érzi sajátjának a művet, kevésbé tud elvonatkoztatni a lokális jellegtől, ha a nyelvi impulzusok folytonos szellemi utazásra készítetik a történelmi Magyarország virtuális térképén. Ezért kimetszette a textusból a helynevet, ahányszor csak lehetett. Mondhatni klasszikus precedenst teremtett a színházi érték és érdek, illetve az irodalmi érték és érdek különbözőségére. A dialógusok ebben a kurtított változatban működnek frappánsabban. Viszont a „Tetszett a városnak” formula grammatikai dallama nem ér föl az eredeti három szó archaikus szépségével. A szövegváltoztatásokat meg kellett cselekedni - Szabó Magda drámájának mondatzenéjét azonban csak az élvezheti, aki kinyomtatva olvassa a Kiálts, város! replikáit.

Konter ennél a szinte mechanikus módosításnál sokkal radikálisabban is beavatkozott a drámába. Mellőzte azt az előképet, melyet már a debreceni ősbemutató kritikusi is diszfunkcionális illesztéknek véltek. Pedig Lendvay Ferenc 1973-as - kissé lomha tempójú, de jó vonalvezetésű - rendezésének színes és enyhén groteszk tablója volt a hosszas nyitány, melyben a história 1600 körüli nagyjai fiktív találkozó keretében tanakodnak arról, ki ölte meg az egyikük által sem ismert debreceni tanácsnokot - túszt -, Borzán Gáspárt? A Bernard Shaw Szent Johannáját záró felvonásnyi nagyjelenet ironizáló ellentételének hatott ez a semmiféle eredményre sem vezető purparlé. (Az előkép illusztratív, magyarázó jellegével valóban kirítt a drámából, noha Szabó Magda nyelvi anakronizmusokban is kifejeződő történelem-felfogásának sajátos foglalat.)

A Kiálts, város! olyan drámaalakzat, amelyben a látszólagos főszereplő meg sem jelenik. Borzán Gáspárnak nincs testi valója. Ő a mindenkori áldozat. A történelem gonosz - és valójában kivédhetetlen - játéka végeznek vele. A determinizmustól - az eleve elrendeltségtől...? - sem mentes írói szemlélet szükségszerűen írja elő halálát.

A történet szerint a protestáns Debrecen saját léte és biztonsága érdekében sem hajlandó befogadni az állandó letelepedést kérelmező dúsgazdag görög kereskedőt, Jorjosz Sztavriaszt, mert az más vallású. Márpedig amíg országszerte gyilkolják, üldözik, elkergetik a protestánsokat, válaszul Debrecen ugyanígy jár el a nem az ő hitén levőkkel. (Szabó Magda vissza-visszatérő drámai gondolata az ésszerű tájékozódás, a józan szövetséges-keresés ideája. Ez a meráni fiú lapjain melléktémából főtémmává fejlődik.) Gál Nagy István főbíró - a darab tényleges főhőse - nem engedélyezi a Debrecenhez szülőiteinél is odaadóbban ragaszkodó Sztavriásznak, hogy házat vásároljon a városban, sőt eddig már többször meghosszabbított bérletét is most mondják föl. A nagytanács nem egységes a kérdésben: idősb Portörő szenátorral az élen érzelmi és anyagi okokból többen is más megfontolás mellett kardoskodnak. Gál Nagy és Hodászi Lukács paptól szított tábora tudatosan lemond a görög kalmár hatalmas vagyonáról, holott ez a rengeteg arany szükség esetén megválthatná a többrendbeli hadisarctól kivérzett, javait vesztett lakosságot. A hívő ember és a városáért felelős politikus, Gál Nagy hitének tisztán történelmi meghatározottságú melléktényével, a retorzióval törődik. Vallását nem szuverénül, hanem egyháza közszellemének engedelmeskedve gyakorolja, így hát főbíróként is az idegentől idegenkedve, engesztelhetetlenül dönt (bár nem lelki furdalás nélkül s természetesen nem egyedül).

Amikor Debrecenre valóban rátör az újabb veszedelem, s a fölégetéstől csak újabb óriási adó megfizetésével szabadulhat, Gál Nagy saját jogkörében (kissé a józan eszére és a szívére is hallgatva) visszahívna és befogadná a görögöt (erre a tettere Hodászi Lukács elvakult hitbuzgalmában nincs mentség, a főbíró száműzi hitének kötelékéből). Végül minden procedúra és minden visszakozás értelmetlen, mert míg a sarc elmaradása esetén az ellenség rontja porig Debrecen (vagy végzi ki a túszt), a váltság kifizetése miatt a politikai jó barát és hitbeli támasz (Bocskai) sújt le bosszuló öklével. A taktikus Gál Nagynak eddig a végveszélyben mindig sikerült megmentenie a várost, mert a polgárok fogukat csikorgatva, de zokszó nélkül fizettek. Ez a politizálás - melyben az aktív ellenállásnak se nyoma, se lehetősége - csődöt mond: már a sarc sem ér semmit. Borzán Gáspárt, a foglyot sorsára hagyják.

Borzán drámája magánéleti szálon kapcsolódik a város (és Gál Nagy István) drámájába. A főbíró lányának, Eszternek a vőlegénye Borzán. A különféle hirtelen támadt veszedelmek miatt nyolcszor marad el a házasságkötés (a képtelenül nagy szám a történelem irrealitását, a magánember

kiszolgáltatottságát tükrözi). Az előképet elhagyó Konter László rendező nem a „Ki ölte meg Borzán Gáspárt?” kérdésén elmélkedik, lévén e kérdés tulajdonképpen terméketlen. A meg sem jelenő figura drámája, halála a néző számára nehezen átélhető, másodrendű. S válasz sem érkezik: a történelmet mozgató, egymásra fenekedő hatalmasságok egyike sem gyilkosa Borzónak, mégis ők együtt ölték meg: a személyekből csomósodott történelem. Konter színpadán Gál Nagy Eszter nem egyszerűen kétségbeesett megvetéssel fordul el a világtól (a műnek ez az eredeti intenciója - a debreceni előadásban fekete esküvői ruhájának egyetlen ékességét, a fehér gallért tépte le és hajította reménytelenül a vakvilágba), hanem az életet dobja el magától. Halálugrása a „Ki ölte meg Gál Nagy Esztert?” jóval drámaibb kérdését veti föl. Borzán halála (az előkép miatt is) inkább a rideg történelem kvázi-nagyjainak a felelősségét erősíti: a királyok, fejedelmek, hadvezérek panoptikumában az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Eszter végzete viszont, elsúlyosítva a színmű befejezését, Gál Nagy, valamint idősb özvegy Gál Nagyné (a nagyanya), Hodászi, sőt némely mellékszereplők vétkeit tudatosítja.

A rendezői módosítások önnön centruma felé segítették a drámát, bár az előadás szellemi és erkölcsi középpontja nem egészen ott helyezkedik el, ahol a Szabó Magda képzelte középpont sejthető. A Kiálts, város! az antik görög drámák, sorstragédiák dramaturgiai és képi jellegzetességeit öltötte föl Békéscsabán. A letisztultság fogalmilag és szcenikailag is illik a protestáns puritanizmus szellemi és hitbeli összképéhez. Nyilván gondos és hosszas munkával, mégis természetesen alakult ki az a kontrasztos fekete-fehér színvilág, mely zártságával, mértánával pszichikailag is befogadja a három Gál Nagy nemzedék tagjainak magándrámáit, s ezen keresztül a város drámáját. A két „határ-színre” történő utalás nem jelent leegyszerűsítést, sematizálást. Kiváltképp elementárisan tör föl az idegenséggel, a mássággal kapcsolatos szólam. Kalapos László ikonikusan letisztult, a mimikában és a gesztusnyelvben is takarékos Jorjosz Sztavriászának köszönhetően a görög kereskedő bölcsen viselt fájdalma, bántó megalázottsága, értelmetlen üldözöttsége mentes az aktualizálástól: nem kelti közvetlenül a mai nationális ellentétek képzetét, nem pendülnek érzelmes húrok napjaink szánni való menekültjeivel a háttérben. Kalapos visszafogottsága értelmezően hat a Gál Nagy-figurára is, kiemelve, hogy az igazi drámai vétség akkor történt, amikor a főbíró maga is a görög kalmár elűzését igenelte (a „ki ölte meg Esztert?” kérdésre innen indul a nagyon is összetett válasz).

Konter maga tervezte a játékeret. Gál Nagy magánházának és a városi tanácssteremnek a megérzékítésében ugyanazok a díszletelemek dominálnak. A kulisszák és a tárgyak viszonylagos azonosságában a magánszféra és a közösségi lét egyesül, híven a mű legfőbb eszméihez és kérdésköreikhez. A görög színházakra, amfiteátrumokra emlékeztető lépcsőzetes emelvényeken Konter előnyösen, beszédesen kereshet helyet és pozíciót a kissé a kórus szerepét is betöltő statisztériának. A nagy, vaskos kerek asztal szinte mindvégig geometriai góca és karakterével, súlyával szimbolizálója a drámának. Ahogyan ez az asztal viszonyul a díszlet egészéhez, úgy aránylik - jelképeességében is - egy árva gyertyalángocska az asztalhoz. A látványban is mutatkozó „körkörösség” a drámaértelmezés többrétűségének - a megoszló igazságnak - a hordozója. Sajnálatos, hogy a városházi jelenetekben alkalmazott karos gyertyatartók izzói elektromos áramra vacogtatják a lángnyelveket. Bizony, a játéktér, a képi hatás megkívánta volna a tűzveszélyességet, a nehezebben kezelhető viaszgyertyás kandelábereket. A díszletről összességében megjegyzendő, hogy sokkal sugallatosabb az eltervezettsége, mint az iparosi kivitelezése. Magyarán: időnként és helyenként csúf.

Pilinyi Márta jelmeztervező kezét, fantáziáját megkötötte az egyszerűség követelménye és a fekete és a fehér szín más árnyalatokat kevésbé engedő tartománya. Mind a ruhák vonalvezetése, mint a jelmezek színfoltjai találóak, pontosak. Az öltözékek viselőik révén jól töltik be azt az öblöt, melyet a tanácsi jelenetekben vertikálisan, az otthoni jelenetekben horizontálisan képez a játéktér.

Az előadás tempója az alaposan meghúzott szöveg ellenére sem mindig zavartalan. Szabó Magda textusának sok kis információja és melizmája díszíti, egyben nehezíti is a darabot. Semmi szükség például Eszter indulatos jajongására, midőn atyja - előbbrevalónak ítélve ismét a város ügyét - egy nehéz percében magára hagyja őt. Az „El tudott menni?” kijelentésénél és értelmezésénél sokkal drámaibb - sőt csak az a drámái -, hogy Gál Nagy el tudott menni.

Az utolsó mozzanat, Eszter öngyilkossága felkiáltójelszerű befejezés. Csupán egy villanás. Konter érzékeli, hogy ez az esemény kitartottabban - vagy élesebb, más világításban - hatásvadász (és tán nem is egészen megindokolt) lenne. A díszlet jellegéből fakadóan a leány kívül kerül a valóságos téren (hiszen az egyszerű polgárházból nem lehet a mélybe ugrani), tette hirtelen elvonatkoztatottá, önmagánál többet jelentővé lesz. Az elismerésre méltó, bátor és szokatlan rendezői megoldások száma nem csekély. A tanácsi nagyjelenetben például Konter sokszor a közönségnek háttal állíttatja, mozgatja a beszélőt. A jelenet festői megalkotottságába így életet, hétköznapiságot visz.

Kérdésesebb a színészvezetés, az instruálás. Gáspár Tibor a békéscsabai színház vezető színművésze, nélküle megvalósíthatatlan a repertoár már említett része, de megsínylené távollétét az egész műsorrend, az általános művészi színvonal is. A gond csupán az, hogy Gáspár valamiképp - bizonyára akaratlanul, reflektálatlanul - ezt a fontosságot rendre bele is játssza a figurák fontosságába. Vagy csupán az történt, hogy a Szabó Magda jelenlétében lepergetett, ünnepi atmoszférájú előadáson a főszereplő különösen ki akart tenni magáért? Kár lenne e furcsa manírosság megkövesedéséért. Ettől eltekintve Gál Nagy István Gáspár alakításában a produkció legkészebb, legmeggrázóbb alakja. Az asszony nélküli férfi családi esendőségéhez apró humoros villanásai, a tisztét ellátó főbíró jeleneteihez a nagy történelmi hősokeket idéző méltósága van Gáspárnak. Színészi erejével olykor maga szervezi az epizódokat, érezhetően irányítja, befolyásolja partnereit (jó értelemben). Mivel a drámában Gál Nagy alaplilemmája kezdettől adott, a vívódás és megrendültség fokozására alkalmazott további eszközökriek még örvendtünk volna.

Vékony Anna (Gál Nagy Eszter) színészileg sokkal érettebb, mint két-három évvel ezelőtti szerepeiben volt. Némi szemvillogtató durcásságot még most is segítségül hív a nehezebb helyzetek igényesebb megoldása helyett, ám tökéletesen megjeleníti a leány biológiai, vágyakozó felnőtséget (ez az árnyalat Szabó Magdánál halványabb, inkább bakfis-izgalom jár együtt az esküvői várakozással). Új elem játékában, hogy a négy fal és a nagyanyai szigor elzártágában is a város és a kor jó ismerője: olyan ifjú hős(nő), akiben a mai huszonévesek individuális küszködései is fölsejlenek.

Idősb özvegy Gál Nagy Istvánné megformálójaként Felkai Eszter nem zárkózik vissza némileg más szerepekben szerzett rutinjába. Ha kissé egysíkú, az a darab - még inkább a mániás hit - számlájára írható. Érdekes módon nem a kérlelhetetlensége, hanem enyhülései és megdöbbenései perceiben alkot maradandót: amikor ráérez, hogy Isten talán nem a felnőtt fiúgyermek kitagadását, nem az unoka terrorizálását, nem a kopár önsorsot óhajtja a protestantizmust valló asszonyi alattvalójától.

Hodu József ökonomikus színészi építkezéssel viszi el Hodászi Lukács papot a gyűlölködésig, nem fosztva meg az ellenszenves alakot emberarcától. Karczag Ferenc idősb Portörő szenátorának fiziológiai értelemben és művészileg is rossz a lélegzetvétele. Szavát nehezen érteni, mozgása sokszor szétesik, indulatai elkapják. Mindez alkalmi melléfogás lehet, mert a közelmúltból és több színházból emlékezhetünk drámailag hatásos, eljátszott robusztusságára. Bartus Gyula friss színezéssel csinál kabinetalakítást Von Felsen kapitányból. Szerep és formálás arányossága, összeillése dicséri Mészáros Mihályt (Goda Benedek orvos), Szántó Lajost (salétromtiszt Gebei), Tege Antalt (ifjabb Portörő szenátor) és Marton Róbertet (városi szószóló). Gerner Csabának (Duskás, városházi kusztosz) nem nyílik olyan tér, mint nyílt Debrecenben a felejthetetlen Novák Istvánnak, aki ebben a szolgálóban a városért suttogott... Árdeleán László tagbaszakadt, illúziókeltő hajdúkapitány Molnár, csak épp azt nem jeleníti meg, hogy a figura milyen gyakorlott köpönyegcserélő. Szőke Pál mértéktartó, egyszerűségében életteli módon közelíti és formálja Tibai városi jegyzőt, mintegy megtestesítve az előadásnak azt a dicséretes színészi átlagát, mely kifogásaink ellenére is jellemzi a csabai Szabó Magda-színrevitelt.

Ki ölte meg Gál Nagy Eszter? Hangozzék kissé morbidul: Konter László, aki értelmező, mégis hűséges interpretálója a Kiálts, város! mondandójának. „Megölte” Gál Nagy Esztert, hogy annál inkább életet, mai lelket lehelhessen a darabba.

E számunk szerzői

Banner Zoltán (Békéscsaba)
Becsy András (Gyula)
Gál Sándor (Kassa)
Gion Nándor (Budapest)
Görömbei András (Debrecen)
Gróh Gáspár (Budapest)
Lakner Lajos (Debrecen)
Nagy Gáspár (Budapest)
Oláh András (Mátészalka)
Pomogáts Béla (Budapest)
Rott József (Vésztő)
Tarján Tamás (Budapest)
Újházy László (Békéscsaba)
Verasztó Antal (Orosháza)
Virágné Horváth Erzsébet (Békéscsaba)